

Прызначэнне ўрокаў беларускай мовы і літаратуры,
пазакласнай работы ў адражэнні каштоўнасцей
беларускай культуры і народных традыцый.

Кухарская Марына Эдвардаўна,
настаўнік беларускай мовы і
літаратуры,
сярэдня агульнаадукацыйная
школа №1 г. Ліды

2009 г.

Змест

Уводзіны _____

Мэта і задачы інавацыі _____

Сутнасць інавацыі, яе тэхналогія _____

Вынікі _____

Дадатак

Раздзел I.

Матэрыялы лекцый

1. “Ішла Каляда калядуючы” _____

Забытыя беларускія словы. _____

У пошуках тыдзевятага царства. _____

Магія лічбаў 3,9,30, 1 год”, _____

Мужчынскія галаўныя ўборы. _____

Роля і значэнне вобраза маці

ў вуснай народнай творчасці. _____

Раздзел II.

Сцэнарыі традыцыйных свят

1. _____

Раздзел III.

Літаратурная спадчына

1. _____.

Раздзел IУ.

3 куфэрка гісторыі

1. _____

Раздзел У1.

Запрашаем на ўрок _____

Спіс літаратуры _____

Уводзіны

Народная вусная творчасць дае багаты матэрыял і для лінгвіста-мовазнаўца, і для гісторыка культуры, і для юрыста, і для гісторыка літаратуры, і для паэта, і для артыста-мастака, і для разьбяра і г.д. Народная творчасць наогул, а беларуская народная творчасць увасобку – гэта мора, якое хавае ў сабе незлічоныя скарбы. Толькі трэба ўмець гэтыя скарбы дастаць.

М. Гарэцкі.

Песні і казкі, легенды і паданні, прыказкі і загадкі роднага краю! Колькі ў іх глыбокай мудрасці і высокай паэзіі, колькі святла душы таго, хто стварыў – душы працоўнага люду! Колькі жыццёвай сілы і характава ў іх мове! І як жа важна кожнаму чалавеку з маладых гадоў далучыцца да паэтычных і моўных скарбаў свайго народа – так, каб праз усё жыццё адчуваць патрэбу зноў і зноў прыгубіць сэрцам з гэтай цудоўнай невычэрпнай крыніцы, а прыгубіўшыся – адчуць, як ты мацнееш духам, святлееш думкай, дужэеш і акрыляешся на добрыя людскія справы!

Н.Гілевіч.

Народная культура — найважнейшая частка нашай гісторыка-культурнай спадчыны. Яна адыграла выключную ролю ў самазахаванні беларусаў як этнасу, адлюстроўваючы яго гістарычныя вытокі і першародную сутнасць. Народ заўсёды выступаў сапраўдным творцам і носьбітам самабытных этнакультурных традыцый, якія ён беражліва захоўваў і развіваў, перадаючы як сакральны дар у спадчыну сваім нашчадкам. Складваючыся з цягам часу ў зладжаную і гарманічную сістэму жыццёвых правіл, маральных норм, прыярытэтаў, звычаяў, абрадаў, духоўных светаўяўленняў, міфалагічных і мастацкіх вобразаў, працоўных навыкаў, народных традыцый служылі магутнай маральнаахоўнай сілай, інтэлектуальным рэсурсам, што вызначаў жыццяздольнасць народа і яго самабытнай культуры. Менавіта народная культура з уласцівымі ёй непасрэднасцю, чысцінёй, глыбокай маральнасцю, рэгіянальна-варыятыўнай разнастайнасцю ажыўляе розныя віды прафесійнага мастацтва, надае ім непаўторны нацыянальны каларыт.

Гістарычны вопыт паказвае, што традыцыйная народная культура, нягледзячы на урбанізацыю і навукова-тэхнічны прагрэс, існавала, існуе і будзе існаваць, калі ёй не даць прыйсці ў заняпад, не даць магчымасці ўсё забыць.

Наша Ліда і яе ваколiцы ўяўляюць несумненную цікавасць з пункту погляду этнографі. Складаная сацыяльна-палітычная і этнічная гісторыя Беларусі паўстае перад даследчыкам, які дакранаецца да мінулага і сучаснага гэтай зямлі. Некалі тэрыторыю Лідчыны называлі то Літвоею, то Чорнай Русею, пакуль яна не набыла свае сённяшняе імя - Беларусь.

Асаблівасць этнакультурнага твару Лідчыны звязана з суіснаваннем здаўна побач літоўцаў, беларусаў, палякаў, татар, яўрэяў.

Матэрыяльная і духоўная культура насельніцтва нашага рэгіёну, цесна звязанага з усім Панямоннем, характарызуецца спалучэннем беларускіх, балцкіх і польскіх рыс.

Тэрытарыяльна-адміністрацыйнае дзяленне Беларусі мянялася ў розныя часы. У 19 - пач. 20 стст. Ліда была цэнтрам павета спачатку Гродзенскай, а з 1842 г. - Віленскай губерні. Да Лідскага павету адносіўся і маёнтак Нача, дзе нарадзіўся і ўсё

жыццё пражыў вялікі аматар гісторыі роднага краю, археолаг, этнограф Вандалін Шукевіч (1852-1919). Свае археалагічныя і этнаграфічныя доследы ён праводзіў пераважна ў Лідскім павеце.

Вядома, што менавіта ў ваколіцах Ліды Шукевіч пачуў народныя паданні, легенды, прыкметы, якія потым апублікаваў у часопісах „Wisla, і „Kwartalnik Litewski.” Дзве вялікія цікавыя працы Вандаліна Шукевіча данеслі да нас сотні запісаў помнікаў духоўнай народнай творчасці. Так, у артыкуле „Народныя вераванні і абрады (забабоны, прымхі, прадказанні і інш.), сабраныя ў Віленскай губерніі, змешчана 432 запісы¹. Гэты збор дапаўняецца тэкстамі 15 легенд, паданняў, чарадзейных апавяданняў і 159 вераванняў, прымхаў у артыкуле „Некаторыя вераванні, прымхі і забабоны нашага люду, легенды і паданні”².

Паданні і легенды, сабраныя на Лідчыне, змяшчаюць успаміны пра каралеву Бону, пра ваенныя дзеянні з татарамі, шведамі, французамі і іншае. Некалькі легенд і частка вераванняў, якія надрукаваў Шукевіч, былі запісаны яго дачкой Вандай Нарбут, вялікай аматаркай фальклору. Заўчасная смерць гэтай таленавітай жанчыны пазбавіла нас многіх цікавых знаходак.

Наколькі разнастайныя па эместу вераванні, апублікаваныя Шукевічам, можна меркаваць ужо па групах, вылучаных самім аўтарам:

- 1) спосабы хутчэйшага замужжа (жаніцьбы);
- 2) паводзіны ў замустве, адносіны да цяжарнасці, да немаўлят;
- 3) сакрэты забеспячэння поспеху ў жыцці і гаспадарцы, спосабы барацьбы са шкодніцтвам;
- 4) спосабы шкодзіць іншым і розныя заклінанні;
- 5) варажба і прадказанні;
- 6) лячэнні і замовы.

Падчас аналізу народных вераванняў, уяўленняў Шукевіч прыходзіць да высновы, што трывалая вера ў таямнічыя, звышнатуральныя сілы захоўваецца ў народзе, дзякуючы яго глыбокай рэлігійнасці. Даследчык адзначае, што забабоны часам даходзяць да абсурду. Перажыткі ў свядомасці народа, паводле Шукевіча, былі настолькі трывалымі, што калі б не юрыдычныя нормы і не страх пакарання з боку дзяржаўных улад, то простыя людзі карысталіся б у жыцці эвычаевым сярэдневяковым правам дзеля расправы з „чараўнікамі”, людзьмі, якія могуць „сурочыць”. Вандалін Шукевіч падкрэсліваў, што ў народзе створаны цэлы кодэкс паводзін, прыдатны на ўсе выпадкі жыцця, які складаецца з розных перасцярог, абмежаванняў, забарон і г. д.

Значную цікавасць уяўляе і артыкул Вандаліна Шукевіча “Старажытныя лекавыя сродкі”, прысвечаны народнай медыцыне.³ У аснову яго ляглі матэрыялы, атрыманыя даследчыкам ад свайго дзеда Мацея Карачэўскага. Згодна запісу, зробленаму самім дзедам, усе прыведзеныя спосабы лячэння адносяцца да 18 ст. Вандалін Шукевіч зрабіў агульны аналіз дадзеных матэрыялаў і вылучыў сярод спосабаў лячэння, па-першае, тыя, якія заключаліся ў выкананні пэўных дзеянняў, а, па-другое, тыя, якія былі звязаны з выкарыстаннем рэчавых сродкаў расліннага і жывёльнага паходжання. Да першай групы ён ставіўся вельмі скептычна, затое лічыў, што веданне прыродных лекаў можа быць вельмі карысна. Менавіта таму даследчык і звяртае ўвагу на апошнія. У артыкуле згадваюцца 32 спосабы лячэння з дапамогай сродкаў расліннага і жывёльнага паходжання, прыводзяцца рэцэпты выкарыстання жывёльнага тлушчу, сала, мяса, асобных органаў жывёл, малака. Усе гэтыя рэчывы браліся ў свіней, мядзведзяў, зуброў, зайцоў, вожыкаў і іншых хатніх і лясных жывёл. Розныя захворванні лячыліся рознымі метадамі, нават калі выкарыстоўвалі адны і тыя ж сродкі (тлушч, малако і інш.).

Жыццё простага чалавека заўсёды цікавіла Вандаліна Шукевіча. Ён спачуваў „страшэннай галечы „беларускага і літоўскага сялянства, яго бытавым цяжкасцям, спрадвечнай матэрыяльнай нястачы, адсутнасці магчымасцей вучыцца на роднай мове. Вучоны імкнуўся прыцягнуць увагу грамадскасці да цяжкага становішча простага

чалавека. Дзеля гэтага ён, у прыватнасці, неаднойчы выступаў з артыкуламі ў Віленскай газеце „Kurier Litewski„. Вось адно з апісанняў беларускай вёскі на Лідчыне, змешчанае ў згаданай газеце ў артыкуле „Статыстыка і рэчаіснасць" (1908 г.): нізкія, убогія, цьмяныя хаткі з глінабітнымі печамі, якія нярэдка былі без коміна, самая простая ежа ў іх гаспадароў (бульба, улетку розная зеляніна), хранічнае малазямелле.

Тэрытарыяльная блізасць Лідчыны да Польшчы, традыцыйны інтарэс польскай інтэлігенцыі да Панёманскага рэгіёну абумовілі з'яўленне ў канцы 19-пачатку 20 ст. шматлікіх публікацый па гісторыі, этнаграфіі, фальклору Ліды і яе ваколіц у такіх польскамоўных часопісах, як „Wisla", „Ziemia", „Ziemia Nasza", „Ziemia Lidzka„. Можна спыніцца на некаторых артыкулах этнаграфічнага характару, надрукаваных у свой час у названых часопісах.

Несумненную цікавасць выклікае матэрыял Ежы Іваноўскага, прысвечаны беларускаму народнаму тэатру, батлейцы, „Батлейкі ў Лідскім павеце Віленскай губерні" (1901 г.)⁴. Батлейка вядома на Беларусі з 16 ст. Назва тэатру паходзіць ад польскай назвы г. Віфлеема, месца нараджэння Хрыста, Бетлеем.

Ежы Іваноўскі адзначаў, што батлейка здаўна вядома ў Лідскім павеце і сумежных землях. На Каляды, на Новы год моладзь абыходзяць вёскі і двары з лялечным тэатрам, збіраючы напрыканцы ахвяраванні глядачоў. Змест тэатральнай дзеі рэлігійны, з устаўкамі са сцэн народнага жыцця. Аўтар артыкула „Батлейкі ў Лідскім павеце Віленскай губерні" прысутнічаў на паказе драмы „Цар Ірад". Дадзеная батлейка адносілася да ліку так званых „жывых батлеек", у якіх ігралі людзі.

Ежы Іваноўскі даў падрабязнае апісанне ўсіх неабходных для прадстаўлення прыстасаванняў і змест актаў драмы. Для арганізацыі батлейкі звычайна выбіралася вялікая хата, пасярод якой ставілі стол і крэсла (tron цара Ірада). Акцёры-батлеечнікі апраналі касцюмы „анёла", „салдата", „пастараў", „пілігрыма", „д'ябла", „караля Ірада". Група налічвала 12-15 чалавек. Усе акцёры гаварылі „па-мазурску". У пачатку прадстаўлення „анёл" ставіў на стол „шопку" - скрынку ў выглядзе хаткі, аклееную паперай, з выявамі Ісуса Хрыста, Святога Іосіфа, Божай Маці. Ён запальваў святло ў гэтай хатцы, гаварыў „Няхай будзе ўсхвалены Ісус Хрыстос!", і пачыналася п'еса.

Батлейку заўсёды суправаджалі песні. Спяваў хор з 3-5 мясцовых галасоў. У п'есе было шмат гумару. Батлеечнікі мелі нязменныя поспех. Яны ўносілі ажыўленне ў аднастайнае вясковае жыццё. Але ў пач. 20 ст. гэты цікавы від народнай творчасці пачаў знікаць.

Усе этнаграфічныя публікацыі, якія мы разглядалі вышэй, выходзілі ці то ў Вільні, ці то ў Варшаве. Зараз жа звернемся да часопіса, які не толькі змяшчаў матэрыялы па Лідчыне, але і рабіўся ў Лідзе. Мы маем на ўвазе рэгіянальна-краязнаўчы мясячнік „Ziemia Lidzka„. Ён выходзіў у 1935 - 1939 гг. Грошы на выданне часткова даваў фонд народнай культуры Пілсудскага. „Ziemia Lidzka„ друкавалася адначасова і пад назвай „Ziemia Nasza„ (магчыма, на Лідчыне распаўсюджваўся часопіс „Земля Наша", а за яе межамі - „Земля Лідска"). За гады свайго існавання ў часопісе было апублікавана шмат каштоўных краязнаўчых матэрыялаў. Адзін з такіх - артыкул Адама Хоміча „Навагрудская вёска і яе багацце„⁵. Прыгадаем, што ў 1921-39 гг. Ліда з'яўлялася цэнтрам павета Навагрудскага ваяводства, у які яшчэ ўваходзілі Баранавічы і Слонім. Адам Хоміч даў апісанне тыповай вёскі на Навагрудчыне, якое сведчыць пра трывалае захаванне яшчэ ў канцы 30-х гг. традыцыйнай беларускай культуры.

Вясковая хата была звычайна аднакамернай, гэта значыць, яна складалася з аднаго пакоя. У хаце знаходзілася вялікая печ, ложкак, на якім адначасова спала некалькі чалавек, стол, лавы, вялікі куфар для адзення і рознае гаспадарчае начынне. Замест падлогі - убітая гліна. Пры кожнай хаце паблізу знаходзіліся гаспадарчыя пабудовы: хлеў (звычайна насупраць хаты), стадола (авін, рыга), азярод, які ўяўляў два слупы з жэрдкамі паміж імі для снапоў або сена. Амбар для захоўвання збожжа мелі толькі багацейшыя сяляне.

Асноўнай ежай людзей краю з'яўлялася бульба і хлеб. Разам з імі ўжывалі свіное сала, малако. У час посту, калі забаранялася ўсё скаромнае (мяса, сала), харчаваліся кіслымі гуркамі, капустай, алеем. З мукі выраблялі квас - „саладуху". Любімай стравай сялян Навагрудчыны Адам Хоміч лічыў „мачанне", прыгатаванае з яек, мукі, малака на сале. Елі мачанне з блінамі або бульбай.

Адзенне сялян нават напрыканцы 30-х гг. было галоўным чынам з самаробнага палатна (з лёну) і сукна (з воўны). Самым распаўсюджаным абуткам заставаліся плеценыя лапці з лыка, якія прымацоўвалі да нагі шнурком.

Артыкул Адама Хоміча быў прысвечаны матэрыяльнай культуры беларусаў. Але значна болей „Земля Лідска" друкавала цікавыя звесткі па духоўнай культуры. Вясельны абрад, які бытаваў на Лідчыне, апісаў Міхал Шумялевіч у артыкуле „Вяселле".⁶ Аўтар дэталёва разгледзеў падрыхтоўку да вяселля ў хаце маладога. Непасрэдна да застолля пачыналі рыхтавацца недзе за тыдзень. Для прыбірання хаты запрашаліся дзяўчаты гэтай вёскі. Сваю працу яны суправаджалі песнямі, накшталт:

Пара, маці, жыта жаці, колас нахіліўся,
Пара сына жаніці, бо развалачыўся.
Сядзіць голуб на дубочку, галубка на вішні,
Скажы, скажы, мой сыночку, хто табе наймільшы?⁷

Калі хата жаніха прыводзілася ў парадак, дзяўчат частавалі „палудзеннікам", які складаўся з 2-3-х місак забеленага крупніку, альбо грэцкай кашы з маслам. Пад вечар гэтага ж дня ў хаце маладога збіраліся дзяўчаты і хлопцы і ладзілі апошняе халасцяцкае застолле, якое суправаджалася песнямі і танцамі. М. Шумялевіч зрабіў цікавыя запісы вясельных песень Лідчыны ў 1933-1937 гг.

Да песеннай народнай творчасці неаднойчы звярталіся аўтары часопіса „Земля Лідска". Запісы жніўных песень знаходзім у артыкуле Уладзіміра Урбановіча „Жніўныя песні".⁸ Жніво, як вядома, заўсёды было адным з найважнейшых перыядаў земляробчай працы. Таму яго пачатак і заканчэнне лічыліся святам, суправаджаліся абрадамі і песнямі. Працяглыя, меладычныя песні жніўнага сезону пазтызавалі працу жанчыны ў полі, яе асабістае жыццё. У. Урбановіч зрабіў пяць запісаў жніўных песень.

Трэба адзначыць, што поўны агляд этнаграфічных матэрыялаў, якія былі надрукаваны ў часопісе „Земля Лідска", мы пакуль не маем магчымасці. Гэты краязнаўчы мясячнік, на жаль, у бібліятэках Беларусі амаль не захваўся. Напрыканцы хочацца адзначыць, што этнаграфічная спадчына даследчыкаў Лідчыны далёка не вычэрпваецца прааналізаванымі матэрыяламі.

Таму лічу, што для кожнага чалавека пачэсны абавязак – веданне народнай культуры, каранёў сваёй існасці, уменне зберагчы яе спадчыну і нацыянальную прыналежнасць, бо нашыя продкі былі людзі таленавітыя, творчыя, умелыя (практычна ўсё для свайго карыстання рабілі сваімі рукамі). Вось як піша пра гэта Барыс Сачанка ў сваёй кнізе «Вечны кругазварот»: «Кожная веска — гэта своеасаблівая дзяржава, з усім сваім — моваю, звычаямі, нормама і побытам. Ды дзе веска — кожны гаспадар, кожная гаспадыня імкнуліся быць ва ўсім незалежнымі, самастойнымі, абыходзіцца без чыёй бы і якой бы там ні было дапамогі. Трэба былі саха, барана, плуг, серп, калёсы, сані, сякера, граблі, піла, каса, ложка, міска, гаршчок, вядро, дзежка, бочка — рабілі; трэба былі хамут, церасядзёлак, боты, світка, кажух, шапка, сарочка, штаны, рукавіцы — шылі; трэба былі вярхоўка, атосы, лейцы, аборы — вілі; палатно, абрус, ручнік, коўдра, посцілка — ткалі... Самі, кожны сабе, будавалі хаты, хлявы, гумны, ёўні, лазні, самі лячыліся, калі каму-небудзь нядобрылася, нядужылася, навальвалася напасць — хвароба. У Панямонні надта ж развіты былі рознага роду саматужніцтва, промыслы, рамёствы — цяслярства, ганчарства, бондарства, кавальства, ткацтва, рымарства... Арыгінальна, па-свойму пракладваліся дарогі, грэблі, масты,

кладкі. Па-свойму, залежна ад умоў, развіваліся і паляводства, жывёлагадоўля, агародніцтва, сававодства., рыбалоўства, паляванне, бортніцтва».

Аднак няўмольны час робіць сваё. Большасць традыцый, свят, абрадаў, самаробных прылад працы, прадметаў побыту, рэчаў хатняга ўжытку адышлі ў нябыт, саступілі месца. Але нельга дапусціць, каб разам з імі адышлі ў нябыт узоры народнай мастацкай творчасці. Гэта наш нацыянальны здабытак, аснова для развіцця сучаснай культуры. Трэба рабіць усё, каб выявіць, сабраць, зберагчы тыя ўзоры народнай мастацкай творчасці, якія яшчэ захоўваюцца ў традыцыйным побыце. Ва ўсім гэтым я бачу актуальнасць тэмы інавацыйнай работы..

Прадметам маёй увагі сталі прылады працы, бытавыя, культурныя і іншыя рэчы, жыллёвыя збудаванні, ежа, адзенне, прадметы вуснай народнай творчасці і мастацтва.

Мэта і задачы вопыту.

Мэту інавацыйнай работы можна абазначыць так: *развіваць у вучняў цікаўнасць да гісторыі свайго краю, да матэрыяльных і духоўных каштоўнасцей беларускага народа.*

Адсюль адпаведна вызначаюцца такія задачы:

а) паказаць багацце фальклорнай спадчыны, разнастайнасць тэматыкі, жанраў і прадставіць паўней традыцыйную песенную творчасць - аснову каляндарна-абрадавага цыкла;

б) правесці шэраг ўрокаў беларускай мовы і літаратуры з выкарыстаннем матэрыялаў вуснай народнай творчасці;

в) ападабраць матэрыял і правесці народныя абрады: Каляды, Гуканне вясны, Вялікдзень, вяселле;

г) арганізаваць работу вучнёўскай лектарскай групы з мэтай інфарматызацыі ў межах праграмы “роўны навучае роўнага”.

Сутнасць вопыту, яго тэхналогія.

Першым крокам у маёй рабоце стала тое, што трэба было адабраць вучняў, членаў клуба “Адраджэнне”, якія б творча, ініцыятыўна, актыўна ўзяліся б за арганізацыю і выкананне дадзенага праекта ў межах інавацыі . Пры арганізацыі клуба высветлілася, што жадаючых шмат, і тэма для іх цікавая і зразумелая. Першы састаў быў створаны з вучняў 10 класаў, але пасля заканчэння імі базавай школы прыйшлося састаў клуба значна змяніць, прасцей сказаць амаладзіць. Таму 2008/2009 навучальныя гады патрабавалі больш сілы і намаганняў у арганізацыі вучнёўскай работы, большай дапамогі і кантролю з майго боку.

Формы работы клуба:

У самым пачатку сваёй работы мы з гурткоўцамі пачалі з самага простага: паспрабавалі развучыць народныя гульні і арганізавалі час гульні для вучняў школы. Развучванне музычных, рухавых беларускіх гульняў вельмі спадабалася школьнікам сярэдніх

класаў. Пасля сацапытвання была ўнесена прапанова стварыць зборнік гульніў і перадаць у малодшыя класы пад назвай “Любімыя гульні вучняў”.

А далей пайшоў збор беларускіх песень, бо адным з самых эфектыўных сродкаў эстэтычнага ўздзеяння на вучняў з’яўляецца музычны фальклор. Народныя песні здаўна былі самым дзейсным сродкам выхавання ў дзяцей пачуцця прыгажосці. Зараз арэал жывога бытавання песеннага фальклору звужаецца, але ў памяці людзей старэйшага і сярэдняга ўзростаў захоўваецца шмат абрадавых песень, лірычных, жартоўных і іншых твораў. Самыя цікавыя, меладычныя леглі ў аснову музычнага часу “Спяваем разам”. Мэта: праслухоўванне і развучванне беларускіх народных песень. Зроблены падборкі “Вяснянкі”, “Жніўныя”..

Мінулы 2008 новы год мы з гурткоўцамі сустрэклі вельмі творча. Было падрыхтавана тэатралізаванае свята Каляды. Калядоўшчыкі захапілі сваім святочным настроем практычна ўсю школу. Частушкі, гаданне, карагоды, ваджэнне казы і мядзведзя, віншавальныя калядныя песні – гэта ўсё вельмі запамнілася ўдзельнікам свята. Можа, гэта і была ўласная інтэрпрытацыя свята, валачобніцтва, але тое, што дзіцячы калектыў узнавіў і з радасцю, энтузіязмам і ахвотай паказаў у спевах, танцах, вопратцы, абрадавай атрыбутыцы, мове, паводзінах, мае права на існаванне.

Спрабавалі мы выходзіць і на вялікую сцэну. Калі быў аб’яўлены раённы конкурс “Галасы гісторыі”, наша задача была ўзнавіць свята “Вялікдзень”. Гэта ў нас атрымалася нядрэнна. Мы былі адзначаны і занялі ІІІ месца сярод школ раёна.

Членамі клуба “Адраджэння” была спланавана і вялася работа па інфарматызацыі вучняў нашай школы ў межах праекта “роўны навучае роўнага”. Былі арганізаваны дзве лектарскія групы. Па адной лекцыі ў чвэрць на працягу двух гадоў з рознымі тэмамі выступіць лектарам было нескладана, але самая галоўная задача, якая стаяла перад імі, у цікавай і даступнай форме пазнаёміць з сабраным матэрыялам па этнаграфіі (гл. Дадатак № 1-8). Самымі актыўнымі слухачамі сталі вучні 5-7 класаў.

Так у 1 чвэрці гэтага навучальнага года для вучняў 5-7 класаў была прачытана лекцыя, прысвечаная Дню маці, пад назвай “Роля і значэнне вобраза маці ў вуснай народнай творчасці”. Напрыклад, было адзначана, што ў ткацтве вобраз маці меў свой сімвал-знак у арнаменце (гл. Дадатак 9). Прыказкі, прымаўкі пра маму пвказалі яе значнасць ў выхаванні дзяцей, яе мудрасць, цяроплівасць абазначылася ў беларускай народнай песні. Прыказкі і прымаўкі па выхаваўчай тэматыцы працягнулі абмеркаванне тэмы.(Гл.Дадатак 10)

У 2 чвэрці лекцыя прайшла для вучняў 5-8 класаў (12 класаў прынялі ўдзел у гульні-віктарыне) “Мужчынскія галаўныя ўборы”, мэта якой была пазнаёміць вучняў з відамі галаўных убораў, разказаць гісторыю іх узнікнення (гл. Дадатак №...).

Вясновай парой толькі хочацца гаварыць пра... вясну. Лекцыя, праведзеная ў 3 чвэрці, называлася “Краскі вясны”, дзе былі раскрыты традыцыі ў святкаванні вясенніх абрадаў. Але ўсяму стала высновай вялікае тэатралізаванае свята Гуканне вясны для

вучняў 5-6 класаў. Ніхто з прысутных не быў глядачом, а стаў сапраўдным удзельнікам. Апісанне свята, яго сцэнар ілюструе нам, што былі падабраны найбольш цікавыя моманты для дзяцей, рытуалы, дзеянні ў час свята. Хочацца думаць, падрыхтаванае свята было непаўторным, з захаваннем усіх прыгожых момантаў свята, мясцовых асаблівасцяў, адпаведна здольнасцям і ўзросту дзяцей, а яшчэ тым, што на свяце былі дарослыя: бацькі і настаўнікі, якія суперажывалі разам з намі. Усяго ўжо праведзена сем лекцый.

Адным з напрамкаў работы клуба “Адраджэнне” з’яўляецца даследчая дзейнасць. У выніку пошукавай работы ўвесь сабранны матэрыял быў складзены ў адзіны зборнік “Вобраз роднага краю ў творчасці паэтаў Лідчыны”. які з’яўляецца дадаткам да факультатыва “Лідазнаўства” па раздзеле “Сучасная літаратурная Лідчына” У які ўвайшлі работы:

1. “Кароткі сказ пра сябе”, прысвечаныя жанчынам-паэткам нашага горада.

2. работа, якая раскрывае ролю і вобраз дуба ў творчасці паэтаў Лідчыны. Даследчая работа, праведзеная вучнямі старэйшых класаў у прошлым годзе, сфарміравала ў яўленне аб сучаснай паэзіі, яе тэматыцы і аўтарах Лідчыны. Работа “Вобраз роднага краю ў творчасці паэтаў Лідчыны” на школьнай навукова-практычнай канферэнцыі заняла прызавое месца. Матэрыялы дадзенай работы змешчаны ў Дадатку № .

Таксама, працуючы далей у напрамку па Лідазнаўству, мне ў рукі трапілі звесткі аб перапісу насельніцтва нашага горада за 1999 год. Захацелася расказаць сваім вучням, што наша Ліда шматнацыянальная, і ў нашай школе навучаюцца дзеці розных нацыянальнасцей. З гурткоўцамі, на аснове сабранага матэрыялу, вырашылі правесці гульню “ Што, дзе, калі і як?” і мэтай дадзенай гульні абзначылі: выхаванне ў вучняў павагі да людзей розных нацый. Сцэнар дадзенай гульні даецца ў дадатку № .

Пакуль кораценька ў зборнік увайшоў матэрыял пра беларускі традыцыйны касцюм, але з найбольш ужывальнымі словамі гурткоўцы склалі слоўнік тэрмінаў. Напрыклад, я ведала са слоў сваёй маці, што такое камізэлька (частка жаночага касцюма без рукавоў з розных матэрыялаў на падкладцы), але, калі прыходзіла суседка і казалі: “Навошта адзела гарсет, на дварэ цёпла”, то я ўжо не разумела, а толькі здагадалася, што яна мела на ўвазе. Аказваецца, гарсет, кабат, шнуроўка, станік, кітлік, камізэлька, каптанік - усё гэта адна і тая ж рэч. Проста гэта тэрытарыяльнае (мама паходзіць з Воранаўскага раёна, а суседка – з Іўеўскага).

Заглянуўшы ў шафы сваіх родных, я адшукала шмат поцілак, ручнікоў, прадметаў адзення і зразумела, што гэта таксама ўжо гісторыя, іх можна вывучаць, даследаваць, напрыклад, кажух майго таты, ці той ручнік, які трапіў да нас ад прабабуль. Гледзячы на рэчы, шкадуеш толькі аб адным, што не можаш заглянуць у тыя мінулыя часы і штосьці цікавае спазнаць, а гэта было толькі ў прошлым стагоддзі.

У гэтым годзе, працуючы ў 5 класах, асабліва засяроджваю ўвагу вучняў на такой тэме “Народны этыкет і літаратура”, бо лічу, што беларускі фальклор павінен заняць важнае месца ў выхаванні новага пакалення. Сярод разнастайных жанраў фальклору - казкі, загадкі, прыказкі, калыханкі, музычны фальклор, забаўлянкі, дражнілкі, гульні- прысутнічаюць элементы выхавання: услаўляюцца праца, справядлівасць, узаемадапамога і асуджаюцца прагнасць, зайздрасць, непавага да бацькоў, ашуканства, няўдзячнасць, здрада. А яшчэ хачу адзначыць, што ў фальклоры выхаванне выступае не ў форме павучанняў, натацый, а будуюцца на прыкладзе ўзаемаадносін розных герояў, паводзін жывёл. Напрыклад, многія абрадавыя песні развіваюць мысленне, кемлівасць, дапамагаюць пазнаць свет. Цікавыя ў пазнавальных адносінах і народныя загадкі, легенды, а таксама гульні.

На ўроках можна ўдала ўжываць матэрыялы вуснай народнай паэтычнай творчасці. На аснове радкоў з песні, прыказцы, нейкаму народнаму выслоўю можна распрацаваць дадатковыя заданні, і ры гэтым такі ўрок будзе мець вялікае выхаваўчае

значэнне. А можна поўнасьцю ўрок прысвяціць аналізу такога жанру як беларуская народная казка, песня, загадка, легенды і паданні, прыказкі і прымаўкі, павер'і і прыкметы. На адзін з такіх урокаў былі запрошаны госці.. Праз загадкі вучні 5 класа вызначалі мудрасць беларускага народа.

Вывучэнне фальклору развівае творчыя здольнасці вучняў, далучае іх да актыўнай мастацкай дзейнасці, дапамагае пазбегнуць спажывецкіх адносін да культурных каштоўнасцей.

На аснове фальклору фарміруюцца шматлікія педагогічныя прынцыпы і прыёмы выхавання дзяцей. Светапогляд народа, яго жыццёвы вопыт, маральна-эстэтычныя ідэалы, адносіны да рэчаіснасці, стаўленне да добра і зла — усё гэта знайшло адлюстраванне ў фальклору.

Вывад

Вывучэнне фальклору, маё жаданне далучыць вучняў менавіта да народных абрадаў зразумела. У народнай прыказцы гаворыцца: “Хто не дбае свайго, той і чужога не цэніць.” У працэсе такой работы - выхаванне ў вучняў цікаўнасці да роднага краю, яго гісторыі і культуры - асноўнымі элементамі ўвагі сталі:

1. Развіццё здольнасці разумець прыгажосць у акаляючай рэчаіснасці;

2. Выпрацоўка эстэтычнага густу;

3. Выхаванне ў вучняў творчых уменняў і навыкаў;

4. Выпрацоўка гармоніі паміж эстэтычным развіццём вучняў і іх маральным станаўленнем, разумовым выхаваннем і працоўнай падрыхтоўкай.

Мы знаходзімся ў розных суадносінах паміж сабой, залежым ад умоў жыцця, узроставых асаблівасцей вучняў, нарэшце, ад падрыхтоўкі настаўніка.

Ужо ў раннім дзяцінстве дзеці здольны ўспрымаць прыгожае як у прыродзе, так і ў народных гульнях, казках, песнях, танцах, забавах, звычаях і абрадах. Таму заняткі фальклорнай творчасцю развіваюць у вучняў гэту здольнасць, прыносяць ім радасць, фарміруюць эстэтычны густ.

У далёкія часы, калі не існавала пісьменнасці, людзі мелі пэўны вопыт у выхаванні, які можа выкарыстоўвацца і ў нашы дні.

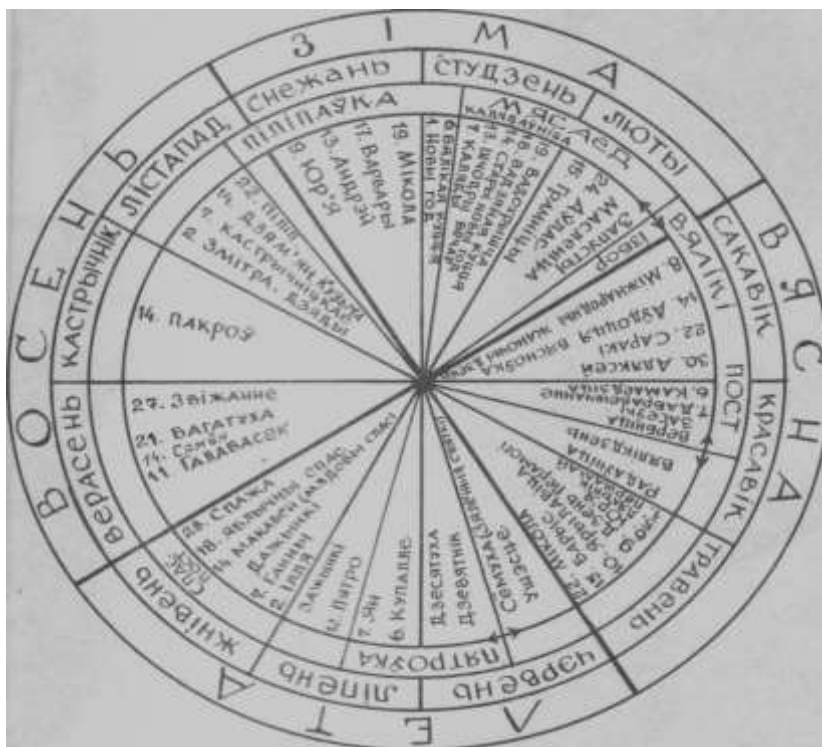
Ф. Скарына сказаў так: «Понеже от приращения звери, ходящие в пустыни, знают ямы своя; птицы, летающие по воздуху, ведают гнезда своя; рыбы, плавающие по морю и в реках, чувят виры своя; пчелы и тым подобная боронят ульев своих, — тако ж и люди, игде зродилися и ускармлиены суть по бозе, к тому месту великую ласку имають», і я поўнасьцю згодна з гэтымі словамі, як можна не любіць родны край, сваю Бацькаўшчыну. На мой погляд, фальклор проста павінен дапамагчы вучню рэалізаваць сябе ў творчай дзейнасці, таму што народнае мастацтва — даступная форма развіцця прыродных задаткаў і здольнасцей будучай асобы. Імпровізацыйнасць, калектыўнасць творчага працэсу, вуснасць, непасрэднасць, варыятыўнасць, якія ўласцівы фальклору як мастацтву, лагічна адпавядаюць прыродзе вобразнага мыслення вучняў, цэласнага ўспрымання імі свету, што найбольш яскрава знаходзіць праяўленне ў гульнях, спевах, драматызацыі, калектыўных дзеяннях. Вельмі важна, вывучаючы фальклор, дасягнуць шчырасці пачуццяў вучняў, непасрэднасці і натуральнасці. Галоўнае - добры настрой, стан дзіцячай душы.

Спіс выкарыстанай літаратуры:

1. Беларускі фальклор: Энцыклапедыя: У 2 т. Мн., 2005; 2006.
2. Народная культура Беларусі: Энцыкл. давед. Мн., 2002
3. Помнікі этнаграфіі: Методыка выяўлення, апісання і збірання. Мн., 1981.
4. Этнаграфія Беларусі: Энцыклапедыя. Мн., 1989
5. Земляробчы каляндар: Абрады і звычаі. Уклад. А. І. Гурскі, А. С. Ліс.— Мн.: «Навука і тэхніка», 1990.
6. Беларуская народная творчасць. Замовы. - Мн 1992 - С 135 №382.
7. Беларуская народная творчасць. Загадкі. - Мн 1972 - С 56 №335.
8. Беларуская народная творчасць. Загадкі. - С. 57. № 338.
9. Беларуская народная творчасць. Замовы. - С. 134. № 378.
10. Беларуская народная творчасць. Чарадзеійныя казкі Ч 1 - Мн 1973. - С. 154. №14.
11. Беларускі фальклор. Хрэстаматыя. Мінск “Вышэйшая школа” 1996
12. Гісторыя беларускага мастацтва: У 6 т. Мн., 1987 – 1994;
13. Цітоў В. С. Этнаграфічная спадчына. Беларусь: Традыцыйна-бытавая культура. Мн., 1997; 2001;
14. Цітоў В. С. Народная спадчына: Матэрыяльная культура ў лакальна-тыпалагічнай разнастайнасці. Мн., 1994.
15. Аляхновіч А.М. Беларуская традыцыйная музычная спадчына.. Дапаможнік для настаўніка. Мінск “Беларусь” 2000
16. Ліцьвінка В.Д. святы і абрады беларусаў. Выдавецтва “Беларусь” 1998
17. Беларускія народныя абрады. Мінск. “Беларусь”, 1994.

Гадавое кола беларускіх народных свят

Гадавыя святы і прысвяткі дайшлі да нас з часоў далёкіх і блізкіх. У іх — цесная знітанасць жыцця чалавека і прыроды, павага да Сонца-бацькі і Зямлі-маці. Гэта народны земляробчы каляндар, па якім вякамі жылі нашы продкі і які цяпер маем у спадчыну. За сімваламі святаў праглядаецца высокая паэтыка будзённага жыцця, штодзённай працы селяніна, што выявілася ў каляндарна-абрадавай паэзіі. Кола нашых святаў і прысвяткаў — гэта і глыбокая народная мудрасць, і нейкая таемнасць, якія і сёння не страчваюць вялікай прывабнасці.

Адны святы ўжо адышлі ў небыццё, сталі помнікамі духоўнай культуры, другія — радуюць і хваляюць нас і ў цяперашні час. А трэція робяць нам гонар як яднанне людзей добра. «Земляробчы каляндар: Абрады і звычаі»

Уклад. А. І. Гурскі, А. С. Ліс.— Мн.: «Навука і тэхніка», 1990. Тут упершыню найбольш поўна апавядаецца пра традыцыйныя абрады і звычаі гадавога кола беларускага земляробчага календара. Матэрыялы, якія ўключаны ў гэты том, запісаны этнографамі і фалькларыстамі пераважна ў XIX і менш у XX стст.

Кніга пачынаецца ўступным артыкулам А. Ліса «Каляндарныя абрады і звычаі», у якім даецца агляд этнаграфічнай літаратуры па тэме. Затым укладальнікі сцісла аналізуюць звычаі і абрады па порах года. Потым друкуюцца падрабязныя апісанні святаў земляробчага календара: Калядаў, куцці, Грамніцаў, Масленіцы, Звесткавання, Вялікадня, Юр'я, Саракоў, Сёмухі, Купалля, зажынкаў, дажынкаў, Багача, Пакрова, Дзядоў. Кожнае свята асвятляецца некалькімі этнографамі. Сярод іх — такія вядомыя, як П. Шэйн, Е. Раманаў, А. Кіркор, А. Багдановіч, З. Радчанка, С. Карскі, Р. Зянькевіч, Ю. Крачкоўскі, А. Шлюбскі, А. Сержпутоўскі, Л. Галамбёўскі, П. Шпілеўскі і інш., якія даследавалі

розныя рэгіёны Беларусі. Некаторыя каляндарныя абрады шырока распаўсюджаны і маюць нязначныя адрозненні ў дэталях.

Каштоўным з'яўляецца тое, што з кнігі можна даведацца і пра даўно забытыя паганскія святы: Ляльнік (адзначалі напярэдадні Юр'я), Камаедзіца (напярэдадні Дабравешчання), а таксама абрады: абрад выезду ў поле Ярылы (Ярылавіцу адзначалі 10 мая), ваджэнне і пахаванне «стралы» (на Вялікдзень, Юр'я, Ушэсце), ваджэнне «куста» (на Сёмуху), «Жаніцьба коміну» (1 верасня). Хоць гэтыя святы і абрады былі занатаваны ў свой час толькі ў некаторых вёсках, можна меркаваць, што раней яны бытавалі значна шырэй і былі пазней выцеснены хрысціянскімі.

Найбольшую цікавасць выклікае раздзел «Беларускі народны каляндар (Святы, прысвяцікі, абрады, гульні)», які складзены Алесем Лозкам, змешчаны пад канец кнігі. Да многіх дзён даюцца імёны, а таксама прымаўкі і прыказкі (напрыклад, “ Аксіння дарогу перамяце, а корм падмяце”). Адгэтуль даведаемся, што «Кузьма-Дзям'ян — свята шаўцоў, кавалёў; апякун земляробства і вяселля” (14 лістапада), «Марцін — свята млынароў”(11 лістапада), «Андрэйкі— дзявочае свята» (13 снежня).

Народны калянд

Каляндарна-абрадавая паэзія

Каляндарна-абрадавая паэзія з рознай ступенню інтэнсіўнасці знаходзіцца ў жывым бытаванні, таму вы маеце магчымасць запісаць песні ўсіх чатырох цыклаў: зімовага, веснавога, летняга і восеньскага.

Даведка

Геаграфія распаўсюджання каляндарна-абрадавай паэзіі прадстаўлена ў табліцы. Але памятайце, што магчымы і выключэнні, прычыны якіх розныя, напрыклад міграцыя насельніцтва і інш.

Цыкл	Віды песень	Тэрыторыя бытавання
зімовы	1) каляндныя і шчадроўскія; 2) засявальныя; 3) стрэчаньскія.	– паўсюдна на Беларусі. – Магілёўшчына. – вядомы адзінкавыя прыклады (Касцюковіцкі раён, Віцебшчына).
веснавы	1) масленічныя; 2) вяснянкі; 3) валачобныя; 4) юраўскія; 5) песні абраду “ваджэння” і пахавання стралы”;	– Віцебшчына, Міншчына, Магілёўшчына, радзей – Гомельшчына; – паўсюдна на Беларусі; – Віцебшчына, Міншчына, Магілёўшчына, радзей – Гомельшчына. – паўсюдна на Беларусі. – Гомельшчына (Веткаўскі, Добрушскі, Гомельскі, Чачэрскі, Рэчыцкі, Лоеўскі, Кармянскі, Хойніцкі, Брагінскі, Светлагорскі, Петрыкаўскі раёны); Берасцейшчына (Лунінецкі); Магілёўшчына (Бабруйскі);

	6) траецкія; 7) куставыя; 8) русальныя.	Міншчына (Барысаўскі, Мінскі раёны). – Магілёўшчына. – Пінскі раён Брэсцкай вобласці. – Гомельшчына (Веткаўскі, Добрушскі, Рэчыцкі, Лоеўскі, Лельчыцкі. Петрыкаўскі, Чачэрскі раёны)
летні	1) купальскія; 2) пятроўскія і касецкія; 3) жніўныя.	– паўсюдна на Беларусі. – Міншчына, Магілёўшчына, Гомельшчына, Берасцейшчына. – паўсюдна на Беларусі.
восен ьскі	1) ярынныя; 2) ільняныя і канпельныя; 3) збіральніцкія; Асобна – талочныя. Асобна – піліпаўскія.	– ? – першыя – Паўночная Беларусь, Падзвінне, другія – Паўднёва-Усходняя Беларусь. – паўсюдна на Беларусі. – паўсюдна на Беларусі. – паўсюдна на Беларусі.

Матэрыялы лекцый

Веснавыя святы

Вясна займае асаблівае месца ў беларускім народным календары. «Гэта — пара спадзяванняў на новы ўраджай, сустрэчы навалецця, радасці абуджэння і росквіту зямлі. Нездарма доўгі час у язычніцкай традыцыі яна доўгі час адзначалася як Новы год. Ды і першае свята вясны, як сведчаць валачобныя песні, нашы даўнія продкі называлі Ясень Красен, Нова Лета, Божае Лета, Збор, пазней — Аўдоця Вясноўка. Адзначалі яго да X стагоддзя н.э. і пазней у маладзиковыя дні, блізкія да веснавога раўнадзенства. Калі было прынята хрысціянства і разам з ім візантыйскае годалічэнне «ад стварэння свету», г. зн. 5508 год дан. э., Новы год працягвалі святкаваць 1 сакавіка, што прыпадала на дзень памяці хрысціянскай прападобнай пакутніцы Еўдакіі, якая была пакарана (абезгалоўлена) імператарам-язычнікам Вікенціем каля 160—170 года. Народная традыцыя сустрэчы Новага года трансфармавалася на розныя веснавыя дні, а затым і на зімовыя, дзе таксама існавалі свае звычаі і абрады. Восеньскія традыцыі адзначання навалецця па царкоўным календары з 1 верасня вялікага пашырэння ў народзе не атрымалі.

Сусветны календарны вопыт адбіўся і на беларускім народным календары, які мае свае адметныя рысы. Даволі цікавай і спецыфічнай з'явай у Беларусі сталі валачобныя песні, што выконваліся на Вялікдзень і ў якіх у паэтычнай манеры і храналагічнай паслядоўнасці апяваліся святы і прысвяткі, праца і адпачынак земляроба. Наогул нашы продкі актыўна пераймалі перадавыя ідэі, што ішлі з Еўропы. Так, напрыклад, Вялікае княства Літоўскае ў ліку першых пяці еўрапейскіх краін у 1582 годзе прыняло новы, грыгарыянскі, стыль, які быў уведзены ў Расіі (і другі раз у

Беларусі) толькі ў 1918 годзе.

За пэўны гістарычны перыяд назвы месяцаў мелі не толькі рымскі і славянскі ўплыў, але і вялікае ўздзеянне жывой народнай традыцыі. Таму ў розных крыніцах знаходзім: сакавік, марець, березозол; красавік, квітень; май, травень. Канчаткова былі прыняты назвы месяцаў, якія адпавядаюць прыродным асаблівасцям беларускай рэчаіснасці.

Што ж сабой уяўлялі веснавыя месяцы ў народа, які падарыў свету грыгарыянскі каляндар?

Рымскі martius(мартус), згодна з легендай, «абвясцілі» Ромул і Рэм у гонар бога сонца і вайны Марса, апекуна земляробства і жывёлагадоўлі, які ўвасабляў творчыя сілы прыроды. У рымлян гэта быў першы месяц аж да 153 года да нашай эры (таксама як і ў многіх іншых народаў, у тым ліку беларусаў).

Рымлянамі, асабліва жанчынамі, 1 сакавіка святкавалася яшчэ ў гонар Юноны, апякункі жаночага жыцця, найвышэйшай багіні, царыцы неба і зямлі, жонкі Юпітэра. Да таго ж яна лічылася багіняй ранняга святла, таму ёй і прысвячаўся першы дзень новага года. З 19 па 23 сакавіка адзначалася свята Квінкватрус, якое супадала з днём вясенняга раўнадзенства. Яго «гераіняй» была Мінерва, багіня мудрасці, вайны і гарадоў, яна таксама абараняла розныя промыслы, рамёствы, хатнюю працу жанчын.

Пачатак апырыліса (апреля) ў рымлян прысвячаўся дзвюм багіням. 4 красавіка распачыналася сямідзённае свята Магалерыя. На ім ушаноўвалі маці багоў Цыбелі. А свята Цэрэаліі адзначалася ў гонар багіні земляробства Цэрэры, апякункі збожжа і пладоў, маці-карміцелькі ўсіх жывых істот, у тым ліку і людзей. Лічылася, што ад яе пайшла ўсякая культура, якая звязана з земляробствам. Багіні земляробства ахвяроўвалі мёд, малако, збожжа, розныя плады і кветкі.

Трэцім важным святам былі Паліліі. Яны праводзіліся 21 красавіка ў гонар божышча пастухоў Палеса, якраз у дзень заснавання Рыма. Падчас святкавання рымляне асаблівую ўвагу звярталі на жгвёлу: ачышчалі яе памяшканне, упрыгожвалі зелянінаю, акурвалі сераю. У ахвяру Палесу прыносілі малако. Праводзілі абрады ачышчэння: пастухі пераскоквалі кастры з саломы і праганялі цераз іх свойскую жывёлу.

Рымляне прысвячалі трэці месяц вясны багіні зямлі Маі. У канцы красавіка і пачатку мая яны адзначалі вясёлае свята Фларэлія ў гонар багіні кветак Флары. У прыватнасці, у першы дзень апошняга месяца вясны быў звычай садзіць дрэва, якое называлі «маем». У славян, у тым ліку беларусаў, захаваліся абрады з «маем» на Сёмуху. Падобны ў нас і ў старажытных рымлян абрад ушанавання памяці нябожчыкаў. У рымлян ён выконваўся 9 мая.

Веснавыя традыцыі

Вясна, у параўнанні з іншымі парамі года, найбольш багатая абрадамі, звычаямі, рытуаламі, якія звязаны з працоўнай дзейнасцю чалавека, яго адвечнымі клопатамі аб ураджаі, дабрабыце сям'і, марамі і спадзяваннямі на лепшае будучае. Характар і змест веснавой абраднасці вызначаюць аграрна-бытавыя элементы і эстэтычнага ўспрымання прыроды чалавекам.

Веснавы традыцыйны цыкл складаюць наступныя святы, якія найбольш багаты песнямі: Гуканне вясны, Вялікдзень, Юр'я, Пахаванне стралы, Зялёныя святкі. Да нашага часу ў першапачатковым выглядзе веснавыя абрады не захаваліся, але і сёння існуюць іх асобныя элементы, напрыклад песні, якія вызначаюцца сваёй яркай вобразнасцю, манерай выканання, асаблівасцямі музычнай пабудовы, эмацыянальнасцю.

Найбольшую жанравую акрэсленасць маюць вяснянкі, юраўскія, траецкія, куставыя, русальныя песні. Шмат лірычных песень, звязаных з тэмай кахання, шлюбу, працы, толькі ўмоўна адносяць да веснавых песень.

Пачынаецца веснавы цыкл з Гукання вясны. У наш час гэта свята актыўна

адраджаецца і ва ўмовах горада. Мы, калі былі яшчэ вучнямі 7 класа, прымалі актыўны ўдзел у падрыхтоўцы і правядзенні Гукання вясны, з задавальненнем выконвалі песні вяснянкі на самім свяце.

Вяснянкі вельмі разнастайныя па змесце і форме. І ўсё ж галоўная думка гэтых песень прасочваецца даволі выразна — замыканне зімы і адмыканне лета. З прыходам цёплых дзён абуджаецца і ажывае прырода, якая з'яўляецца носьбітам спадзяванняў селяніна на добры ўраджай. Вялікую ролю ў вяснянках іграюць птушкі — вестуны вясны. Невыпадкава ў многіх веснавых песнях змяшчаецца зварот да птушак, пчолак, каб яны хутчэй прынеслі цяпло. Сам вобраз вясны малюецца даволі рэалістычна, ён адлюстроўвае клопаты селяніна, патрэбы, звязаныя з яго працай. Пажаданне багатага ўраджаю лейтматывам праходзіць праз юраўскія, велікодныя і траецкія песні.

Адметнай рысай вяснянак з'яўляецца наяўнасць інтанацый «загукання». Яны звычайна завяршаюць кожную музычную фразу выклікамі: «Угу!», «Ту!», «Агу!», «У!» і інш. Гэтыя песні разлічаны на эфект рэха. У народзе, як адзначаюць некаторыя даследчыкі, заўсёды заўважалі змены ў прыродзе і спявалі песні ў адпаведнасці з канкрэтнымі прыроднымі абставінамі. Напрыклад, у некаторых мясцовасцях вяснянкі ніколі не спявалі на «голы лес», а чакалі таго часу, калі з'явіцца лісце. Лес, пакрыты зелянінай, — цудоўны прыродны рэзанатар, які пры спевах выклікае рэверберацыю. Эфект рэха ўтвараецца таксама на воднай прасторы. Людзі добра ведалі акустычныя асаблівасці прыроды, выкарыстоўвалі іх, рабілі асяроддзе саўдзельнікам абраду. Невыпадкава вяснянкі спявалі на ўзгорках, адкрытых месцах, на прасторы. Такім чынам чалавек і прырода быццам уступалі ў своеасаблівы дыялог. Еднасць чалавека і прыроды, якая ўзнікае ў час выканання веснавых песень, з'яўляецца гадной з умоў стварэння своеасаблівай манеры народных спеваў — спеваў-«загуканняў».

Як і зімовыя песні, вяснянкі спяваюцца ва ўнісон, што з'яўляецца вядучай манерай пры харавым выкананні традыцыйных песень.

Вельмі распаўсюджанай на Беларусі з'яўляецца вяснянка «Вол бушуе — вясну чуе». Варыянты гэтай песні надзвычай яскравыя ў мастацкіх адносінах, кароткія, простыя па пабудове, патрабуюць зычнай манеры выканання. Звычайна сумяшчаюць супрацьлеглыя моманты жыцця чалавека і іншых жывых істот:

Вол бушуе-
Вясну чуе.
Баран бляе-
Ў поле хоча.
Курка сакоча-
Несціся хоча.
Дзеўка плача-
Замуж хоча.
Стары крэкча-
Пажыць хоча.

Важнымі момантамі Гукання вясны былі паленне агню, пячэнне “жаваранкаў”, птушак, асабліва на Саракі, калі, паводле народнага павер'я, прыляталі сорок выраяў: шпакі, гусі, буслы, качкі, жаўрукі і іншыя. Выпякалі галушкі, якія раздавалі дзецям. Паэтычны сімвал веснавых песень — адмыканне вясны і замыканне зімы, перамога святла над цемрай.

Важным вобразам-сімвалам веснавых песень з'яўляецца дзявочы вянок з кветак, галінак дрэў, які сімвалізуе каханне і шлюб. Ён абавязковы эстэтычны атрыбут абрадаў і песень.

Нягледзячы на ўплыў хрысціянства на старадаўняе народнае свята, яго першасная аснова захавала элементы язычніцтва.

Для веснавой абрадавай мелодыі характэрны няўстойлівая будова, адсутнасць дакладнага рытму, тэмпавага адхілення, пераменнасць метра і іншыя. Таму многія

веснавыя песні, дарэчы, як іншыя творы каляндарна-абрадавай сістэмы, лепей выконваць без інструментальнага суправаджэння. Яно патрэбна пры выкананні тых традыцыйных песень, якія характарызуюцца развітой гармоніяй, устойлівым рытмам, элементамі канцэртнасці. Суправаджэнне толькі ўпрыгожыць песню, дапаможа раскрыць больш яскрава яе язычнае хараство.

Як паказвае практыка, вельмі карыснымі для суправаджэння многіх абрадавых песень, у тым ліку і веснавых, могуць з'яўляцца беларускія народныя музычныя інструменты, як цымбалы, дудка, калі яны выкарыстоўваюцца паасобку. Музыка можа асабліва далікатна суправаджаць многія каляндарна-абрадавыя песні. Выканаўца на дудцы мае магчымасць тонка прытрымлівацца дынамічных і тэмпавых адхіленняў спевака ці спевакоў, не перашкаджаючы свабоднаму цячэнню мелодыі. Пры падобным суправаджэнні песні мае значэнне тэмбр гучання інструмента. У параўнанні з зімовымі веснавыя песні больш складаныя ў выканальніцкім сэнсе.

Прапануем вам паслухаць вяснянку і выказаць свае меркаванні.

Дадатак 2

Каляндарна-абрадавая песня

«ШЛА КАЛЯДА КАЛЯДУЮЧЫ...»

Каляды — вялікае гадавое (каляндарнае) свята беларусаў, такое, як Вялікдзень, Тройца, Купалле. Сваю назву яно атрымала ад рымскіх календаў (саіепсіае^ — каб лягчэй было вылічвіць, калі якая падзея адбывалася, рымляне першыя дні кожнага месяца называлі календамі, пятыя — нонамі, трынаццатыя — ідамі, апошнія — канунамі.

Народы Еўропы і ў старажытнасці не жылі ізалявана адзін ад аднаго, таму здабыткі навукі, культуры, літаратуры, музыкі часта станавіліся агульнымі. Рым як культурны цэнтр зрабіў велізарны ўплыў на еўрапейскія народы, якія ў большасці маюць адзінае індаеўрапейскае паходжанне. Вынаходніцтва календара, якім практычна карыстаецца ўвесь свет, належыць менавіта рымлянам. Яго, на ўзор егіпецкага сонечнага календара, увёў у 46 г. да н. э. рымскі вярхоўны каплан, пісьменнік і славуты палкаводзец Юлій Цэзар (да моманту юліянскай рэформы стары каляндар разыдоходзіўся з сонцам на 90 дзён). Было вырашана пачынаць адлік дзён года з 1-га януаруса-студзеня, таму што па традыцыі ў гэты час уступалі ў правы выбраныя консулы. Тады ж месяц квінтус (пяты) * перайменавалі ў юлюс у гонар ініцыятара вялікай і важнай рэформы. Каляндар меў вялікія пагрэшнасці, якія да 1582 г. далі разыходжанне з Сонцам у 10 дзён. Таму ў 1582 г. папа рымскі Рыгор XIII зноў правёў рэформу. Цяпер мы маем ва ўжытку грыгарыянскі каляндар, якім пачалі карыстацца амаль адразу ж, у XVI ст. * У Расіі стары юліянскі каляндар існаваў да кастрычніцкага перавароту, дакладней, да лютага 1918 г., калі ён быў адменены спецыяльным дэкрэтам. Але і цяпер руская праваслаўная царква карыстаецца юліянскім календаром, або «старым стылем», што не адпавядае стану нашага галоўнага свяціла на 13 дзён. Між іншым, праваслаўныя цэрквы іншых краінаў ужо перайшлі, на «новы стыль», прыняты ва ўсім свеце. У святочным календары беларусаў розныя каляндарныя сістэмы праяўляюцца досыць выразна і адыгрываюць негатыўную ролю, разводзячы вернікаў асноўных хрысціянскіх канфесіяў у святкаванні адных і тых жа святаў: католікі святкуюць Каляды разам з усёй Еўропай, а праваслаўныя — праз 13 дзён. Калі ўлічыць, што члены адной сям'і часам належаць да розных канфесіяў ці асобныя наогул не належаць ні да якіх, а дзяржава замацоўвае заканадаўча такі падзел, то калядныя канікулы, якія практыкуюцца, напрыклад, у нашых заходніх суседзях, на Беларусі наогул немагчымыя, а святкаванне выглядае нелагічным, абсурдным.

Нашы продкі збераглі ўспамін пра архаічны, але вельмі дапасаваны да стану

прыроды звычай пачынаць год вясной, у час веснавога раўнадзенства. Абходы двароў на Вялікдзень валачобнікамі, многія дзеянні і ўяўленні гэтага часу сведчаць пра тое, што Вялікдзень быў святам Новага года, калі абуджалася да жыцця прырода. У многіх народаў індаеўрапейскага паходжання (іранцаў, таджыкаў, курдаў, народаў Афганістана і інш.) Наўруз («новы дзень») — навагодняе свята, якое спраўляецца вельмі радасна і маляўніча.

* Квінтус сапраўды пяты месяц, бо да рэформы Юлія Цэзара рымляне лічылі месяцы з сакавіка (марта) — месяца, прысвечанага богу Марсу.

Пры разглядзе беларускай народнай паэзіі, звязанай з зімовай, каляднай абраднасцю, можна заўважыць выпадкі пераносу асобных вобразаў, матываў з вясны на зіму. Напрыклад, у калядных велічальна-віншавальных песнях часам праступаюць матывы, неадпаведныя прыроднаму стану рэчаў: зялёнае жыта, зялёны явар, зялёны сад-вінаград і інш.— прыкметы вясны, а не зімы. Гэта сведчыць пра першаснасць веснавога святкавання Новага года і паступовы перанос яго на зіму. Трэба сказаць пра яшчэ адну істотную з'яву — накладванне хрысціянскай міфалогіі і абраднасці на нашу спрадвечную язычніцкую абраднасць. Так, тэатралізаваныя абходы двароў калядоўшчыкамі з казой, жоравам, канём перамяжаліся з абходамі батлейкі (ад Батлеем-Віфліем — месца нараджэння Ісуса Хрыста), царкоўным набажэнствам у гонар Богага нараджэння папярэднічалі памінальныя вячэры ў гонар дзядоў — памерлых родзічаў (куцця бедная, альбо посная, багатая і вадзяная), варожбы і розныя магічныя дзеянні. Адразу ж пасля разгавення на першы дзень Калядаў пачыналіся ігрышчы, танцы, гульні, карагоды. Багаццем і разнастайнасцю тэатральна-абрадавых дзействаў, песнямі, музыкай, усімі спосабамі ўздзеяння на эмоцыі людзей язычніцкая стыхія выбівалася на першы план, адцяняючы ўласна хрысціянскі сэнс святкавання.

І народная язычніцкая плынь, і хрысціянская ў нашым стагоддзі значна паступіліся сваімі заваёвамі на карысць пазычаных дэсакралізаваных атрыбутаў навагодняга святкавання. Для прыкладу возьмем ёлку і Дзед Мароза. Святочная ёлка прыйшла да нас з Нямеччыны, з Эльзаса. Там быў звычай ставіць на Каляды малую елачку і ўпрыгожваць яе пернікамі, яблыкамі, аблаткамі (свечкі з'явіліся позна, пад уплывам царкоўнай сімволікі). У іншых землях Нямеччыны напярэдадні Новага года дамы ўпрыгожвалі галінкамі елкі, бука, амялы, а раней загадзя зразалі галінкі яблыняў, вішняў, сліваў і ставілі ў ваду, каб яны да свята распусціліся — па іх варажылі аб здароўі сям'і і дабрабыце. Гэты звычай быў на Беларусі: зацвітуць галінкі вішні — шчасце. ў дом, засохнуць — сям'ю можа наведць смерць (так варажылі яшчэ ў пачатку ХХ ст.) Традыцыя ставіць ёлку распаўсюдзілася ў нас праз школу ды клубы, яна прыйшла з горада, але стала для многіх людзей экалагічна непрымальнай.

Цяперашні Дзед Мароз, раздатчык падарункаў дзецям, свядома сканструяваны паводле двух вобразаў: святога Мікалая, які, будучы епіскапам і вельмі багатым чалавекам, непрыкметна раздаваў падарункі бедным дзецям, і проста Мароза, якога перад Новым годам заклікалі на вячэру, каб вясной не марозіў пасевы. У іншых, менш атэістычных краінах, такі персанаж не існуе — там падарункі дзецям раздае святы Мікалай — Санта Клаус.

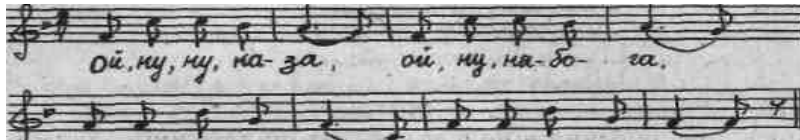
У час падрыхтоўкі да правядзення Калядаў у школе мы абапіраемся на мясцовыя традыцыі. Толькі тады гэта мерапрыемства для дзяцей выкліча якіясьці светлыя ўспаміны і толькі тады мы можам спадзявацца, што падтрымалі пераемнасць традыцый і падрыхтавалі глебу "для засваення інфармацыі роднага этнасу."

Падборка песняў узята з выданняў «Беларускія народныя песні» / Запіс Р.Шырмы. Т. 3. Мн., 1962 і «Зімовыя песні» з серыі БНТ Мн., 1975.

Калядныя песні

* * *

Ой, ну, ну, каза, ой, ну, нябога,
Дасць табе наш пан паўзалатога.
Падзівіцесья, добрыя людзі,
На тую раду, старую бабу.
Старая баба салому сячэ,
Салому сячэ, пірагі пячэ.
На гары каза з казянтамі,
А ў даліне воўк з ваўчанятамі.
Як прыбег заяц, стаў казу лаяць:
— Ох ты, козінька, не гаспадынька!
Ох ты, козінька, не гаспадынька,
Узяла б сярпок, нажала б снапок,
Свае дзетачкі ды накарміла,
У ніцу лозу спаць палажыла!
Як лягла спаці — не магла ўстаці,
Не магла ўстаці, проша што даці:
Ці каўбасіцу, ці паляндрвіцу,
Ці кусок сала, каб каза ўстала.
Ды нашай казе нямнога трэба:
Паўбочкі грэчкі на перапечкі,
Рэшата аўса, наверх каўбаса,
Паўвоза сена, каб каза села.

Дасць та-бе наш пан паў- за-ла-то -га

* * *

Го-го-го, каза,
То-го-го, шэра,
Дзе рожкі дзела?
На соль праела.
Го-го-го, каза,
Го-го-го, шэра
Го-го-го, каза,
Го-го-го, шэра,
Лезь, каза, на пол,
Пакажы хахол.

Лезь, каза, на печ,
Пакажы чапец.
Го-го-го, каза,
Го-го-го, шэра,
Лезь, каза, на кут,
Пакажы хамут.
Го-го-го, каза,
Го-го-го, шэра,
На печы авёс
Вялікіпарос.

* * *

Го-го-го, каза,
Го-го-го, шэра,
На палу жыта
Нагамі збіта.
Го-го-го, каза,
Го-го-го, шэра,
А у тым жыце
Перапёлачка
Го-го-го, каза,
Го-го-го, шэра,
Вывела дзеці —
Міла глядзеці.
Го-го-го, каза,
Го-го-го, шэра,

Дзе каза ходзіць,
Там жыта родзіць.
Го-го-го, каза,
Го-го-го, шэра,
Дзе каза рогам,
Там жыта стогам.
Го-го-го, каза,
Го-го-го, шэра,
Дзе каза нагой,
Там жыта каііой.
Го-го-го, каза,
Го-го-го, шэра,
Дзе каза хвастом,
Там жыта кустом

* * *

Ішла каляда калядуючы,
Гэй, каляда, калядзіца!
Каля двору йшла ды бядуючы,
Гэй, каляда, калядзіца!
За ёй хлопчыкі ўсе' жабруючы.
Гэй, каляда, калядзіца!
Прыйшла каляда к Ляксею на двор:
Гэй, каляда, калядзіца!
— Пане Ляксею, просім не трымаць,
Гэй, каляда, калядзіца!
Кароткі світкі — сцюдзёна стаяць.
Гэй, каляда, калядзіца!
Ці ты спіш-ляжыш, ці нас ня чуеш?
Гэй, каляда, калядзіца!
Пане Ляксею, дары каляду!
Гэй, каляда, калядзіца!
Калі не дасі бочкі пшаніцы,
Гэй, каляда, калядзіца!
Бочкі пшаніцы, другой — ярыцы,
Гэй, каляда, калядзіца!
Дык ты аддасі панну Марыльк
Гэй, каляда, калядзіца!

* * *

А ў гаспадара пасярод двара
Каляда! ,
Стаіць вішанька зеляненькая.
Каляда!
На тэй вішаньцы гарыць свечачка,
Каляда!
З тае свечачкі ўпала іскарка,

Каляда!
З тае іскаркі стала возера,
Каляда!
А ў тым возеры сам Бог купаўся.
Каляда!
— Про'сім Божаньку на вячэраньіу,
Каляда!
На вячэраньку, на куцічаньку —
Каляда!
Не столькі з'ясі, колькі нам дасі,
Каляда!
Не столькі сап'еш, нам болей нальеш!
Каляда!

* * *

Ой, ішла калядка калядуючы праз сяло,
Зайшла ж яна да пана Сцяпана пад вакно:
Ой, пане Сцяпане, харошыя дочкі у цябе,
А што ж твае харошыя дочкі рабілі?
А што ж мае харошыя дочкі рабілі?
А у стадоле ды ўсё пшанічаньку мералі.
Намералі трыццаць шанкаў і чатыры,
А тыя чатыры вам, каляднічкам, каляда.

Дадатак 3

Час гульні

Народная гульня як сродак усебаковага выхавання дзіцяці

Педагогіка разглядае гульню як адзін са сродкаў выхавання дзяцей. Народныя гульні, у якіх выкарыстоўваецца музыка, адносіцца адначасова да ліку як творчых, так і рухавых, таму што яны садзейнічаюць і музычнаму, і агульнаму развіццю дзіцяці.

Народная музычная гульня фарміруе паводзіны дзіцяці, рысы яго асобы, выхоўвае пачуццё дружбы, калектывізму, развівае разумовыя і творчыя здольнасці. З'яўляючыся неад'емнай часткай дзейнасці, гульня прыносіць нам радасць.

Народныя гульні ўносяць у дзейнасць дзяцей элементы спаборніцтва, спрытнасці і кемлівасці. Народныя мелодыі ці вершы, якія лёгка запамінаюцца, садзейнічаюць развіццю ў нас музычнай памяці і слыху, выхоўваюць любоў да беларускай музыкі, слова.

Галоўнае патрабаванне пры правядзенні народнай гульні заключаецца ў тым, кааб навучыцца рухацца ў адпаведнасці з характарам музыкі.

Педагагічныя даследаванні паказваюць, што вядучае жаданне ў дзяцей – гэта жаданне руху. Якраз гульня дае магчымасць для ажыццяўлення самых розных рухаў.

Цяжка пераацэньваць значэнне гульні ў справе фарміравання фізічна моцнага, эстатычна падрахтаванага і інтэлектуальна развітога члена дзіцячага калектыву.

Цераз гульню мы пазнаём свет. Народная творчасць узбагачае дзіцячыя гульні новым зместам. Выкарыстоўваючы пацешкі з дзецьмі магчыма выклікаць у іх рытмічны бег, скокі, наогул, усе віды рухаў, якія садзейнічаюць усебаковаму фізічнаму развіццю.

Нельга не азначыць і пазнавальнае значэнне пацешак. З іх дапамогай дзецям раскрываюцца не толькі з'явы роднай прыроды, але і шматлікія бакі працоўнай дзейнасці людзей.

На аснове беларускіх народных песень узніклі карагоды, разнастайныя па характару і зместу. Карагоды прыйшлі да дзяцей з дарослага рэпертуару, паступова змяняючыся і адпавядаючы дзіцячаму ўспрыняццю. Водзячы карагоды, дзеці выражаюць

свае асабістыя адносіны да каго – небудзь з сяброў. Гэта пачуццё захоўваецца і пасля гульні, ствараючы пачаткі маральнага выхавання.

Карагоды выклікаюць у нас жаданне праявіць сябе, нават у самага сарамлівага дзіцяці. Самыя няскладныя дзяўчынкі пераўвасабляюцца пад гукі мілагучнай беларускай мелодыі.

Выкананне карагодных дзеянняў будзе больш вобразным, калі ў іх выкарыстоўваюцца розныя атрыбуты: кветкі, вяночкі, шапачкі, маскі і г. д.

Адметнай асаблівасцю народных гульняў з’яўляецца іх вобразнасць, якая будзіць нашу фантазію, развівае нашу лоўкасць, асцярожнасць. Пэўна эмацыянальны настрой стварае элемент спаборніцтва, які заключаны ў гульні. Народныя мелодыі, якія суправаджаюць гульні, як правіла, простыя, напеўныя, лёгка запамінаюцца.

Важнае месца ў гульні займае казка. У ёй слова звязваецца з дзеяннем, выступаючы ў драматызаванай форме.

Гульня – драматызацыя развівае ў нас комплекс мастацкіх якасцей: фантазію, густ да музыкі, слова, назіральнасць, любоў да прыроды.

У час гульні, у залежнасці ад яе віду, мы павінны аданіць абставіны і самастойна прыняць рашэнне, як і што нам рабіць. Цяжка знайсці лепшы спосаб для развіцця самастойнасці і рашучасці ў выхаванні.

Гульні выходзяць сяброўскія адносіны сярод удзельнікаў забаў, прывучаюць дзяцей валодаць уласнымі пачуццямі і інтарэсамі, паважаць права іншага. Адзначаныя якасці, набытыя ў час гульні, спатрэбяцца нам у далейшым жыцці.

Вельмі прыгожай формай гульні з’яўляецца кола. Яно прываблівае дзяцей сваёй гарманічнасцю, закончанасцю, нейкім светлым, чыстым пачуццём.

Каб гульня праходзіла цікава і жвава, той, хто водзіць рэй, павінен сам добра ведаць яе, даступна растлумачыць змест, умовы правядзення.

Гульні са спевамі павінны праводзіцца рытмічна. Рытм аб’ядноўвае дзяцей у вялікі, арганізаваны калектыў, ператварае гульню ў сур’ёзную гуртавую працу.

Народныя гульні ўлічваюць узрост дзіцяці. Калі вы былі яшчэ маленькімі, гульні насілі індывідуальны характар. Вас забаўлялі, пацяшалі вельмі простымі гульнямі, выкарыстоўваючы часам лялькі і гульні – прымаўкі.

Калі вы падраслі, навучыліся хадзіць, змяняецца і характар, і змест гульняў. З вамі пачыналі праводзіць калектыўныя гульні. Але ж яны не нівеліруюць вашу самастойнасць. Наадварот, калектыўнасць спрыяе развіццю кожнага дзіцяці, таму што яно перажывае шэраг станоўчых пачуццяў, якія выкліканы гуртавымі дзеяннямі.

Любімыя рухавыя гульні вучняў школы №1

МОСТ

Дзеці збіраюцца, становяцца пара за парай і спяваюць якую-небудзь песню. Той, хто застаецца лішнім, ідзе пад мост, гэта значыць пад выцягнутыя рукі гуляючых, і адтуль з якой-небудзь пары выцягвае ўдзельніка, цягне яго праз увесь мост і становіцца з ім ззаду. А той, хто застаўся без пары, у сваю чаргу ідзе праз мост і цягне з сабой каго-небудзь зноў.

У ВАЎКІ І АВЕЧКІ

Збіраецца па магчымасці вялікі натоўп дзяцей – хлопчыкаў і дзяўчынак. Яны выбіраюць аднаго ў пастухі, а другога ў ваўка, астатнія ўяўляюць сабою авечак і сабак. Удзельнік гульні, што выбраны на ролю ваўка, дзе-небудзь хаваецца і чакае, пакуль пастух пагоніць у поле сваіх авечак. Як толькі ен заўважыць, што яны ўжо блізка, ен выбягае з свайго сховішча і кідаецца лавіць авечак. Злоўленую авечку, ен цягне к сабе. Тады пастух крычыць: “Ага, ага! Цюцькі, бярыце яго!” Пры гэтых словах сабакі, што ідуць за пастухом ззаду, кідаюцца з гаўканнем да ваўка і быццам хапаюць яго зубамі.

Воўк пакідае авечку і ўцякае, а сабакі гоняцца за ім, пакуль ен не схавецца дзе-небудзь.

ШЭРЫ КОТ

Дзеці выбіраюць ката па лічылачцы:
Раз, два, тры, чатыры
Ката грамаце вучылі:
Не чытаць, не пісаць,
А за мышкамі скакаць.

Дзеці становяцца за катом у калону. Калона рухаецца па пляцоўцы. Паміж катом і мышамі ідзе размова:

- Есць мышы ў стозе?
 - Есць!
 - Баяцца ката?
 - Не!
 - А я, катафей, разганю ўсіх мышэй!
- Мышы разбягаюцца, кот іх ловіць.

ВЕРАБЕЙ

Дзяўчынкі строяць карагод, ходзяць і спяваюць:
Многа нас, многа нас
На зямлі, на хлебе,
А ўжо нам, а ўжо нам
Надзечка патрэбна.

Пры ўпамінанні імя дзяўчынкі пачаргова выходзяць з кола і становяцца гуськом. Калі ўсе кола выйшла, зноў спяваюць песню:

Многа нас, многа нас
На зямлі, на хлебе,
А ўжо нам, а ўжо нам
Надзечка не патрэбна.
Каго называюць, той зусім выходзіць з гульні.

У ЗОЛАТА

Усе дзеці садзяцца ў рад. Адзін гулец дзеліць золата, непрыметна хаваючы яго ў руках каго-небудзь. Потым гэты вядучы адыходзіць і крычыць:

- Золата, ка мне!

Той, у каго схавана золата, павінен ускочыць і бегчы да вядучага. Але кожны пільна сочыць за сваім суседам і старецца затрымаць гульца з золатам. Калі яму не ўдаецца выскачыць з рада, гульня пачынаецца спачатку, кожны застаецца на сваім месцы. Калі ж гульцу з золатам удаецца вырвацца, ён становіцца вядучым, а вядучы займае яго месца. Гульня працягваецца.

У БАБУ ЯГУ

З удзельнікаў гульні выбіраюць Бабу Ягу. На зямлі праводзяць лінію. Усе стаяць па адзін бок лініі, Баба Яга – насупраць. Дзеці хорам прыпяваюць:

Бабы Ешкі не баюся,
Чапялой абаранюся.

Потым бягуць насустрач Бабе. Баба Яга ловіць. Каго зловіць, той становіцца Бабай Ягой. Гульня працягваецца.

РАЁК

Удзельнікі становяцца адзін за адным і кожны абхватвае за талію папярэдняга. Той, хто стаіць наперадзе, імкнецца схапіць апошняга ў ланцужку, які можа ўцякаць, але не адрываючыся ад астатніх удзельнікаў. Ланцужок выканаўцаў у час гульні нагадвае дзіўную, доўгую, гнуткую істоту, якая быццам бы хоча схапіць сябе за хвост.

ХАРТЫ І ЗАЙЦЫ

З дапамогай лічылкі выбіраюцца “матка”, “хорт”, “заяц”. “Зайцы” стаяць у крузе, узяўшыся за рукі. Матка крычыць: “Хорт у поле!”. “Зайцы” даюць магчымасць ўцячы “зайцу” і затрымліваюць “харта”.

ЖМУРКІ

Апісанне гульні: па лічылцы дзеці выбіраюць важака. Гэта будзе кот Апанас. Кату завязваюць хустачкай вочы і ўсе разам вядуць яго да дзвярэй і ставяць на парог, загадваюць узяцца за ручку, а потым, усе разам, хорам, нараспеў пачынаюць такую гаворку з катом:

- Кот, кот! На чым стаіш?
- На дубе!
- За што трымаешся?
- За сук!
- Што на суку?
- Вуллі!
- Што ў вуллях?
- Пчолы!
- Што ў пчол?
- Мед!
- Каму мед?
- Мне ды сыну майму!
- А нам што?
- Гадзіны на лапаце!

Пасля гэтых слоў дзеці спяваюць:

Ну, кот Апанас,
Лаві тры гады нас!
Лаві нас хугчэй,
Не развязвай вачэй!

Пасля гэтых слоў дзеці разбягаюцца ў розныя бакі. А кот Апанас пачынае лавіць дзяцей. Расставіць ен рукі і ходзіць туды сюды. А ўсе іншыя бегаюць вакол ката, то дакрануцца да яго пальцаў, то тузануць за адзенне. Толькі кот хоча схапіць каго-небудзь, а ужо ўсе аббеглі ці схаваліся ў яго за спінай. Ды яшчэ ўсяляк дражняць ката. Да таго часу бегае кот, пакуль не схапіць каго-небудзь, хто не паспеў выкруціцца. Каго кот схапіў, той і замяняе яго – становіцца катом.

Правілы гульні: да каго дзіця-кот дакранецца рукой, лічыцца злелым.

ГРУШКА

Дзеці бяруцца за рукі, утвараючы круг, у сярэдзіне якога становіцца хлопчык або дзяўчынка. Гэта і будзе грушка. Дзеці ходзяць у карагодзе вакол грушкі, спяваюць песню, называючы імя таго, хто стаіць у сярэдзіне круга:

Мы пасадзім грушку
Усе, усе,
Няхай наша грушка
Расце, расце.

Вырасці ты грушка,
Вось такой вышыні,
Распусціся, грушка,
Вось такой шырыні!

Расці, расці, грушка,
Ды ў добры час.
Патанцуй, Марылька,
Паскачы для нас.

А ўжо наша грушка
Распусцілася,
А наша Марылька
Зажурылася.

А мы тую грушку
Усе шчыпаць будзем.
Ад нашай Марылькі
Уцякаць будзем.

Грушка ў сярэдзіне круга павінна рабіць усе, аб чым спяваецца ў песні, - танцаваць, кружыцца пры словах песні “Вось такой вышыні”, “Вось такой шырыні” дзеці паднімаюць рукі ўгору, разводзяць іх у бакі. Калі спяваюць “а мы тую грушку шчыпаць будзем”, усе набліжаюцца да грушкі, каб ушчыпнуць яе і хуценька ўцякаюць, а грушка ловіць каго-небудзь з дзяцей, ставіць яго на свае месца ў сярэдзіне круга. Гульня працягваецца.

СОНЦА І МЕСЯЦ

Апісанне гульні: з ліку тых, хто гуляе, дзеці выбіраюць двух важакоў, якія будуць варотамі. Выбраныя павінны адысці ўбок і ціхенька, каб іншыя іх не пачулі, згаварыцца, хто будзе сонцам, а хто месяцам.

Пасля гэтага сонца і месяц вяртаюцца на ранейшае месца. Да іх прыходу ўсе ўдзельнікі гульні павінны выстраіцца цугам: першы бярэцца рукамі ў бакі, астатнія кладуць рукі на плечы іграку, які стаіць спераду яго.

Сонца і месяц бяруцца за рукі і высока паднімаюць іх: атрымліваюцца “жывыя вароты”. Дзеці адзін за адным ідуць да варотаў і з песняй праходзяць праз іх:

Горкай, горкай, горачкай
Ішоў малы Ягорачка,
Ваўкоў не баяўся.
Страхаў не пужаўся.
Горкай, горкай, горачкай
ішоў наш Ягорачка.
Ішоў ен лугам,
Веў дзяцей кругам.

Сонца і месяц прапускаюць усіх дзяцей, а ў апошняга ціхенька пытаюцца:

- Да каго хочаш, да сонца ці да месяца?

Дзіця адказвае да каго яно жадае пайсці.

І тады сонца ці месяц скажа:

- Ідзі да мяне, - і апошні ў чарзе стане з боку ад таго, каго ен выбраў.

Так дзеці праходзяць з песняй праз вароты многа разоў. З кожным разам чарга робіцца ўсе меншай, а ў сонца і месяца вырастаюць «хвасты» - у аднаго карацейшы, у другога даўжэйшы. Ігракі стаяць каля сонца і месяца або ў рад, або цугам – адзін за адным. Нарэшце ад доўгай чаргі застаецца адзін іграк. Сонца і месяц спыняюць яго і пытаюцца, да каго ен хоча ісці. Гэты апошні іграк таксама ідзе або да сонца, або да месяца.

Калі ў сонца больш дзяцей, яны ўсе, разам з сонцам, гавораць:

- Сонца грэе, да яго ўсе ідуць, а месяц халодны, да яго ісці не хочучь.

А калі ў месяца больш дзяцей, то яны гавораць:

- Сонца пячэ і паліць, да яго не хочучь ісці. Месяц ясны, ноччу свеціць, да яго ўсе ідуць!

Пасля гэтага дзеці-сонца ўтвараюць вялікі круг і загадваюць заданні дзецям-месяцам, і наадварот.

Правілы гульні: праходзячы праз вароты, дзеці дзеляцца на дзве каманды; у канцы гульні ўсе танцуюць разам.

ЯШЧАР(“ЯШЧУР”)

Карагод-гульня

Дзяўчаты аддавалі “яшчуру” (хлопцу, які знаходзіўся ў цэнтры круга) свае вянкi, хусткі, пярсценкі ці іншае. Узяўшыся за рукі, яны пачыналі кружыцца вакол “яшчара” і прыпяваць:

“Сядзі, сядзі, яшчур, - гэі, наш, гэі!

У гайку зялёным, - гэі, наш, гэі!

На залатым крэсле, - гэі, наш, гэі!”

Затым кожная дзяўчына прасіла:

“Пане яшчур
Адай мой вяночак!
Мой вяночак залаты,
Згубіла з галавы”.

Каб выкупіць вянок дзяўчына выконвала якое-небудзь заданне “яшчара”.

ЧЫЖЫК

Дзіцячая вясновая гульня

Жараб’еўку праводзілі пры дапамозе кійка (хто браўся за канец кійка апошнім, той і быў «чыжыкам»). Для гульні бралі 2 кійка – кароткі, дажыней 20-25 см (“чыжык”) і ўдвая даўжэйшы. “Чыжык” клалі адным канцом на зямлю, а сярэдзінай на апору (каменьчык, або драўляны брусок) у спецыяльна абведзеным для яго месцы (прыблізна адзін квадратны метр), якое называлася “пеклам”. Пасля дамоўленасці пра лік гульні (10, 20 ці болей) гулец біў кійком па “чыжыку” так, каб ен падскочыў уверх і падбіваў яго ўжо ў паветры. Колькі разоў удавалася падбіць “чыжыка”, столькі ачкоў і залічвалася. Калі ж “чыжык” падаў у “пекла”, тады “гарэлі” (прападалі) усе ачкі. Калі гулец занадта моцна біў па “чыжыку” – “чыжык” ляцеў на значную адлегласць, адкуль другі гулец кідаў яго, стараючыся патрапіць у “пекла”. Тады гульцы мяняліся ролямі. Калі адзін не трапляў у “пекла”, другі гулец стараўся падбіць ляжачага “чыжыка” уверх і затым адбіць яго як мага далей. Той, хто набіраў адпаведную колькасць ачкоў, меў права працягваць гульню, а той, хто праіграваў, павінен быў спець або станцаваць (у адпаведнасці з папярэдняй дамоўленасцю).

Дадатак 4

СВЕТ РЭЧАЎ СЯЛЯНСКАГА ПАДВОРКА Ў ФРАЗЕАЛОГІ КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

Прадмету належыць асаблівае месца ў структуры старажытных уяўленняў. Практычна кожная рэч апрача свайго функцыянальнага прызначэння мае і знакавы статус з адпаведным інфармацыйным патэнцыялам. Таму зварот да фразеалагізмаў не толькі цікавы ў плане рэканструкцыі іх архаічных вытокаў, але і можа прынесці сапраўдную эстэтычную асалоду.

Разгледзім некаторыя этнафраземы, кампанентам-дамінантай якіх стала найменне прадметаў з сялянскага падворка.

БАРАНА

"Этымалагічны слоўнік славянскіх моў" выводзіць слова *барана*, рус. *бороться*, *брань*, *борозда* ад зыходных праслав. — 'рэзаць'. Разам з тым, усходнім славянам вядомыя лексемы тыпу *бараніцца* (параўн.: барані Божа), г. зн. з супрацьлеглым, "абарончым" значэннем.

У гэтым кантэксце пэўную цікавасць уяўляе культуралагічнае даследаванне парадыгмы бараны як рытуальнага сімвала. Аналіз паказвае, што моўная рэальнасць у дадзеным выпадку цалкам суаднесена з семантычнымі катэгорыямі знакавай мовы культуры.

Семантычнай дамінантай як лексем з асновай *барана*, так і іх культурна-

абрадавага зместу з'яўляецца абазначэнне агрэсіўных, "рэзальных" намераў. Асноўны сэнсава-сімвалічны кампанент бараны — востры зуб — абумовіў апрача фалічнай семантыкі, і выразнае апатрапеічнае значэнне, калі барана стала выкарыстоўвацца як абярэг ад умяшальніцтва нячыстай сілы і ўсяго замагільнага і адначасова як сродак барацьбы з ім. Верылі: пастаўленая ў дзвярах барана абароніць ад чарадзеяў — уколюцца аб зуб (відаць, у падобным кантэксце можна вытлумачыць фразеалагізмы *зрадзіла жыта, хоць барану прыстаў* — 'не ўрадзіла' (ПП, 2, 136), рус. *затырают ворота бороной* — 'бедна жывуць'¹), зуб ад бараны забівалі за печ, своеасаблівым вербальным абярэгам лічылася нават называнне колькасці зубоў у баране і падобнае. Як бачым, у наяўнасці перапляценне "абарончых" і "агрэсіўных" сіл у бараны ў якасці адзінкі як мовы, так і культуры.

Гаворкі таксама замацавалі сувязь значэння лексемы *барана* з яе этымалагічнай "агрэсіўнай" сімволікай: *баранаваць* — 'наносіць удары' і, адпаведна, *бараноўка* — 'бойка, лупцоўка' (ПОС, 125). Іт жа выяўляецца ўнутраная форма ўсходнебеларускіх фразем *біць барану* — 'сварыцца' (СОС, 27); *даць бараноўку* — 'збш' (ПОС, 125), *бырануў печку* (СОС, 27) — як вербальнае замацаванне прымірэння, канца сваркі, бойкі. Называнне забіякі "*бараной*" (*барана сапльвая! шаснаццать лет, а фсё драцца лезя* — ПОС, 125) моўным шляхам не выводзіцца з семантыкі першапачатковай лексемы, аднак пры этналінгвістычным аналізе выяўляе ўнутраную, светапоглядную логіку вобразнасці народнага маўлення.

Даволі відавочныя адценні значэнняў у наступных моўных адзінак: *баранаваць, барантэсіць* — 'гаварыць пустое' (Сцяшк., 54), *дарогу баранаваць* — ісці, цягнуць ногі. Зубы ў баране размешчаны такім чынам, што пры баранаванні зямлі яна апрацоўвае паверхню, пакідаючы на ёй раўнамерны і глыбокі след. Невыпадкова ў народных выказваннях барана звязваецца з уяўленнямі пра лёс, пра непазбежнасць жыццёвых выпрабаванняў. Параўн.: рус. *Знать, по судьбе нашей бороной прошлы; Грех да напасть бороною ходят: кого зацегит*². Фразеалагічная адзінка як *лісіца пад бараной* (ЮСС, 214) служыць аналогіяй для адлюстравання жыцця, няўтульнага ды поўнага нястач. У той жа час больш разгорнута фразеалагізм *Ліса ад дажджу і пад барану хавалася: то ў зуб, то ў прут, ды ўсё міма* (В, 67) падкрэслівае, што заўсёды можна знайсці выйсце з цяжкага становішча.

Высокі семіятычны статус бараны ў традыцыйнай культуры беларусаў (гэта пацвярджае падагульненне *Што старана, то і барана* — СБГПЗБ, 4, 572) не ў апошнюю чаргу залежыць ад ролі яе ў забеспячэнні хлебам — *Калі пыл на баране, то і блін на рашаце* (ПП, 1, 119).

СЯКЕРА

Сякера ў сялянскім побыце была і застаецца пераважна мужчынскай прыладай працы, адпаведна ўстойлівыя словазлучэнні маюць гаспадара менавіта з гэтым інструментам у руках: *Куды мужык з сякерай, туды баба з чапляй* (ЛЦ, 84).

Сякера, як і нож, серп і іншыя вострыя металічныя прылады, у традыцыйнай культуры ўспрымаецца як актыўная рэзальная сіла і таму выступае ў якасці абярэга-процідзеяння супраць варожых уплываў. Апрача таго, яна надзеленая здольнасцю прымаць, убіраць у сябе адмоўныя ўласцівасці, адначасова перадаючы чалавеку, жывёле сваю "жалезнасць", трываласць.

У гаворках Міншчыны зафіксаваны фразеалагізм *дарогу перасякерыць* — 'перашкодзіць камусці ў нейкай справе', які і можа абапірацца на падобныя ўяўленні. Існавалі павер'і, згодна з якімі "перасякерыць дарогу" маглі чараўнікі, што перакідалі праз дарогу пэўны востры прадмет. У Коваль даволі падрабязна апісвае рытуалы з сякерай, калі яна становілася ці магічнай прыладай для шкодных дзеянняў у руках чараўнікоў, ці інструментам у барацьбе з імі³. Яшчэ ў мінулым стагоддзі існавалі старажытныя абрады-засцярогі, якія прадугледжвалі ў прамым сэнсе слова "перасякерванне" дарогі, інакш кажучы, дарогу літаральна секлі сякераю, каб стварыць перашкоду нячыстай сіле⁴.

Гэты зварот можа мець і гістарычны выток: у старадаўнія часы перад праезджымі заступалі (засланялі) дарогу ўзброеныя сякерамі служкі — каб атрымаць

плату за праезд ці каб праверыць, хто і куды едзе⁵.

Алатрапеічная скіраванасць характэрная для большай часткі рытуалаў з сякерай, калі яе падкладалі пад люльку немаўляці, пад лаўку з нябожчыкам і г. д. Ляжала сякера пад ложкам і ў першую шлюбную ноч, хоць у гэтым выпадку не выключана і актуалізацыя мужчынскай сімволікі гэтага прадмета, што павінна было забяспечыць будучае нараджэнне першага хлопчыка. Выраз *на топоре спят* у пермскіх гаворках служыць для характарыстыкі дружных мужа і жонкі, добрай сям'і. Магчыма, тут падкрэсліваецца сімволіка "пабудовы" новага дому. У беларускай традыцыі пра мужа і жонку з аднолькавымі, але кепскімі характарамі іранічна гаварылі *падышла сякера да тапарышча* (ЛЦ, 81).

З дзяцінства ўсім добра вядомая і такая патрэбная ў кожнай сялянскай гаспадарцы сякера стала "героем" многіх экспрэсіўных і вобразна дакладных фразем: *між двама сякерамі прапала* (В, 69), *знайшоў сякеру падлаўкай* (ЛЦ, 48), *гэта такая праўда, як сучка дзёгаць выпіла і сякерай закусіла* (ЛЦ, 46).

ХАМУТ

Значнае месца ў семантызацыі хамута займае яго форма — круглая замкнёная полая прастора, што і садзейнічала замацаванню за ім устойлівай генітальнай сімволікі. Таму ўяўляецца дастаткова празрыстым значэнне фразеалагізмаў *надзець хамут на шыю* — 'ажаніцца', рус. *найти хомут* — 'нараджаць дзяцей' (ФСРГС, 213), паказальны і аналіз лексем бел. *захамутаць*, рус. *охомутать* — 'спакусіць' (СРНГ, 25, 45).

Асновай фразеалагізмаў *надзець хамут, в хомут да со двора* (ФСРГС, 213),— ярмо, хамут) (РФВ, 251) стаў звычай надзяваць на вяселлі хамут нявесце, што страціла дзявоцкасць да шлюбу, ці яе родным. Суд над нявестай бывае настолькі строгі, што яе ганьбяць публічна: на яе надзяваюць хамут і водзяць па вёсцы; бывае, што брату нявесты за тое, што не аберагаў гонару сваёй сястры, надзяваюць на шыю хамут і ў гэтых, не зусім зручных "каралях" прымушаюць сядзець за сталом⁶.

Відаць, падобная рытуальная дзея суадносіла хамут (як і выкарыстанне ў аналагічных сітуацыях дзіравага посуду, прабітых бліноў і пад.) з "няцэласцю" дзяўчыны.

Апрача таго, надзяванне хамута ўводзіць у рытуальны кантэкст яшчэ адну функцыю — насыланне на чалавека ці жывёлу хваробы — балючага давячага рубца. Паводле "спецыялізацыі" — *надзяваць хамут* — рускае насельніцтва Сібіры вылучыла цэлы клас чарадзеяў — *хамутнікі, хамутніцы*: "Я могу й на редьку хомут надеть. Кого она уже там пошептала, только на редьке кругом, кольцом зачернелось. Всюду надевать могли, только бы имя знать"⁷.

Утылітарная функцыя хамута, калі ён выкарыстоўваецца як сродак падпарадкавання каня волі чалавека, суадносіцца са значэннем фразем *хоць хамут на шыю вешай* — 'пакорлівы' (Леп., 77), *запрэгчы ў хамут* — 'эксплуатаваць каго, здэкавацца з каго' (МК, 98), *цягнуць на хамут* — 'цяжка рабіць' (НС, 117). Сама лексема *хамут* стала выступаць як сінонім слоў *клопаты, справы*. Існуюць іншыя вобразныя, трапныя выразы: *як пан на хамуце* — 'кепска (спалася каму)' (МК, 316); *як на свінні хамут* — 'нязграбна' (ЮСС, 236), *служыў ён, дзе чорт хамуты ня вешаіць* (СБГПЗБ, 4, 490).

КАРЫТА

У склад фразеалагізмаў увайшоў і такі "непрывабны" кампанент, як найменне посуду для кармлення свіней — *карыта, нават паганнае карыта*.

Для вытлумачэння большасці фразеалагізмаў з гэтым кампанентам неабходны шырокі этнаграфічны фон. Так, рус. *посадыть под корыто* — 'ажаніцца, выйсці замуж раней, чым старэйшы брат, сястра' — сваім узнікненнем звязана з народнамедыцынскімі поглядамі і рытуаламі. У гэтай этнафраземе адлюстравалася ідэя перавагі малодшага брата ці сястры, якія з'яўляюцца больш жыццяздольнымі, больш удачлівымі за старэйшых. Апошнія, у сваю чаргу, атаясняюцца ў народнай свядомасці з хворымі, слабымі дзецьмі, якіх змяшчалі пад карыта ў неабходных выпадках⁸. У Віцебскай губерні "асурочанае" дзі-ця клалі пад карыта ля парога "свіннярніка" і пераганялі свіней цераз

гэтае карыта⁹.

Карыта выступае ў рытуалах ганьбавання нежанатай моладзі. У Славеніі на Масленіцу ў карыта садзілі халастых хлопцаў ці дзяўчат; пераапанутыя нявестамі мужчыны цягалі па вёсцы свіное карыта, у якім ляжаў хлопец у адзенні старой дзеўкі¹⁰. Карыта ў такіх выпадках выступае знакам сораму ўсёй вёсцы. У гэтым кантэксте становіцца зразумелай і смаленская ФА *уложыць у поганья карыта* — 'абсарамаціць, аблаяць': *зачапы хто бабу, дак та языком у поганья карыта уложыць* (СОС, 349).

Карыта сваёй формай нагадвае труну. У варажбітнай песні радок *Стаить карыта да другім накрыта* (СОС, 349) вясцье смерць. У міфалагічных аповедах карыта таксама замяняе пахавальную калоду — выдзеўбаную дамавіну; менавіта ў карыце неслі хаваць ляльку Каструму пасля яе абрадавых выправодзінаў. Таму сімвалічным становіцца разуменне карыта як прытулку дамавіка — адной з іпастасяў продкаў. На рускай Поўначы "паганяе" карыта перацягвалі з старой хаты ў новую, перавозячы тым самым хатняга духа¹¹. Дарэчы, успрыманне карыта як труны актуалізуе ідэі другога нараджэння, якія дамінуюць у народнай медыцыне, у вышэй апісаных рытуалах. І яшчэ адзін штрых да дэманалагічнай лініі ў моўнай семантыцы карыта — народнае параўнанне *спіна карытам* у маналогу "праклятага": *"спіна карытам бывае не ў нас, а ў сапраўдных чарцей"*.

Устойлівыя словазлучэнні тыпу *разбітае карыта, застацца ля разбітага карыта* (ЮСП, 86), відаць, маюць пачаткам "Казку пра рыбака і рыбку" А. Пушкіна. Не выключана, аднак, што паэт, які добра ведаў і разумеў фальклорную спадчыну, выкарыстаў народны вобраз-сімвал карыта як поўнай нястачы — параўн. з бел. *за пустое карыта сварыцца* — 'за нішто' (С. 133).

ВЯРОЎКА

Як вядома, вярхоўка служыць для таго, каб нешта звязваць, аб'ядноўваць у адно цэлае. "Аб'яднаўчае" значэнне вярхоўкі выяўляецца як на лексічным узроўні (усх.-слав. *вьрвь* — 'вяроўка' і 'абшчына'), так і на фразеалагічным: *адной вярвачкай звязаны, звязаў чорт вярвачкай* (ФСБМ, 1, 241). Акцыянальны ўзровень гэтую семантыку ўвасабляе ў мностве тыпалагічна роднасных рытуалаў, закліканых забяспечыць сувязь і цэласнасць. Напрыклад, на Каляды вярхоўкай абвязвалі ножкі стала, каб гаспадарка была моцнай, каб жывёла трымалася разам.

У беларусаў існавала цікавае павер'е: калі што-небудзь у хаце гублялася, трэба было завязаць вярвачку вакол ножкі стала і сказаць: "Чорт, чорт, пагуляй і мне аддай", рэч як быццам знаходзілася. Апрача таго, вярхоўку выкарыстоўвалі і з абарончымі мэтамі, ёю абвязвалі пояс, рукі і інш. Магчы-ма, пэўныя паралелі з гэтымі звычаямі ёсць у фраземе *завзаць гора вярвачкай* (ЮКВ, 2, 31).

Усходнім славянам вядомы звычай купляць карову разам з вярхоўкай, каб жывёліна хутчэй прыжылася ў новай гаспадарцы; успомнім і жартоўнае *З'еў кароўку, з'еш і вярхоўку*. Перадача вярхоўкі разам з каровай можа абыгрывацца і на вяселлі: бацька даваў яму булку. На Смаленшчыне гэта булка звалася часам павадок. Семантычная і лексічная сувязь паняццяў "вяроўка" - рус. "узда" - "упряжь" - "супружество" тлумачыць, відаць, і наступны славянскі звычай: хлопец у дзень Трох каралёў ідзе з вярхоўкай у царкву, тады дзяўчына, якую ён выбера, стане яго жонкай дружка звяртаўся да бацькі нявесты: "Ну даў жа кароўку, дай і вярхоўку"¹³, (СД, 339). А пра сварлівых мужа і жонку здэкліва казалі веревкой не свяжешь (Даль, 179). Апрача таго, кампанент вярхоўка ў падобных кантэкстах паказваў і на залежнасць, скаванасць прывязанага - быць бычку на веревочке, хлебать лапшу из тарелочки (Даль, 179), пагуляў як цяля на вярхоўцы (зап. аўтарам ад Гурскага А.І.).

Вярхоўкі раней віў у кожнай хаце сам гаспадар, гэта была звыклая, будзённая работа. У моўнай свядомасці ўменне віць вярхоўкі знайшло своеасаблівае скарыстанне для характарыстыкі чалавека пранырлівага, хлуслівага: з ветру вярхоўкі віць - 'абманваць' (ФСБМ, 1, 241).

Асацыяцыі, якія ўзнікаюць пры згадванні вярхоўкі, часам не самыя прыемныя - звязаныя з выкарыстаннем яе вісельнікамі: па табе вярхоўка плача, лезці ў вярхоўку (ФСБМ, 1, 241), кагна цябе вярхоўка знайшлася (СБГПЗБ, 1, 391). Дарэчы, гэтая семантычная

мадэль з'яўляецца даволі прадукцыйнай і сёння: ідзі рыхтуй мыла і вяроўку; мыла купім, а вяроўку і сам знойдзеш і пад.

Побытавая і рытуальная сінанімія вяроўкі і ніткі выяўляе ў прыказках тыпу Колькі вярвачы ні віцца, а канец будзе апрача відавочнай метафары (кожная справа абавязкова закончыцца) і глыбокі міфалагічны падтэкст. У старажытных уяўленнях багіні лёсу прадуць кожнаму чалавеку асобную нітку, канец якой сімвалізуе і канец жыцця. У рускім варыянце прыказка гучыць так: Сколько веревку ни вить, а концу быть (Даль, 179), што як бы сцвярджае: кожны з нас сам віе сваю вяроўку, і ад нас залежыць, якая яна будзе.

1. Фразеологическая номинация. - Ростов-на-Дону, 1989. - С. 33.
2. Коваль У. Народныя ўяўленні, павер'і і прыкметы: Даведнік па ўсходнеславянскай міфалогіі. - Гомель, 1995. - С. 22.
3. Коваль У. Чым адгукнецца слова. Фразеалогія ў павер'ях, абрадах і звычаях. - Мн., 1994. - С. 43 - 45.
4. Тамсама. - С. 44.
5. Янкоўскі Ф. Народнае слова. - Мн., 1972. - С. 335.
6. Вяселле. Абрад. - Мн., 1978. - С. 258, 302.
7. Мифологические рассказы русского населения Восточной Сибири. - Новосибирск, 1987. - С. 148.
8. Коваль У. Из этнофразеологии белорусско-литовского пограничья // Франциск Скорина и Вильнюс. - Вильнюс, 1991. - С. 54

Дадатак 6

Прыказкі і прымаўкі на тэму выхавання.

1. Нашто той клад, калі дзеткі ідуць у лад.
2. Удобрых бацькоў і дзеткі добрыя.
3. У каго дочак сем, то есць і доля ўсім, а у каго адна, то і доля жадна.
4. Адзін раз зманеш- другі раз не павераць.
5. Добрае слова даражэй багацця.
6. Не цані чалавека па твары, а цані па душы.
7. Чэсць даражэй за грошы.
8. Ласкавае дзіцятка двух матак ссе.
9. Дзе работа- там густа, а ў лянівым доме пуста.
10. Не кланяйся нізка, а будзь пры праўдзе блізка.
11. Беражы адзенне знову, а чэсць змоладу.
12. Добры чалавек і сабакі- дражніць не будзе.

Дадатак 7

Магія лічбаў 0, 3, 9, 30, 1 год.

Уступ да тэмы расказвае першы вучань.

Вынікі навуковых даследаванняў апошніх двух-трох дзесяцігоддзяў сведчаць пра тое, што найбольш значныя з'яўшчыны адкрыцці былі зроблены на памежжы навук, пры супастаўленнях, якія выводзілі на тыпалогію універсальных структур. Даволі плённымі аказаліся вынікі тых этнакультурных даследаванняў, у якіх структуральны метады быў дапоўнены

шматварыянтнасцю зместавага кампанента гісторыка-тыпалагічнага метаду. Найбольш цікавыя працы, на нашу думку, працы А. Байбурына, прысвечаныя дэталёваму аналізу шматлікіх бінарных апазіцый.

А. Байбурын - вучоны-этнолаг. Ён пераканальна паказаў, што тры найважнейшыя рытуальна-абрадавыя комплексы, звязаныя з асноўнымі вехамі ў жыцці чалавека — яго нараджэннем, вяселлем, смерцю, — маюць прынцыповае тыпалагічнае адзінства. Нараджэнне чалавека і абрады першага купання і хрышчэння накіраваны на тое, каб немаўля, душа якога "прыляцела" з "таго" свету, прайшло шлях "ачалавеч-вання" (атрымала імя). Вяселле было яшчэ адным перанараджэннем чалавека: "паміралі" хлопцы і дзяўчыны і "нараджаліся" муж і жонка. Нарэшце, абрады паслясмяротнага цыкла практычна цалкам паўтаралі радзінны абрад, толькі падзеі разгортваліся ў адваротным кірунку.

Даследаванне А. Байбурына паказала, што дадзеная пазіцыя ёсць не што іншае, як прынцып багетнага матэрыялу. А вось унутраную ўпарадкаванасць абраду надае крышталічная рашотка (абрадавая матрыца), якая вызначае паслядоўнасць разгортвання шматлікіх рытуальных дзеянняў. Паслядоўнасць рытуальных дзеянняў, напрыклад, гэта запойны, заручыны, выпяканне каравая, выкуп маладой, вянчанне, сустрэча маладых перад парогам хаты і г. д. - характэрна для вяселля.

Разам з тым у шматдзённым развіцці кожнага з згаданых абрадавых комплексаў існуе яшчэ адзін структураўтваральны алгарытм, які падтрымлівае дынаміку разгортвання падзей на макраабрадавым узроўні і даволі жорстка рэгламентуе паводзіны кожнага чалавека, асобнай сям'і, нават цэлага роду. За дакладнасць, часавую і прасторавую вытрыманасць абрадавых ліній адказвае **універсальны рытм**. Як ён вызначаецца, якія прынцыпы ляжаць у сістэме чаргавання рытуальных дзеянняў, у якіх феноменах культуры ён выяўляецца і што прадвызначае яго зададзенасць?

Пошукі адказаў на гэтыя пытанні лепш за ўсё пачынаць не з разгляду ўласна абрадавых структур, а з аналізу тых фальклорных жанраў якія захавалі ў сабе самыя старажытныя, міфалагічныя ўяўленні пра будову свету, паходжанне прыродных з'яваў, месца чалавека ў гэтым свеце і яго стасункі з наваколлем. Можна без перабольшання сцвярджаць, што такімі жанрамі з'яўляюцца чарадзейныя казкі, замовы і загадкі. Шматлікія казачныя творы пачынаюцца добра знаёмай ініцыяльнай формулай: *"У некаторым царстве, у некаторым гасударстве жылі-былі..."*. Дзе знаходзіцца тое *"царства-гасударства"*, куды ўмоўна пераносіць сябе і сваіх слухачоў казачнік? Адраснай характарыстыкі пакуль што недастаткова, каб дакладна вызначыцца ў рэальнай ці міфалагічнай прасторы.

Але нечакана ўступныя формулы некаторых іншых казак маюць працяг, у якім чуецца жаданне казачніка ўдакладніць каардынаты месца, дзе будуць разгортвацца незвычайныя падзеі: *"У некаторым царстве, у некаторым гасударстве, на моры-акіяне, на востраве Буяне стаіць дуб зялёны..."*. Такая самая формула вельмі часта выкарыстоўваецца народнымі лекарамі ў тэкстах замоваў: *"На моры, на кіяні, на востраві на Буяні стаіць стар дуб, пад тым дубам стаіць карваць, на той карваці ляжаць пярыны мяккія, пухавыя, на тых пярынах ляжыць вуж і з вужаніцай, муж і з мужаніцай"* К Такі самы незвычайны дуб можна сустрэць і ў загадках, праўда, месца яго знаходжання крыху іншае: *"Уканцы сяла стаіць дуб, на тым дубу дванаццаць галіц, хто адгадае, той будзе добры ма-ладзец"*². Або: *"Стаіць дубу чыстым полі, а на ім дванаццаць голляў, а на голлях, як заўсёды, пяцьдзсят і два гнязды. Па сем як тамляжыць. Што гэта за дубстаіць?"*³. Існуюць варыянты загадкі з яшчэ больш дакладнай дэталізацыяй, якая дапамагае лёгка зразумець, што ў ёй загадана гадавое вымярэнне часу, падзеленага на рытмічныя адрэзкі: чатыры пары года, дванаццаць месяцаў, пяцьдзсят два тыдні, а кожны дзень тыдня мае сваю назву.

Прыведзеныя прыклады наводзяць на думку, што загадка пераносіць нас з вамі на пачатак новага года, а замова і казка — на тое месца, з якога пачынаўся свет. Адрасаванне знахара зразумелае: ён імкнецца або лакалізаваць хваробу ў тым месцы і ў той час, калі свет пачынаўся і ніякіх няшчасцяў людзі не ведалі, або вярнуць чалавека да дня яго

нараджэння, калі ён з'явіўся на свет без ніякіх хвароб. Адразу ж згадваюцца біблейскія аналогіі, калі падчас сусветнага патоку, насланага на людзей дзеля іх ачышчэння ад грахоў Ноеў каўчэг знайшоў прытулак на гары Арарат. У казцы гэта — выспа, востраў Руген (Руян, Буян, Сіян), які стаіць пасярод мора-акіяна, пасярэдзіне яго расце дуб Якуб. Казачны востраў Буян — хутчэй за ўсё цэнтр узнікнення славянскай цывілізацыі. Памяць пра яго захавалася ў духоўнай спадчыне беларусаў у своеасаблівай міфапаэтычнай форме.

Разам з тым у шматлікіх чарадзейных казках і замовах ад гадзюк сустракаецца нечаканы момант у канкрэтызацыі месца дзеяння: *"У трыдзевятым царстве, у трыдзевятым гасударстве жылі-былі..."*. І раптам ствараецца ўражанне, што праз нейкі час гэты казачнік аказаўся знахарам, які загаворвае свайго ўнука ад укусу змяі. Зачын замовы падобны: месца дзеяння тое самае, толькі дуб атрымаў адрозную характарыстыку: *"На сінім моры стаіць дубзялёны, на тым дубі **трыдзевяць каранёў**, на тых трох дзевяці каранёў да **трыдзевяць какатоў**, на тых трох дзевяць какатоў да **трыдзевяць гняздоў**; у тых трох дзевяці гняздоў да **трыдзевяць гадзюк**, над тымі да **трыдзевяць гадзюкамі** да **тры старшых**: адна Тася, другая Зося, трэцяя Яўгіння"*⁴

Дзе знаходзіцца тое царства, як у яго патрапіць, якія прасторавыя і часавыя асаблівасці для яго характэрныя, нарэшце, якія героі ў ім жывуць?

У свой час Уладзімір Пропп пераканальна даказаў, што казачнае падарожжа героя ў "той" свет па нявесту ёсць не што іншае, як добра знаёмы абрад вяселля, які пачынаецца ад заручэння (ці пранікнення ў царства нявесты) і заканчваецца выкупам нявесты на пачатку вяселля, перад тым як маладыя паедуць да вянца.

Казачныя краявіды "таго" свету практычна нічым не адрозніваюцца ад відарысаў "гэтага" свету Такія ж прыгожыя горы, рэкі, азёры, паляны, замкі. Адзінае, што нечакана падцерагае там героя, дык гэта фантастычны Змей Гарынавіч. Дзіўнае супадзенне: трыдзевятае царства (або тры царствы - меднае, сярэбранае, залатое) ахоўвае трох-, дзевяці-, дванаццацігаловы Змей (Смерць).

Такім чынам, казачнае Тры-Дзевятае царства ёсць не што іншае, як "той" свет, свет продкаў, сімваліка якога надзвычай багата прадстаўлена ў нашай пахавальна-памінальнай абраднасці. Нагадаем асноўныя, вузлавыя моманты:

тры - "траціны", трэці дзень пасля смерці чалавека, дзень яго пахавання і час правядзення першага рытуальнага ўшанавання;

дзевяць - "дзевяціны", другі памінальны стол, спецыяльны абрад падзякі блізім і радні за дапамогу.

А што ж за дванаццацігаловы Змей, адолец якога цяжэй за ўсіх, але перамога над якім дае магчымасць вярнуць жыццё ў звычайнае рэчышча? Ён - загаданыя ўгодкі, апошні памінальны стол, які спраўляюць праз дванаццаць месяцаў (памятаецца: у загадках дуб на дванаццаць какатоў, які таксама сімвалізаваў год) пасля смерці чалавека. Пасля ўгодкаў з сям'і здымаліся ўсе абмежаванні з прычыны жалобы і ёй дазвалялася зноў уключацца ў звычайны штогадовы працоўны і святочны рытм жыцця. На ўзроўні свайго асэнсавання рэчаіснасці і з дапамогай сваіх сродкаў мастацкага ўвасаблення казка дае адказ на гэта пытанне - апусцілі браты самага малодшага брата ў калодзеж, ён ім загадвае: "Ну, вы, братцы, тут даўжны быць круглы год, да гэтага часу, як мяне ўпусціце туды. Ну, а тады як год выйдзе, вы даўжны прыбыць сюды, і я пас (вяроўку, на якой труну апускаюць у магілу) гэты скалатну, і вы мяне выцягнуце".

Мадэлі "таго" свету і "гэтага" маюць вельмі падобныя канструктыўныя кампаненты.

Паспрабуем прасачыць, як алгарытм казачнага трыдзевятага царства ўплывае на структуру вялікіх, складаных, працяглых па часе рытуальна-абрадавых комплексаў і як вызначае характар паводзінаў асноўных яго ўдзельніка.

Расказвае далей другі вучань:

СТРУКТУРА БЕЛАРУСКАГА ПАХАВАЛЬНА-ПАМІНАЛЬНАГА ЦЫКЛА

0	3-і дзень	9-ы дзень	40-ы дзень	1 год
момант смерці	дзень пахавання	другі жалобны стол	трэці жалобны стол	заклучны жалобны стол

Чаму менавіта ў гэтыя дні адбываецца ўшанаванне памерлага спецыяльнымі рытуальнымі трапезамі? Дакладны адказ на гэтае пытанне пакуль не знойдзены. Але пра тое, што яны далёка не выпадковыя і літаральна пранізваюць усе нашы найважнейшыя рытуальна-абрадавыя комплексы,

сведчанні шмат.

0 — момант смерці: душа памерлага пакідае фізічнае цела і блукае па хаце, таму адразу завешваюць усё бліскачае і люстэркі. Сям'я памерлага выключаецца з *гадавога святочнага кола* і пераходзіць на *гадавы памінальны цыкл*.

3-і дзень — дзень развітання з памерлым, дзень пахавання. Душа следам за цела пакідае хату (меднае царства), таму адчыняюць дзверы, юшку. За першы жалобны стол сям'я не садзіцца.

9-ы дзень — душа памерлага пакідае зямлю, пасля чаго ёй "пакажуць" два полюсы новага жыцця: Рай (залатое царства) і Пекла (сярэбрае царства). За другім памінальным сталом прысутнічаюць, апрача сям'і, *дзевяць* чалавек: 3 — тыя, хто абмываў нябожчыка, 3 — хто капаў магілу, 3 — хто рабіў труну.

40-ы дзень — роўна ў поўдзень душа памерлага апошні раз "прылятае" дадому, "спаласнецца" ў тым рытуальным кілішку, які стаіць на стале на покуці (паназірайце ў гэты момант, вадкасць у кілішку абавязкова здрыганецца), і "адляціць" у Вечнасць, каб паўстаць перад Творцам Сусвету і атрымаць прысуд на сваё далейшае існаванне.

1 год — сям'я памерлага вяртаецца на гадавое святочнае кола, зноў становіцца ўдзельнікам агульных святкаванняў (хоць жонцы памерлага забаранялася спяваць да трох гадоў).

Гэтыя ключавыя пазіцыі знаходзяцца ў нашай падсвядомасці (старажытнай міфалагічнай памяці) і пэўным чынам уплываюць на нашы паводзіны. Менавіта таму мы прытрымліваемся правіла *не гаварыць пра памерлага кепска да сарака дзён*. З той самай прычыны кожны, хто бярэ слова падчас пахавання або на памінках *трэцяга і дзевятага* дня, а таксама пры ўспаміне пра нябожчыка з любой нагоды, абавязкова скажа заключную формулу: "*Зямля яму пухам*" (як бачым, формула мае двухпланавы характар: гэта "пажаданні" памерламу і адначасова абярэг для жывога). А ўжо *на са-ракавы дзень* мы абавязаныя замяніць гэтую формулу на іншую: "*Царства яму нябеснае*". Гэтыя словы папярэднічаюць любому згадванню пра памерлага да трох гадоў пасля яго смерці.

0	3-і дзень	9-ы дзень	40-ы дзень	1 год
---	-----------	-----------	------------	-------

0- душа пакідае цела

3- душа пакідае хату

9- душа пакідае зямлю

40- "Судны" дзень, душа паўстае перад Богам

"Зямля яму пухам "

"Царства яму нябеснае "

Ушанаванне памяці памерлых адбывалася ўжо ў агульнаародавыя дні, найперш на Радаўніцу і ў Восеньскія Дзяды. Тут таксама фігуравалі тыя самыя містычныя лікі. *Восеньскія Дзяды павінны адзначацца ў трэцюю суботу пасля Пакроваў*, а *Радаўніца — на дзевяты дзень пасля Вялікадня*. Дарэчы, хрысціянскі каляндар (Пасхалія) таксама трымаецца на цыклавой рытмічнасці, у аснове якой ляжаць тыя самыя лікі: 9 і 40. Так,

Стрэчанне адзначаецца на **саракавы** дзень пасля Раства Хрыстовага, Ушэсце святкуюць на **саракавы** дзень пасля Вялікадня і г. д.

Такім чынам, здавалася б, адна частка пачатковай формулы разгаданая і яе адрасат — "Тры-Дзевятае царства" — канкрэтызаваны ў прасторы — гэта "той" свет. Уласна кажучы, гэта не што іншае, як могількі і магіла (як калодзеж), якая "запячатана" надмагільным каменем.

Што абазначае другая частка добра знаёмага казачнага зачыну "*ў трыдзсятым гасударстве*"? Калі ведаць ключ да ўсяго метафарычнага шыфру, можна сказаць, што гэта паэтычны паўтор-удакладненне таго самага *трыдзевятага царства*. Справа ў тым, што ў хрысціянаў каталіцкага веравызнання існуе традыцыя спраўляць імшу на *трыццаты* (!) (тры-дзесяты) дзень пасля смерці. Яны запазычылі старазапаветную, іудзейскую традыцыю адпяваць чалавека на працягу 30 дзён пасля смерці: "*Нувыдело все общество, что Аарон умер, ы оплактал Аарона весь дом Нзрашев трыдцать дней*" (Чнсся; 20:29).

Аднак выяўляецца, што рытмічны код — *3-9-40 (дзень)-1 год*, які пераважнай большасцю дарослых людзей успрымаецца як структураўтваральны ў гадавым цыкле пахавальна-памінальнай абраднасці, на самай справе з'яўляецца універсальным, асноваўтваральным рытмам як у радзінна-хрэсьбінай, так і ў вясельнай абраднасці беларусаў.

Аповед трэцяга вучня.

РАДЗІННА-ХРЭСЬБІННЫ ЦЫКЛ НАРОДНЫХ АБРАДАЎ

"немаўля" (яшчэ "нечалавек", не мае свайго імя)

0	3-і дзень	9-ы дзень	40-ы дзень	1 год
момант		першае	хрэсьбіны	
нараджэння	рытуальнае	дзіцяці		
	купанне			

У такі час, каб не вынесці разам з пазыкай долі нованароджанага, забаранялася даваць што-небудзь з хаты.

0 - нараджэнне дзіцяці.

3-і дзень - адпраўленне дадому бабкі-пупарэзніцы (павітухі), якая прымала роды і дапамагала парадзісе ўсім, чым было неабходна; падзяка ёй, адорванне хлебам-соллю, ручнікамі. (Бабка-павітуха магла памагаць парадзісе ад 3 да 9 дзён, у залежнасці ад цяжкасці родаў)

9-ы дзень - першае рытуальнае купанне дзіцяці, "мадэляванне" шчаслівай долі. Выбіраюць будучае імя чалавека.

40-ы дзень - хрэсьбіны, дзіця атрымлівае імя і хросных бацькоў, якія будуць выконваць галоўную ролю ва ўсіх абрадах да шлюбу хросніка (муж і жонка не могуць быць хроснымі аднаго дзіцяці).

Да 1 года - не паказваюць дзіця ў люстэрка, не абстрыгаюць яму валасоў, не абразаюць яму пазногцяў, валасы дзіцяці першага пастрыгу захоўваюць усё жыццё. Старыя людзі сцвярджаюць: калі валасы дзіцяці абстрыгчы да года, то яно будзе "немцам" (нямым, без мовы) - перастане набіраць слоўны запас.

ВЯСЕЛЬНЫ ЦЫКЛ НАРОДНЫХ АБРАДАЎ

0	3-і дзень	9-ы дзень	40-ы дзень	1 год
"пярэзвы"	Вяселле		"мядовы" месяц	

0-3 дні - уласна вяселле, як правіла, доўжыцца тры дні.

9-ы дзень - "пярэзвы", "пірагі", "падвясёлкі": бацькі маладога едуць да бацькоў маладой і святкуюць "сваё" вяселле.

З 9-га да 40-га дня - доўжыцца "мядовы" месяц у маладых.

Да 1 года - нявестка абавязкова прыходзіць (без мужа) да сваіх бацькоў на агульнародавыя памінальныя дні.

Развіццё чалавечага эмбрыёна падпарадкавана гэтаму прыродна-касмiчнаму рытму. Медыцынскія даследаванні пацвярджаюць цяжарнасць на трэці дзень пасля зачацця. Ужо на дзевяты дзень пасля яго пачнецца фармаванне мозгу чалавека, на саракавы дзень у арганізме цяжарнай жанчыны "ажыве" сэрца будучага дзіцяці. Кожная жанчына ведае, што ўвогуле перыяд цяжарнасці ў чалавека звязаны з тымі самымі лічбамі: ён доўжыцца сорок тыдняў, або дзевяць месяцаў.

Гэтыя лічбы вызначалі ўзаемаадносіны чалавека з жывёльным светам. Аказваецца, пасля ацёлу каровы гаспадыня лічыла ўдоі, таму што толькі пасля трэцяга ўдою яна падпускала да каровы цяля, пасля дзевятага - пачынала варыць малодзіва дзецям, а пасля саракавога можна было піць сырадой.

Прыведзеныя схемы і аналогіі паміж рознымі плынямі жыцця чалавечага пераконваюць, што пераход яго душы ў свет Вечнасці пасля смерці доўжыцца сорок дзён.

Калі цяпер паспрабаваць мову лікаў-сімвалаў якія задаюць буйным абрадавым цыклам універсальны рытм, пакласці на мову саміх рытуальных дзеянняў то адразу выяўляецца тыпалагічная блізкасць у паводзінах удзельнікаў, у разгортванні некаторых сюжэтных хадоў.

Гутарка па тэме:

1. Якія лічбы называліся ў час лекцыі?

2. Ці ведалі вы раней дадзены матэрыял?

3. Ці ўзніклі ў вас пачуцці радасці, страху, жалю, болю ці нейкія іншыя ў час лекцыі?

4. Назавіце самы цікавы матэрыял?

5. Назавіце той фрагмент, які вам не спадабаўся?

6. Якія пажаданні ў вас лектарам?

Спіс літаратуры:

1. Беларуская народная творчасць. Замовы. - Мн 1992 - С 135 №382.

2. Беларуская народная творчасць. Загадкі. - Мн 1972 - С 56 №335.

3. Беларуская народная творчасць. Загадкі. - С. 57. № 338.

4. Беларуская народная творчасць. Замовы. - С. 134. № 378.

5. Беларуская народная творчасць. Чарадзейныя казкі Ч 1 - Мн 1973. - С. 154. №14.

6. Крук І "Роднае слова" ў №№ 2, 4, 5-6, 7, 1999

Дадатак 8

"ВЯРБА Б'Е - НЕ Я Б'Ю..."

Мэта: раскрыць вобраз вярбы як сімвала ўсходнеславянскага традыцыйнага фальклору.

Адным з найбольш пашыраных у беларускім фальклору сімвалаў з'яўляецца вярба. Гэтая ўлюбёная расліна беларусаў, рускіх і ўкраінцаў расце паблізу вадаёмаў, у лясах і садах, на забалочаных месцах, ля яроў і канаваў. Яна ўяўляе з сябе дрэва або куст з цёмна-шэрай карой, попельна-шэрым лісцем і сабранымі ў кароткія катахі кветкамі. Ранняя вясной, калі ў лесе яшчэ ляжыць снег, вярбовыя коцікі распускаюцца і сваім тонкім пахам прыцягваюць вялікую колькасць пчол, якія знаходзяць у іх нектар. З вярбы атрымліваецца карысны для здароўя залаціста-жоўты, пад колер саломы, пахучы і цукрысты мёд. Але не толькі гэтым прыцягвала да сябе ўвагу чалавека вярба.

Са старажытных часоў выкарыстоўвалі вярбу як лекавы сродак. Кару ўжывалі пры лекаванні страўніка, селязёнкі, печані, жоўцевага пузыра, сэрца, запаленняў скуры, а таксама ў якасці гарачкапаніжальнага сродку. Адварам кары мылі галаву, каб мець

здоровыя валасы¹. Галінкі вярбы, асвечаныя ў царкве, лічыліся гаючым сродкам ад розных хваробаў і былі выратавальнымі для людзей і свойскай жывёлы: "У іх адвары купаюць дзяцей на здароўе цела: хто з'есць дзевяць тупышкаў з асвечанай вярбы, таго абыдзе ліхаманка; ад сполаху ўбіваюць у сцяну колачак вярбы, завостраны ў выглядзе цвіка"². Пра карысныя якасці вярбы згадваецца ў некаторых песнях, напрыклад:

*За новай свяцільняй
Стаіць вярба з расіцаю.
Ды хто ж тую вярбу заламаець ?
Ды хто ж тую расу соймець ?
Вярбу заламае сам Ягор.
А расу сойме жана яго.
Расу соймець — твар мыць,
Каб бел быў.
Вярбу заломіць — каня біць,
Каб беглы быў³.*

У народным побыце шырока выкарыстоўвалася вецце вярбы. З яго плялі кошыкі і іншыя неабходныя ў гаспадарцы рэчы, а таксама ўпрыгожанні. У шэрагу індаеўрапейскіх дыялектаў старажытная назва вярбы (*salix*) была заменена апісальнымі ўтварэннямі тыпу "дрэва з веццем для віцця"⁴. Гэта сведчыць пра шырокае выкарыстанне вярбы для пляцення індаеўрапейскімі плямёнамі.

З вярбой звязана даволі вялікая колькасць паданняў, баладаў. Многія з іх данеслі да нас міфалагічныя ўяўленні пра гэтую расліну і яе ўзнікненне. Ва ўсходнеславянскіх народаў існуюць балады, напрыклад, з такім сюжэтам: жанчына ідзе па вяду і заклінае вёдры стаць каменем, каромысел — гарою, а саму сябе — вярбою. Закляцце спраўджаецца⁵. У беларускай баладзе нявестка, якой кепска жывецца ў мужавай радні, "пагнала валы на бору, сама не прыйшла дадому, абярнулася вярбою"⁶. У вярбу можа перакінуцца маладая дзяўчына, якую хочучь аддаць за старога. Гэты сюжэт цікавы яшчэ і тым, што з такой вярбы атрымліваецца музычны **інструмент** — гуслі:

*Ехалі купцы-таргаўцы,
На дашчэчкі наскіпаць.
Сталі тую вярбу сеч-рубачь,
На дашчэчкі наскіпаць,
Сталі тую вярбу сеч-рубачь,
Звонкі гуслі напраўляць,
Іграйце, гуслі, жалосна!
За старога ідучы !*

Перад намі — рудыменты старажытных міфалагічных уяўленняў індаеўрапейскіх народаў пра навакольны свет і месца чалавека ў ім. У гэтых уяўленнях, як вядома, значную ролю адыгрывала вера ў метамарфозы, якія могуць адбывацца з чалавекам, а таксама перакананне ў тым, што музычныя інструменты валодаюць чароўнымі якасцямі і музыка — сувязь паміж светам жывых і замагільным светам. Праз гэст гэтай балады дайшло да нас міфалагічнае паданне пра тое, што ў вярбе працягвае жыць душа загубленай дзяўчыны. Беларуская казка "Дудка" мае такі сюжэт: старэйшыя браты забілі свайго малодшага брата-дурня, які аказаўся спрытнейшым за іх, і пахавалі яго ў мурашніку, на якім пазней вырасла вярба. Пастушкі зрабілі з галінак вярбы дудку, якая і расказала ім пра забойства⁸.

Вельмі цікавым і карысным для нашага даследавання з'яўляецца наступнае літоўскае паданне. У старажытныя часы жыла ў Літве Блінда-жонка, надзеленая дзівоснай пладавітасцю: яна нараджала дзяцей з незвычайнай лёгкасцю і не толькі з лона, але і нават з рук, ног, галавы і іншых частак цела. Зямля, самая пладавітая маці, пазайздросціла ёй. Адночы, калі Блінда ішла лугам, ногі яе раптам праваліліся ў дрыгву і зямля так моцна абхапіла іх, што бедная жанчына не магла сысці з месца і тут жа абярнулася вярбою⁹. У гэтым паданні тлумачыцца паходжанне вярбы — ад жанчыны і пазначаецца прычына пераўвасаблення жанчыны — незвычайная плоднасць. Расліна асацыюецца з *пладавітай*

жанчынай.

Вядомы адзінкавыя выпадкі, калі ў вярбу перакідваецца асоба не жаночага полу, а мужчынскага. Напрыклад, у беларускай баладзе вярбой стаў сын, які паслаў у свет сваю маці:

*Едзем поле, едзем другое,
На трэцяе ўз'язджаючы,
Стаў конічак выскадзю.
А сам я молад вярбіначкай,
А вожачкі дарожачкай .*

Паводле адной рускай песні, на магіле загубленага малайца вырасла залатая вярба, а на магіле яго суджанай — кіпарыс¹¹. У беларускіх баладах вярба часта бывае апошнім прытулкам загінулага. Сувязь вярбы з памерлымі, з замагільным светам яскрава прасочваецца ў наступным паданні, што бытвала ў Галіцыі, каля Днястра і Прута. У ім распавядаецца, што калі знайсці ў дрымучым лесе злёную вярбу, якая не чула ні шуму вады, ні крыку пеўня, і зрабіць з гэтага дрэва дудку, то атрымаецца інструмент не просты: ад яго гукаў устануць з магілы памерлыя і заскачуць самыя лянівныя і непаваротлівыя ногі¹².

Цікавую семантыку мае вобраз вярбы ў русальных песнях. Вярба ў іх падтрымлівае сувязь з **вадой** (ракой ці крыніцай). Але незвычайная вада цячэ з-пад такой вярбы: яна можа вярнуць да жыцця памерлых. Русалкі просяць у дзяўчат:

<i>Падайце вадзіцы</i>	<i>З халоднай крыніцы</i>
<i>Душа прычасціца —</i>	<i>Тады будзем з вамі</i>
<i>З халоднай крыніцы,</i>	<i>Ды з-пад той вярбы</i>
<i>Жыццё вараціца,</i>	<i>Краскі сабіраць,</i>
<i>Ой, рана-рана,</i>	<i>Падайце вадзіцы</i>
<i>Ой, рана-рана,</i>	<i>Ой, рана-рана,</i>
<i>З халоднай крыніцы.</i>	<i>Душу прычасціці,</i>
<i>Жыццё вараціца.</i>	<i>Краскі сабіраць¹³.</i>

Для беларускіх замоваў характэрны вобраз вярбы, якая знаходзіцца ў канцы сяла, на балоце, ля калоды, у полі, на беразе мора. Непасрэдна пад вярбой або ў гняздзе (ці ложку, размешчаным на вярбе) лакалізавана **сіла з замагільнага свету** ў выглядзе дзяўчыны Васілісы, царыцы Евы, гадаў, якія могуць дапамагчы чалавеку вызваліцца ад хваробаў і немачы, "супыніць сваю чэлядзь — гнаявую, чорную, палавую, рудую..."¹⁴. Сувязь вярбы з "той" сілай, якая з прыняццем хрысціянства стала лічыцца нячыстай, адлюстравана ў казцы "Цыган-музыка". Цыган-скрыпач, калі іграў пад вербамі, укладаў усю душу ў ігру на сваёй скрыпцы. І аднойчы "вербы ветачкі спуцілі. Зоркі гожа засвяцілі. Заіграў ён ціха-ціха, аж спалохалася ліха. Жабы кумкаць перасталі. Лісцікі з вярбы ўпалі. Не лісточкі, а дукаты"¹⁵. Гэта чорт за вялікія грошы, што пасыпаліся замест лістоты з вярбы, купіў у цыгана скрыпку, але так цудоўна, як цыган, іграць не змог.

Такім чынам, вярба ў міфалагічных уяўленнях успрымалася **як дрэва, якое паходзіць ад чалавека**, прычым найчасцей ад дзяўчыны або жанчыны, няшчаснай у зямным жыцці. Вярба надзялялася ўласцівасцямі дабратворна ўздзейнічаць на пладавітасць жанчын (па словах А. Афанасьева, сяляне прыходзілі да вярбы і малілі яе пра дараванне ім дзяцей¹⁶) і адначасова звязвалася з замагільным светам, з памерлымі. Падобныя міфалагічныя ўяўленні даюць магчымасць зразумець некаторыя аспекты семантыкі фальклорнага вобраза вярбы і прычыны ўключэння гэтай расліны нашымі продкамі ў абрадавую практыку.

Асаблівую ролю выконвала вярба ў святкаванні Вербнай нядзелі ў дзень святога Юр'я. На Вербніцу — у нядзелю перад Вялікаднем — людзі білі адзін аднаго галінкамі маладой вярбы, прыгаворваючы:

*Вярба б'е — не я б'ю,
за тыдзень — Вялікдзень.
Будзь здаровы, як вада,
будзь багаты, як зямля!*

У рускіх, калі білі дзяцей, прыгаворвалі:

Верба хлѣст, бѣт до слѣз.

Верба бела бѣт за дело.

*Верба красна бѣт напрасно*¹⁷.

Такая ж па сэнсе прымаўка вядомая ўкраінцам і беларусам, але яна, відаць, мае больш позняе паходжанне і звязана з выкарыстаннем вярбовых дубцоў для пакарання. У старажытным Рыме існавала нават спецыяльная пасада віргатара (ад лац.— галіна). "Працаваў" віргатар адзіным, вельмі простым інструментам — пучком вярбовых галінак. Яшчэ ў XIX ст. у кожнай школе меліся пучкі вярбовых розгаў, якімі каралі вучняў за непаслухмянасць. "*Вярба бела б'е за дзела*", — прыгаворвалі пры гэтым. Але існавала і іншая прымаўка, якая як бы здымала з самой вярбы віну за біццё: "*Не вярба б'е, а стары грэх*".

Сваімі каранямі як увесь абрад, так і шанаванне вярбы ўсходнімі славянамі ўзыходзяць да язычніцкіх часоў, калі напярэдадні Вялікадня — пачатку новага года, які ў старажытнасці адзначаўся ў час вясновага раўнадзенства, земляроб імкнуўся запасціся як мага большай энергіяй, здароўем, сілай на цэлы год. А дзе ж было чэрпаць іх, як не ў самой прыроды? І вярба, якая з дрэў вылучаецца асаблівай жыццёвай сілай, хуткім ростам і плоднасцю, уяўлялася земляробу менавіта тым срокам, што мог дапамагчы яму ў любым выпадку. Вера ў кантактную магію дала магчымасць старажытнаму чалавеку ўяўляць, што якасці вярбы павінны перадацца праз дотык і самому чалавеку. Уздзеянне вярбы на чалавека ўзмацнялася вербальнымі кампанентамі — прыгаворам: "*Не я б'ю, вярба б'е*", "*Хіра ў лес, а здароўе ў коці*"¹⁸*. Вельмі часта падобныя прыгаворы мелі цэлы шэраг параўнанняў, якія, мусіць, належаць да больш позніх часоў:

Вярба б'е — не я б'ю,

За тыдзень — Вялікдзень.

Хвора ў лес, на верас,

А здароўе ў коці.

Будзь здароў, як вада,

А расці, як вярба.

Будзь здароў на ўвесь год,

Будзь так весел, як вясна,

Будзь так моцны, як зіма.

Не будзь санлівы, да работы лянiвы,

Не будзь завiслiвы.

Але будзь здароў, як вада!

Расці, як вярба!

Будзь багат, як зямля!

Адроку дароку

*Вярбою па боку*¹⁹.

Многія абрады страцілі свой кампанент — непасрэднае ўздзеянне прадмета, уласцівае якому хацелі перадаць аб'екту заклінання.

Мусіць, непакісная вера чалавека ў незвычайную моц вярбы адыграла вялікую ролю ў захаванні да нашых дзён не толькі вербальнага кампанента абраду — заклінання, але і абрадавага дзеяння — дотыку галінкай вярбы да чалавека.

Галінкай вярбы сімвалічна "білі" і жывёлу на дзень святога Юр'я — апекуна аратых, пастухоў і іх жывёлы. На Беларусі, пачынаючы сезон выпасу скаціны, шапталі замову і вярбою выганялі жывёлу на пашу: "*Вярба свята — нова лята, верба пасвіці ў поле гнала*"²⁰. На Украіне вярбой хвасталі жывёлу, "*каб каровы ды цялушкі хутчэй бегалі*"²¹. У Расіі першы раз пасля зімы выганялі скаціну ў поле абавязкова вярбой.

Мусіць, з такімі ж уяўленнямі пры жыццёвую сілу вярбы, яе плоднасць і ахоўныя магчымасці было звязана выкарыстанне вярбовай галінкі ў абрадавых дзеяннях на засеўкі, якія адбываліся ў пачатку красавіка, калі селянін пачынаў араць зямлю²².

Але ёсць і яшчэ адзін аспект. Паводле народнага павер'я рускіх, вярба, якую кінулі супраць ветру, праганяе буру. У Вербную нядзелю ўтыкаюць вярбу за абразы і ў

столь хатаў і хлявоў з верай, што гэта абароніць пабудовы ад навальніцы і пажару, а свойскую жывёлу ад усялякіх бедаў²³. Чэхі ўтыкаюць асвечаныя галінкі вярбы ў палях, каб зберагчы пасевы ад граду, мышэй і кратоў. Есць меркаванне, што вярба, кінутая ў агонь пажару, памяншае яго²⁴. Гэта можа быць звязана з уяўленнямі, што вярба адыгрывае ролю "**перуновой лазы**": Пярун выганяе дажджаносных кароў ударамі маланкі, якая прыпадабнялася да галінкі дрэва²⁵. Старажытнае паданне пра "перуновую галінку" спалучалася ў славянаў з вярбою як агульнапрынятым эквівалентам зялёных ваяў, з якімі быў сустрэты Збавіцель пры ўваходзе ў Ерусалім²⁶.

Асноўнай у падобных вераваннях з'яўляецца думка: вярба — расліна, прысвечаная грамавіку. Як і папараць, яна звязана з громам, нябесным агнём, і абараняе ад гromу²⁷. Пацвярджэнне гэтаму можна знайсці ў палескім рытуале абароны ад гromу і граду. У Хойніцкім Палессі, "*калі грывіць — ставяць у хлеве і хаце на куце вярбу або як сільна грывіць — усё асвечанае выносяць (вярбу, крупы і г. д.) на двор або ў акно заткнуць. У Мазырскім Палессі паляць асвечаную вярбу і кідаюць на двор манету, каб не біў град і сціх гrom*"²⁸. У час навальніцы на паўночнай Жытоміршчыне, каб град не пашкодзіў палеткі, выкідваюць (а не паляць) асвечаную вярбу²⁹. А час ад часу з гэтай жа мэтай кладуць накрыж сякеру, рыдлёўку, качаргу і асвечаную вярбу: вярба як бы дапаўняе і ўзмацняе набор сакральных прадметаў якія выкарыстоўваюць для абароны ад граду. Падобнае ўзмацненне абраду зафіксавана і на Цярнопальшчыне, дзе ў навальніцу і град кладуць рыдлёўку з качаргой і паляць асвечаную вярбу³⁰. Магчыма, вярба як "перуновая лаза" лічылася універсальным сродкам для спынення стыхійных бедстваў.

Вясельныя песні захавалі сведчанні пра выкарыстанне вярбы ў некаторых шлюбных рытуалах. Калі прыбіралі маладую, спявалі наступную песню:

*Там, за новаю святліцаю,
Стаіць вербонька з расіцаю.
Хто тую вярбу рубаціме,
Хто тую росу збіраціме?
Павалка вярбу рубаціме.
Зосечка росу збіраціме.
Тою вярбою коні біці,
З тое расіцы вянкi віці*³⁰.

Ва ўкраінскай вясельнай песні спяваецца:

*Не стой, верба, раззвычайся.
Нзвiй собi сiмсот кiток i чотыры:
Всiм боярам по кiточцы,
Молодiй кiтi не мае.
Молодому — кiтка,
Шоб княгiня — дiвка*³¹.

У іншай беларускай песні маладая "дзеванька", што збіраецца замуж, просіць у маці столькі падарункаў, колькі на вярбовай галінцы лісцікаў³². Вобраз вярбы, які даволі часта сустракаецца ў вясельнай паэзіі і песнях пра каханне, у большасці выпадкаў сімвалізуе **маладую дзяўчыну**, якая збіраецца да шлюбу, або **нявесту**. Часцей за ўсё такая вярба нахіленая.

*А ў полі вярба нахілёная.
Маладая дзяўчынанька
Заручоная.
Заручоная і запітая...*³³.

Вярба, што калышацца ў розныя бакі або хіліцца ад караня да караня, — гэта маладая ў час развітання з бацькамі:

*Адхілілася вярба
Ад роду да племені,
Ад лазовага корча,*

*Ад роднага баценькі
Прыхілілася яна
Прыхілілася яна
Да белай бярозкі.
Да маладога Андрэйкі³⁴.*

Гэтая песня цікавая тым, што шлюбную пару ў ёй сімвалізуюць вярба і бяроза. У асноўным вобраз вярбы-нявесты не суправаджаецца другім раслінным вобразам, які б сімвалізаваў жаніха.

Часта сустракаецца ў вясельных песнях і вобраз вярбы, які цесна звязаны з вобразам вады, крыніцы, ракі, мора. Вярба заўсёды нахіленая над вадой. У вясельных і ў купальскіх песнях такую вярбу "палажыла дзеванька". Сустракаецца таксама і вобраз вярбовай кладкі, па якой звычайна маладая дзяўчына вяртаецца з "вольнага пагуляннейка" дамоў да бацькоў, дзе яе чакае жаніх са сватамі. Гэты ж вобраз ёсць і ў песнях з сатырычным зместам (часцей за ўсё ў вясновых). Напрыклад:

*Вярбовая кладка на вярбе ляжала.
На вярбе ляжала і з вярбы ўпала,
І з вярбы ўпала, хлопчыкаў набіла.
Да работу рабілі, са сабачак лупілі,
Ножыкаў не малі, зубкамі абцягалі...³⁵.*

Але падобнае выкарыстанне вобраза вярбы з'яўляецца рэдкім і паходжанне яго трэба лічыць больш познім.

Традыцыйна вобраз вярбы (часцей нахіленай над вадой) звязаны з **матывам суму, тугі**. Вярба можа сімвалізаваць замужнюю жанчыну, няшчасную ў замужжы і разлучаную са сваімі блізкімі.

*Не стой, вербачка, над вадой,
Над вадой.
Горка вадзіца пад табою,
Пад табою.
Што дзень вадзіца прыбывае,
Прыбывае,
Тваё карэнне размывае,
Размывае.
Свёкру нявехну разбуджае...³⁶.*

Як дзень за днём вада размывае вярбовае карэнне, так цяжкае жыццё, праца з ранку да вечара ў доме мужа атручвае маладыя гады жанчыны і ўкарочвае яе жыццё.

Існуюць некаторыя купальскія песні, у якіх вобраз вярбы яўна мае значэнне няшчасця, нядолі:

*Дзевачка са двара з'язджае,
Калі маё горкае бяздолле,
Добрую долечку страчае.
Станавіся ў полі вярбою,
Калі мая добрая долечка,
Няхай салаўі гнёзды ўюць,
Садзіся са мною ў вазок,
Добрую долечку гукаюць³⁷.*

Схіленая вярба стала сімвалам тугі, няшчасця ў фальклорных творах дзякуючы міфалагічным уяўленням пра яе як пра дрэва, звязанае з замагільным светам.

Пытанні для абмеркавання:

1. У якіх жанрах традыцыйнага фальклору ўжываецца вобраз вярбы?
2. Якія словы пра вярбу гавораць у вашых сем'ях на Вялікдзень?
3. Ці ўжываецца вобраз вярбы праз паказ лёсу юнака (мужчыны)?
4. З вобразам каго найчасцей параўноўваецца вобраз вярбы ў народных

песнях?

5. Якім настроем прасякнуты творы вусна-паэтычнай творчасці з ужываннем вобраза вярбы?

Літаратура:

- ¹ **Стеколышков Л., Мурах В.** Целебные кладовые природы. — Мн., 1979. - С. 158- 159.
- ² **Афанасьев А.** Поэтические воззрения славян на природу: В 2 т. Т. 2. - М., 1994. - С. 390.
- ³ **Беларуская народная творчасць.** Восеньскія і талочныя песні. — Мн., 1981.-С. 382. №81.
- ⁴ **Гамкрелдзе Т., Иванов В.** Индоевропейский язык и индоевропейцы. — Тбшгасн, 1984. — С. 628.
- ⁵ **Смирнов Ю.** Восточнославянские баллады и близкие им формы. - М, 1988. - С. 25. № 39. 1.
- ⁶ **Беларуская народная творчасць.** Балады. Кн. 1. — Мн., 1977. —С. 358.
- ⁷ **Тамсама.** — С. 391.
- ⁸ **Беларускі казачны эпас.** — Мн., 1976. — С. 182.
- ⁹ **Афанасьев А.** Поэтические воззрения... Т. 2. — С. 504.
- ¹⁰ **Беларуская народная творчасць.** Балады. **Кн. 1.** — С.306.
- ¹¹ **Афанасьев А.** Поэтические воззрения... Т. 2. — С. 501.
- ¹² **Тамсама. Т 1. - С. 334.**
- ¹³ **Беларуская народная творчасць.** Веснавья песні. — Мн., 1979.-С. 216. №27 С. 142. № 410.
- ¹⁵ **Казкі і апавяданні беларускага Палесся.** Са зборнікаў А.Сержпутоўскага / Складанне тэксту А. Фядосіка. — Мн., 1969. — С. 124.
- ¹⁶ **Афанасьев А.** Поэтические воззрения... Т. 2. — С. 505.
- ¹⁷ **Соколова В.** Заклинания и приговоры в календарных обрядах // Обряды и обрядовый фольклор. — М., 1981. — С. 18.
- ¹⁸ **Романов Е.** Белорусский сборник. — Вильна, 1912. Вып. 8. —С. 158.
- ¹⁹ **Беларуская народная творчасць.** Веснавья песні. — С. 487. №621.
- ²⁰ **Беларускі народны каляндар.** — Мн., 1993. — С. 82.
- ²¹ **Скуратівській В.** Вінець. — С. 87.
- ²² **Беларускі народны каляндар.** — С. 80.
- ²³ **Афанасьев А.** Поэтические воззрения... Т. 2. — С. 390.
- ²⁴ **Тамсама. С.390.**
- ²⁵ **Тамсама. Т 1. - С. 707.**
- ²⁶ **Тамсама. Т 2. - С. 390.**
- ²⁷ **Потебня А. О некоторых символах в славянской народной поэзии.** — Харьков, 1914. — С. 184.
- ²⁸ **Голстые Н. и С.** Заметки по славянскому язычеству // Обряды и обрядовый фольклор. — М., 1982. — С. 56.
- ²⁹ **Тамсама. - С. 56.**
- ³⁰ **Беларуская народная творчасць.** Вяселле. Песні. Кн. 2. — Мн. 1981.-С. 391. №981.
- ³¹ **Золотослов.** - Київ, 1988. - С. 255. № 481.
- ³² **Беларуская народная творчасць.** Вяселле. Кн. 1. — Мн.,1980.-С. 193. №268.
- ³³ **Беларуская народная творчасць.** Песні пра каханне. — Мн.,1978.-С. 61. №226.
- ³⁴ **Беларуская народная творчасць.** Вяселле. **Кн. 4.** — Мн.,1985.-С. 278. №821.
- ³⁵ **Беларуская народная творчасць.** Веснавья песні. — С.199. № 199.
- ³⁶ **Тамсама. - С. 339. № 416.**
- ³⁷ **Беларуская народная творчасць.** Купальскія і пятроўскія песні.

Мужчынскія галаўныя ўборы

Мэта: пазнаёміць сучасных школьнікаў з гісторыяй узнікнення шапак на Беларусі, іх відамі.

Галаўныя ўборы розных народаў свету і розных сацыяльных класаў і груп арганічна звязаныя з прычоскай і касцюмам у цэлым. З'яўляюцца яго часткай і дапаўненнем. Таму, перш чым распачаць гаворку пра традыцыйныя галаўныя ўборы беларусаў, скажам некалькі слоў аб прычосках. Прычоска часта нясе ў сабе непаўторныя рысы індыўідуальнасці чалавека, адбітак яго густаў і поглядаў, часам дапамагае выяўляць асаблівасці твару, адлюстроўвае прызнакі полу, узросту і нацыянальныя рысы.

З часоў Кіеўскай Русі вядома, што нашэнне мужчынамі валасоў і барады лічылася гонарам. У старажытных летапісах (Судней Грамаце Яраслава) гаворыцца: «Аще пострижет голову или бороду — епископу 12 гривен, а князь казнить». На старажытных мініяцюрах, фрэсках Полацка, Навагрудка, Кіева мужчыны паказваюцца з даволі доўгімі валасамі і барадой. Але ўменне галіцца і стрыгчыся, відаць, існавала ў славян і ў больш даўнія часы. У апісанні волжскіх русаў, якое было зроблена ў X ст. арабскім вандроўнікам аль-Балхі, знаходзім звесткі пра доўгія бароды і аголеныя твары славянскіх мужчын. Пра асаблівасці прычосак вышэйшай знаці і чэлядзі, а таксама скамарохаў расказваюць фрэскі XI ст. Кіеўскай Сафіі і мініяцюры старажытных кніг. На мініяцюры з «Ізборніка Святаслава» (1073 г.) князь Святаслаў намаляваны з вусамі і невялікай бародкай, у круглай, аблямаванай футрам, шапцы.

У XVI—XVIII стст. у асяроддзі заможнай шляхты і магнатаў Беларусі была пашырана прычоска пад назвай «чуб», «селядзец» у выглядзе доўгай пасмы валасоў на макаўцы паголенай галавы. Чуб быў настолькі доўгі, што дазваляў спушчаную на лоб пасму закінуць за правае альбо левае вуха. Такую прычоску «на ўсходні манер» выяўляюць спецыялісты і ў часы Кіеўскай Русі. На Беларусі яна распаўсюдзілася, відаць, пад уплывам дняпроўскіх казакаў. У гэты ж час існавала мода высокая галіць лоб і скроні так, што валасы заставаліся толькі вакол макаўкі галавы. Такая прычоска нагадвала маленькую акруглую шапачку накшталт “скуф’і” альбо цюбіцейкі. Утваралася яна з адносна каротка падстрыжаных валасоў. У асяроддзі магнатаў, асабліва ў моладзі, адначасова з уплывам французскага касцюма пашыраецца мода на пышныя парыкі.

Інакш выглядала прычоска беларускіх сялян. Паўсюдна існаваў звычай нашэння доўгіх валасоў на галаве, а таксама барады і вусоў. Дарэчы, бараду насілі пераважна старыя людзі, а маладзь часцей за ўсё пакідала вусы. Барада была невялікая або акладзістая (ад скроні да скроні), вусы — паўкруглыя, з апушчанымі ўніз канцамі, валасы — падстрыжаныя роўным паўкругам. «пад гаршчок». Мужчынская стрыжка «пад гаршчок» ці, як яе яшчэ называюць, «пад макотру», была агульнай для рускіх, украінцаў, беларусаў у мінулых стагоддзях.

Прыкладна з сярэдзіны XIX ст. моладзь стала прычэсвацца на прамы прабор, хоць стрыгліся, як і раней, «пад гаршчок». Прычоска з падзелам валасоў на касы прабор на левым баку галавы распаўсюдзілася пазней. Пры гэтым ззаду валасы падстрыгаліся вышэй, чым спераду, а ніжнюю частку галавы і шыю галілі. Такая прычоска атрымала ў народзе назву «пад польку».

Асноўныя формы народных галаўных убораў беларусаў вядомы з часоў Кіеўскай Русі. З сукна ці лямцу выраблялі каўпакі тыпу магеркі з рознай формай завяршэння. Яно магло быць нізкім паўкруглым, падобным на конус, альбо высокім авальным. Па нізе праходзіў акалыш ці футраная абшыўка. Часам

каўпак быў гладкі без пластычна-дэкаратыўных акцэнтаў.

У XVI—XIX стст. мужчынскімі галаўнымі ўборамі ў **магнатаў і гарадской знаці** былі кучмы, ялмонкі, магеркі, канфедэраткі, брылі; у шляхты — шапкі-каўпакі, (святочныя ўпрыгожвалі з бліскучымі камянямі і плюмажам з чаплінага пер'я), у духавенства — найперш с к у ф'я. Галаўныя ўбры для багацеяў вырабляліся з дарагіх мануфактурных тканін (аксаміт, парча, дыктоўнае сукно), футры собаля, куніцы, бобра, ліса, вавёркі, багата аздабляліся каштоўнамі камянямі, жэмчугам, пер'ем, вышыўкай і карункамі з залатых і сярэбраных нітак.

Галаўныя ўборы ў форме каўпака паслужылі асновай для утварэння старадаўняга беларускага ўбору мужчын - магеркі (“маргелкі”, “каўпак”).

Паводле іканаграфічных матэрыялаў, пісьмовых крыніц, гэта найбольш вядомы ў XVI — пачатку XX ст. на ўсёй тэрыторыі Беларусі галаўны ўбор.

Паводле спосабу вырабу магеркі падзяляюцца на лямцаваныя (валеныя з воўны авечак) і шытыя з чатырох кавалкаў тоўстага валенага сукна. Лямцаваныя магеркі мелі выгляд каўпака або ўсечанага конуса, завернуты акалыш шчыльна прылягаў да верху і дасягаў палавіны вышыні (падвойная магерка) або даходзіў да самага донца (двайная магерка). У магерцы “пістон” (насілі ў будзень) акалыш-адварот адсутнічаў. Яе клалі на галаву роўна, нацягваючы на Выраблялі магеркі вышынёй 15-20 см беллага, шэрага, карычневага і чорнага колераў з валенай воўны. У XIX ст. у мястэчку Дрыбін было дасягнута вышэйшае майстэрства ў вырабе магерак. Тут пашытыя святочныя магеркі аздабляліся вышыўкай “пляцёначка”, якая праходзіла ўздоўж верхняга краю акалыша. Геаматрычны пасак арнаменту ўтвараўся шнурам і тоўстымі суконнымі ніткамі блакітнага, жоўтага, чырвонага, фіялетавага колераў. Вызначальнай рысай магерак шляхты было аздабленне верха пер'ем, каштоўнымі спражкамі. Блізкай да магеркі была шапка-рагулька. (гл. фота). Рагулька з футраным акалышам называлася на Міншчыне «шапка - футраванка». Шылі яе з дамацканага фабрычнага («крамнага») сукна пераважна беллага, карычневага, блакітнага колераў. Верх (донца) кроілі з чатырох трохкутных лапікаў тканіны, што і паўплывала на назву ўбору “магерка на чатырэ губэрні”. Зімовыя рагулькі ўцяпляліся. Мелі белы, чорны ці залаціста-вохрысты, у залежнасці ад якасці пушніны, футраны акалыш. Вышыня галаўнога ўбору дасягала 12—16 см. Адвароты акалыша, а часам і гранёнае донна святочных рагулек аблямоўваліся блакітным, чырвоным, зялёным сукном або аздабляліся дэкаратыўнай строчкай, сакавітымі па колеры нашыўкамі шнура з воўны, стужачкамі тканіны, кутасамі, мохрыкамі, букецікамі штучных і жывых кветак, каласкамі, дэкаратыўнай зелянінай.

Хараством пластыкі, урачыстай стрыманасцю аздоб рагулька выдатна пасавала да святочна-абрадавага асенне-зімовага адзення, стварала закончаны мастацкі ансамбль мужчынскага касцюма.

У старажытнабеларускіх актах вельмі часта згадваецца мужчынскі галаўны **убор** кучома («кучма . гл. фота 9). Мужчыны з пануючага саслоўя насілі высокія вялікіх памераў кучомкі, пашытыя з футра куніцы, собаля, бобра. Нізкія цыліндрычныя або конусападобныя ці ў форме берэта з акалышам кучомкі з аўчын ці футра бытавалі ў асяроддзі беларускіх сялян асобных рэгіёнаў да сярэдзіны XX ст. Іх верх (донца) шылі з сіняга, беллага, шэрага, чорнага, карычневага сукна ці аксаміту, а ніз абводзіўся паскам белай ці чорнай аўчыны поўсцю наверх. Шырыня аўчыннага акалыша бывае даволі значнай, што дазваляла цалкам схваць (ахінуць) тканіну верха. Беларуская кучомка шмат у чым падобная да вядомых у гісторыі касцюма «гарлатных шапак» рускіх баяр часоў сярэднявечча.

Распаўсюджаным зімовым галаўным уборам была футравая шапка ў выглядзе башлыка з канічным або ў форме стажка верхам — шлык. Вырабляўся шлык з чырвонага («парп'янавага») сукна і падбіваўся воўнай. Налобная частка, вушы абшываліся футрам расамахі, вавёркі, зайца.

Значнае месца ў зімовым гарнітуры мужчын займала і займае шапка аблавуха. У мінулым яна з'яўлялася адным з самых практычных і цёплых

галаўных убораў, а таму бытавала паўсюдна. Шылі яе ў хатніх умовах з аўчын, пакрытых даматканым сукном. Для цеплыні аблавуха падбівалася воўнай. Была даволі цяжкая — яе вага дасягала 4-х фунтаў. Знешнім выглядам яна нагадвала старадаўнюю «трохвуголку». На вушы, патыліцу і нос спускаліся адвароты, якія пры непатрэбнасці задзіраліся ўгару, надаючы аблавусе выгляд шапкі з апухаю. Для таго, каб адвароты не ападалі, яны звязваліся зверху матузкамі, якія былі прышыты да навушнікаў. Бадай, у кожным народным строі былі свае канструктыўна-пластычныя і прапарцыянальныя варыянты аблавухі. Багатай вобразка-сэнсавай мажлівасцю валодаюць заячыя аблавухі ў выглядзе кароны з Пастаўскага рэгіёна.

Настолькі велічна і ўрачыста яны выглядаюць на даўніх фатакартках, што выклікаюць здзіўленне і захапленне народным уборам. Вусаты моцны селянін, які спыніўся перад камерай, успрымаецца намі каранаванай асобай, уладаром сваёй зямлі і лёсу. Аблавухі — кароны Надзвіння вылучаюцца сярод галаўных убораў дасканалай выверанасцю прапорцый састаўных частак, пластычнымі суадносінамі мяккіх і вуглаватых форм. Геаметрычна-зубчасты малюнак пярэдняга, узнятага ўгору вуха, гарманічна пасуе рытму франтонаў драўлянай народнай архітэктуры, суладзіць традыцыйнаму арнаменту натывання, нашывання і г. д.

Яшчэ ў сярэдзіне 20 стагоддзя была шырока вядома на Палессі высокая аўчынная шапка — стаўбуноўка. Круглыя або сплюснутыя даверху стаўбуноўкі, чорнага ці белага колеру, нагадвалі папахі вайскоўцаў.

Штодзённым галаўным уборам беларусаў рознага сацыяльнага становішча яшчэ з часоў сярэднявечча і да нашых дзён быў брыль. Сяляне яшчэ і ў наш час дзе-нідзе на Палессі, Панямонні і Паазер'і плятуць брылі з саломы. Даўней матэрыял для пляцення **быў больш** разнастайны. **Саломка, мятліца, чарот, рашчэпленыя** напалам **лазовыя** дубцы і сасновыя карані пасля размочвання ў вадзе станавіліся гібкімі, што дазваляла атрымаць прыгожую і даволі разнастайную форму летняга галаўнога ўбору, прадыхаваную ў многім як мясцовымі традыцыямі, так і характарам выкарыстаннага матэрыялу. Палі плеченага брыля прамыя (шырыня 4—10 см), верх у выглядзе ўсечанага цыліндра вышынёй 8—10 см. Разнастайнасцю прыёмаў пляцення і досыць высокім эстэтычным выглядам вызначаюцца саламяныя брылі. **Плялі** іх звычайна са сцяблоў жыта — «у зубчыкі» ці **прама**, прашывалі суравымі ніткамі ці конскім **воласам**. **Брылі**, валеныя **ці** зырабленыя з лямцу, насілі ў любую **пару** года. У **часы** сярэднявечча, пры Рэчы Паслалітай, была вядома **цэхавая** вытворчасць **брылёў** з лямцу ў Гродне, Віцебску і іншых гарадах.

Святочныя брылі паверх **палёў** абвязвалі чорнай, карычневай, зялёнай ці сінняй тасьмой шырынёй 2- 3 см або ўпрыгожвалі штучнымі (з рознакаляровай **паперы**, тканіны) ці жывымі кветкамі. На Заходнім Палессі і Надзвінні вакол верху брыля мацавалася **ажурна** выплеценая з **конскага** воласу або з нітак і воласу ўзорыстая каса (тасьма). **Пры** вырабе тасьмы выкарыстоўвалі розныя **прыёмы** пляцення, што дазваляла ствараць графічна-далікатны, абумоўлены структурай перапляцення арнаментальна - выразны шлячок. Брылёвыя тасёмкі, апрача стрыманага чорна-шэрага ахраматычнага арнаменту з крыжыкаў, ромбікаў, шашчак, паскаў, мелі і паліхромнае дапаўненне. У канцы тасьмы, якія спадалі ззаду, упляталіся чырвоныя, сінія, зялёныя суконныя пасачкі і шнуркі, такім чынам стваралі два дэкаратыўныя кутасы, што маляўніча кампанаваліся на палях брыля.

Форма і памеры валеных, лямцавых брылёў блізкія да саламяных, але лініі пераходу ў іх больш мяккія і пластычныя, а аздабленне больш сціплае.

У канцы XIX—пач. XX ст. у вёску сталі ўсё шырэй пранікаць фабрычныя вырабы. Яны паступова выцеснілі народныя. Менавіта ў гэты час традыцыйны брыль замяняецца картузом (гл. фота 15). Гэты летні галаўны ўбор з казырком шылі спецыяльныя краўцы з чорнага сукна накшталт былых вайсковых фуражак з шырокім каляровым акалышам і цвёрдым, часам лакаваным казырком. На

Панямонні і ў цэнтральнай Беларусі пад уплывам картуза з'явілася шапка-саламянка, якая замяняла капялюш. Яна выпляталася з саломы. Сярэдзіна яе мела палатняную падшыўку. Аколыш і казырок спераду аздабляліся дзвюма разеткамі, вышытымі чырвонымі баваўнянымі ніткамі.

На пачатку XX ст. картуз паступова выцясняецца кепкай (гл. фота 16), якая больш разнастайная кроем і тканінамі. У наш час народныя галаўныя убory шырока выкарыстоўваюцца ў сцэнічным касцюме. Ужытковыя мужчынскія галаўныя ўборы, як і ў цэлым касцюм, развіваюцца ў рэчышчы агульнаеўрапейскай моды. Іх агульны стан і характэрныя рысы залежаць не толькі ад моды, але і ад прыродна-кліматычных умоў, відаў гаспадаркі і спосабу гаспадарчай дзейнасці, узроўню вытворчых сіл, этычных поглядаў і патрабаванняў.

Пытанні да лекцыі:

1. Як называўся галаўны ўбор, які выплятаўся з саломы? (шапка-саламянка)

2. Гэты летні галаўны ўбор з казырком шылі спецыяльныя краўцы з чорнага сукна на шталт былых вайсковых фуражак з шырокім каляровым аколышам і цвёрдым, часам лакаваным казырком, ён называецца... картуз.

3. Штодзённым галаўным уборам беларусаў рознага сацыяльнага становішча яшчэ з часоў сярэднявечча і да нашых дзён быў... брыль

4. Ці існаваў брыль святочны, чым ён адрозніваўся? (Так. Аздабленнем)

5. Высокая аўчынная шапка, круглая або сплюснутая даверху, чорнага ці белага колеру, нагадвалі папахі вайскоўцаў... (стаўбуноўкі),

6. У зімовым гарнітуры мужчын займала і займае важнае месца. Была даволі цяжкая — яе вага дасягала 4-х фунтаў. Знешнім выглядам яна нагадвала старадаўнюю «трохвуголку». (шапка аблавуха)

7. Пакажыце на малюнку шлык. (Распаўсюджаным зімовым галаўным уборам была футравая шапка ў выглядзе башлыка з канічным або ў форме стажка верхам).

8. Слова з 7 літар, у старажытнабеларускіх актах вельмі часта згадваецца гэты мужчынскі галаўны ўбор (кучомка).

9. Галаўныя ўборы ў форме каўпака (магеркі).

10. Гульня:

Паўтарыце па памяці назвы ўсіх мужчынскіх галаўных убораў,...

кучмы

ялмонкі

магеркі

канфедэраткі

брылі

аблавухі

Матэрыялы лекцыі, прысвечанай Дню маціРля і значэнне маці ў сям'і і яе вобраз у вуснай народнай творчасці

Мэта: спрыяць фарміраванню дабразычлівых адносін да сваёй маці, паказаць яе ролю і вобраз у вуснай народнай творчасці.

Маці — жанчына ў адасінах да народжаных ёю дзяцей. Самы блізкі чалавек на свеце для кожнага з нас. Найбольш раннія і цёплыя ўспаміны звязваюцца з матулінай чуласцю, сардэчнасцю, пяшчотай. Менавіта яна з першых дзён нараджэння дзяцей іх апякунка, галоўны выхавальнік і абаронца. У народзе кажудь: "Ўі тушка рада вясне, а дзіця маці" \ "Матчыны рукі заўсёды мяккія ", "Родную маці нікім не заменіш ". Пяшчотная любоў маці да сваіх дзяцей выяўляецца ў калыханках, калі ласкавы матыў песні з яе вуснаў хутка заспакойвае і ўсыпляе дзіця. У песнях-калыханках маці спрадвеку жадала дзіцяці здароўя, дабрабыту, шчасця, долі, выказвала мары пра яго шчаслівую будучыню, каб было яно радасцю і ўцехай бацькоў.

Успомніш матку ты свою
Як цябе люляла,
Як табе ў ноч не раз
Песеньку спявала.

І першыя словы на роднай мове кожны пачуў ад сваёй маці, пераважна ад яе ішло навучанне словам, першым крокам і першым пачуццям.

Усё даравальная любоў да сваіх дзяцей уласціва толькі жанчыне-маці з прычыны яе большага эмацыйнага развіцця ў параўнанні з мужчынам. У беларускай народнай творчасці мы знаходзім шмат прыкладаў, якія пацвярджаюць гэта: "Дзеці балуюцца ад матчынага блінца, а разумнеюць ад бацькоўскага дубца", "Укого маці родненькая, у таго сарочка бяленька", "Як дзіця плача, маткі сэрца з жалю скача",

"Ніхто столькі жалю не мае, як родная матка" і г. д.

Разам з тым для маці, як і для бацькі, характэрны строгасць і паграбавальнасць у адносінах да дзяцей як адметныя рысы нацыянальнага выхавання. Пяшчота і ласка да маленькіх з цягам часу змяняюцца на строгасць і патрабавальнасць да ўчэнкаў і паводзінаў старэйшых дзяцей. І хаця маці не бывае ў сям'і жорсткай, у некаторых выпадках яна вымушана сварыцца на дзяцей і нават караць іх. Аднак гэтыя пакаранні больш мяккія за бацькоўскія. Часцей за ўсё тэта вымова, забарона пагуляць або лёгкае плясканне па плячах і іншым месцы анучай, крапівой і г.д.

У мінулым стагоддзі дзеці знаходзіліся пад апекай маці да паўналецця, дзяўчынкі нават болей — да моманту ўступлення ў шлюб. Што датычыцца хлопчыкаў, то звычайна з 14-гадовага ўзросту яны пераходзілі пад апеку бацькі і за маці заставаліся толькі кармленне, догляд за адзеннем і абуткам.

З ранняга маленства дзеці навучаліся ў маці хатнім справам. Гэта быў адзін з галоўных абавязкаў маці. Усе яе распараджэнні для кожнага з дзяцей падлягалі абавязковаму выкананню. Зрэдку спагадлівыя адносіны маці да дзяцей

садзейнічалі парушэнню гэтых правілаў. Асаблівая роля маці праяўлялася ў выхаванні, у навучанні разнастайным умениям і навыкам хатняй працы і рабоце па гаспадарцы дзяўчынак, Ад яе патрабавалася навучыць дачок прасці, шыць, жаць, ткаць, гатаваць ежу, даглядаць свойскую жывёлу. А калі маці была добрай майстрыхай, то і дочкі маглі стаць сапраўднымі рукадзельніцамі. Да моманту выхаду замуж дочкі павінны былі пад непасрэдным кіраўніцтвам і з дапамогай маці рыхтаваць сабе ў пасаг тканя і вышываныя сарочкі і ручнікі, андаракі, пэўную колькасць ільнянога палатна і іншыя рэчы.

Згодна са звычайным правам беларусаў да маці, як і да бацькі і старэйшых увогуле, існавалі пачцівыя адносіны. Да сённяшняга дня ў многіх раёнах Беларусі захаваўся зварот на "Вы" да маці і бацькі. Маці нельга было гаварыць грубыя і крыўдныя словы, абражаць яе, і гэта вытрымлівалася ў сям'і. Рэдкія выпадкі непаважных адносінаў дзяцей асуджаліся грамадскай думкай.

Беларусы лічылі вельмі важным педагагічным фактарам прыклад бацькоў. Народная мудрасць заключалася ў тым, што ў маральным плане бацькі павінны перадаць дзецям усё тое, што лічыцца добрым, і самі быць прыкладам для пераймання. Мір і спакой у сям'і, добрыя зносіны, згода ў многім залежалі ад жанчыны-маці. Яе мудрасць усаўляецца ў многіх народных песнях.

Ой, маманька, мама,
Што й та за прычына,
Ў лесе на пакосе
Ляжала дзяціна.
Забірай дзяціну –
Сорама не будзе,
Цераз гадок, другі
Табе помач будзе.
-Ой, маманька, мама,
-Шчэ й друга прычына:
У сенях за дзвярыма
Там плача дзяўчына.
Бяры ту дзяўчыну
Да й вядзі ж у хату,
Будзе табе жонка,
А дзіцяці маці.

Фольклорныя творы ўтрымліваюць шмат звестак аб перайманні дзецьмі паводзінаў маці і іх уплыве: "Калі матка ведзьма, дык і дачка зелле знае", "Ад злой маці злыя і дзеткі", "Якая дошка такая стружка, якая маці, такая дачушка", "Якая матка, такое і дзіцятка" і г. д. Маці заўсёды бліжэй да дзяцей, чым бацька. Яна корміць, поіць, даглядае дзяцей, з'яўляецца першай іх абаронцай, асабліва ў маленстве. Таму ў выпадках разладу сямейных зносінаў дзеці часцей выбіраюць бок маці і становяцца яе фактычнымі абаронцамі.

Многія ролявыя функцыі маці не змяніліся і ў сучаснай сям'і. Яна застаецца галоўнай апякункай і выхавальніцай сваіх дзяцей. У адрозненне ад мінулага, дзе жанчына-маці была не толькі першым, але і нярэдка адзіным настаўнікам у навучанні дзяцей, асабліва дачок, розным справам рамяству і т.д., цяпер яна ўсё часцей страчвае гэтую функцыю, перадае яе дашкольным, школьным і пазашкольным установам. У выніку велізарных змяненняў у грамадстве пахіснуўся аўтарытэт маці не толькі ў сацыяльна-эканамічным, але і маральна-этычным плане.

Рэфлексія:

Нагадайце вядомыя вам радкі песень, вершы, прыказкі і прымаўкі пра маці.

Дадатак 11

Матэрыялы для лекцыі

“Музычны калейдаскоп”

Мэта: пазнаёміць з цікавымі старонкамі вядомых беларускіх песень розных часоў.

У беларускіх вёсках здавён з павагай ставіліся да таленавітых людзей. Гучную ды вяселую славу мелі найперш вясковыя музыкі, і сягала далёка за межы родных селішчаў іх музыка. Скамарохі ды батлеечнікі таксама былі музыкамі.

Музыку запрашалі на многія святы. А такія сямейныя ўрачыстасці, як вяселлі ці хрэсьбіны, наогул без спеваў ды музыкі не гуляліся. А вясковая вечарынка! Хіба ж яна бывае без музыкі, без скокаў? Іншы раз нават не аднаго, а некалькі музыкаў запрашалі: па сённяшнім часе цэлы ансамбль. Праўда, слова такога нашы бацькі і прадзелы не ведалі, а называлі гэты люд папросту - музыкі, або музыканты. А такія прыгожыя словы, як гусяр, дудар, лірнік, скрыпач, цымбаліст, гарманіст утварыліся ад назваў музычных інструментаў, на якіх ігралі.

У мінулым стагоддзі найбольш распаўсюджанымі інструментамі на Беларусі былі ліра, дуда, скрыпка, бубен, жалейка, дудка, менш пашыраны катрынка і гуслі. Пазней увайшлі ў побыт песеннага народа цымбалы, гармонік, баян, акардэон.

У сярэдзіне нашага стагоддзя на вечарынках і вяселлях гралі гурты з 2-3 музыкаў. Вёў рэй гармонік (або баян ці акардэон). Яму падпявалі цымбалы або скрыпка, а рытм адбіваў бубен. У народзе музыкам давалі бяскрыўдныя мянушкі, а гуртам музыкаў - пэўныя назвы.

Некаторыя музыкі, якія атрымалі спецыяльную адукацыю, сталі вядомымі кампазітарамі. Такімі былі Міхал Агінскі, Станіслаў Маняюшка, Антон Абрамовіч, Мікола Шчаглоў-Куліковіч, Мікола Равенскі, Уладзімір Тэраўскі, Несцер Сакалоўскі. А колькі яшчэ было музыкаў-самавукаў, якія штодня дарылі радасць простаму люду! Скажам, самавук Міхаіл Іосіф Гузікаў сам змайстраваў з брусочкаў ксілафон, якім здзіўляў у 1833 г. публіку ў многіх краінах Заходняй Еўропы. А ў сярэдзіне XIX ст. майстэрствам беларускага гітарыста Марка Конрада Сакалоўскага, саперніка італьянскага музыкі Джульяні, захапляліся жыхары буйнейшых культурных цэнтраў Еўропы. Шмат якія музыканты не толькі выраблялі музычныя інструменты, а і прыдумвалі музыку, складалі песні. Некаторыя творы сталі папулярнымі, прыжыліся ў народзе.

“ Бывайце здаровы”

Кожная песня нараджаецца па-свойму. Цікавы лёс і ў песні «Бывайце здаровы», якая ўпершыню была надрукавана на рускай мове ў газеце «Правда» 1 студзеня 1937 г. з наступнай заўвагай: *«Песня запісана са слоў тав. Русака ў калгасе «Чырвоны араты» Капыльскага раёна Беларускай ССР»*. А на беларускай мове песня «Бывайце здаровы» ўпершыню з'явілася ў газеце «Літаратура і мастацтва» 9 студзеня 1937 г. пад назвай «Вясельнае віншаванне маладых». Тут жа была заўвага: *«Запісаў ад А. Русака (калгас «Чырвоны араты» Капыльскага раёна) Анатоль Астрэйка»*.

Спачатку песня «Бывайце здаровы» стала вядомай на Беларусі і ў Расіі як народная. Любіў спяваць яе за святочным стадам рускі паэт Аляксандр Твардоўскі. Захапляўся песняй і Міхаіл Ісакоўскі, які па яе матывах напісаў свой верш «Пожеланье». Нагадаем, што гэтыя паэты родам са Смаленшчыны, а ў іх творах адчуваецца беларускія матывы.

У чым жа сакрэт папулярнасці песні? Фалькларыст Іван Цішчанка піша: «Рытміка, напеўнасць верша, вобразнасць і трапнасць слова — усё гэта ў песні ідзе ад вуснай народнай творчасці». Адам Русак дасціпна выкарыстаў і народны гумар.

Паводле старадаўняй грэцкай легенды, музыка і спевы Арфея садзейнічалі творчаму настрою паэткі Сафо. Таксама ж песня А. Русака «Бывайце здаровы» плённа уплывала на творчасць не толькі М. Ісакоўскага, але і беларускіх майстроў слова. Паводле слоў Васіля Віткі, з'яўленню цудоўнай паэмы Аркадзя Куляшова «У зялёнай дуброве» паспрыяла песня «Бывайце здаровы».

Даследчыкамі ўстаноўлена, што песня «Бывайце здаровы» мае сваіх аўтараў. Словы песні напісаў Адам Герасімавіч Русак — музыка з вёскі Пясочнае, што на Капыльшчыне. Ён з бацькам граў на вяселлях і вечарынках. Напэўна, Адаў чуў вясельную прыпеўку «Бывайце здаровы», вельмі кароткую, можа з аднаго-двух куплетаў. Магчыма, пад яе ўражаннем напісаў у 1936 г. вельмі напеўны верш.

Першай песню сына заспявала маці Марыля на вядомы вясельны матыў, пасля пачалі спяваць суседзі, уся веска, а затым і ўсё наваколле. Потым сваю музыку да верша А. Русака напісаў рускі кампазітар Уладзімір Захараў, мастацкі кіраўнік хору імя Пятніцкага. У харавым выкананні яна загучала ў канцэртных залах і па радыё. Аднак сапраўдную славу вершу беларускага паэта прынесла мелодыя кампазітара Ісака Любана.

Такім чынам, аўтарамі папулярнай песні былі А. Русак і І. Любан. Яны ж стварылі песні «Не глядзі на другіх», «Толькі з табою», «Не шукай». Аднак найбольшае пашырэнне атрымала песня «Бывайце здаровы». З верасня 1939 г. гэта песня стала адной з самых папулярных і ў Заходняй Беларусі.

Тэкст песні мае варыянты, якія мала чым адрозніваюцца адзін ад аднаго. Найбольш поўны тэкст- аўтарскі.

Бывайце здаровы,
Жывіце багата,
Ужо ж мы паедзем
Дадому, дахаты.

У зялёнай дуброве
Мы начаваць будзем.
А вашае ласкі
Павек не забудзем.

Мы слаўна гулялі
На вашым вяселлі.
Было ж нам даволі
Усяго, што хацелі.

У вашым калгасе
Шырокае поле,
Няхай жа для шчасця
Цвіце ваша доля.

На рэчках на вашых
Бурліліся б воды,
Каб плавалі з крыкам
Гусей карагоды.

Каб кожны ў працы
Быў дужы, дзябёлы,
Хлявы былі б поўны
Усякай жывёлы.

Кароў шмат і коней,
Свіней і авечак,
А куры каб неслі
Па возу ячак.
Каб жыта у полі
Трубою вілося,
А ў хаце каб сала
Кубламі вялося.

Штодзень у капусце
Каб плавала скварка,
А к ёй, калі трэба,
Знайшлася б і чарка.

Каб вам шанцавала
Часценька на госці,
Ніхто каб ніколі
Не меў на вас злосці.

Каб дружнай работаю
Вашай брыгады
Усе ганарыліся,
Усе былі рады.

Каб вы падрасцілі
Ад года да года,
Каб вам і пашана
Была ад народа.

Жадаем яшчэ вам
Прыбытку у хаце,
Ні мала, ні многа —
Штогод па дзіцяці.

Не будзе вам крыўды
Яшчэ і за тое,
Калі пашанцуе
На год і па двое.
Дарогу ж мы знаём
Да вас, ягамосці,

І ездзіць да вас будзем
Часта ў госці.

То на адведы,
То на радзіны,
Вазіць караваі
Па дзве паўасміны.

Бывайце здаровы,
Жывіце багата,
Ужо ж мы паедзем
Дадому, дахаты.

1936

1. «Анталогія беларускай народнай песні» (Уклад. Г. Цітовіча.— Мн., 1975)
2. «Роднае слова» № 12, 1992.

Пра песню «Ручнікі»

На пачатку навучальнага 1960 года разам з групай навучэнцаў новага набору Полацкага педвучылішча імя Ф. Скарыны Мікола Пятрэнка ехаў на ўборку бульбы ў Расонскі раён. Кампазітар таксама быў навабранцам ў педвучылішчы — толькі ў жніўні атрымаў пасаду выкладчыка беларускай мовы і музыкі (па класе домры).

Як і заўсёды, хлопцы (іх было ўсяго два) і дзяўчаты ў дарозе перакідваліся словамі, жартавалі, дзяліліся ўражаннямі аб вучылішчы, уступных экзаменах, якія яны нядаўна здавалі, марылі аб будучыні.

Нечакана дзве дзяўчыны заспявалі: «У суботу Янка ехаў ля ракі, пад вярбой Алёна мыла ручнікі...» З вялікім унутраным хваляваннем слухаў Мікола Пятрэнка сваю песню ў іх інтэрпрэтацыі. Былі недакладнасці ў мелодыі і словах. Ён не ўтрымаўся, калі праспявалі: «Пацалуй спачатку, бо я ўтаплюсь...» і пачаў даводзіць ім: замест злучніка *бо* ў тэксце Веры Вярбы стаіць злучнік *што як*, які надае фразе жартаўлівасць, лёгкі гумар — Янка будзе шкадаваць, што не атрымаў дарагога пацалунку і зусім не збіраўся з-за яго тапіцца. Тут жа дзяўчаты спыталіся ў яго, адкуль ён ведае так добра тэкст, мелодыю песні. Яны ведалі, што ён Пятрэнка, а імя і імя па бацьку яшчэ не ўсе засвоілі. Прышлося знаёміцца зноў. Да вучылішча Мікалай Пятрэнка працаваў ў школе-інтэрнаце і нікому не расказаў, што піша песні. Да таго ж ён ніколі не падкрэсліваў і не паведамляў, што самадзейны кампазітар, асабліва што аўтар песні «Ручнікі». Ён расказаў ім пра аўтара верша — Веру Вярбу, тады яшчэ студэнтку Белдзяржуніверсітэта, якая надрукавала ў часопісе «Полымя» верш «Ручнікі». Потым ужо дадаў некалькі слоў пра сябе.

Першую песню напісаў яшчэ ў Лепелі ў 1955 г. А здарылася гэта зусім выпадкова. Дуэт навучэнак 3-га курса — Ганна Журко і Таццяна Гаралевіч — заваяваў права ехаць у Мінск, на агляд мастацкай самадзейнасці прафсаюзаў. Спявалі яны лірычную песню Ісака Любана. Спатрэбілася яшчэ адна — з адной ехаць не раілі. А пад рукамі нічога не было. Вечарам ён гартаў часопіс «Беларусь» і наткнуўся на падборку вершаў маладога тады паэта Алеся Ставера. Яму спадабаўся верш «Мяцеліца». Неяк сама сабой нарадзілася мелодыя. Праз дзень дзяўчаты ўжо спявалі яе, а праз дзён дзесяць праспявалі яе ў Мінску. Праўда, песня не звярнула на сябе ўвагу журы, якое ўзначальваў Юсіф Жыновіч. У тую ж зіму было напісана яшчэ некалькі песень. Сярод іх — «Ой, старонка мая ты лясная» на верш Анатоля Астрэйкі, «Я — беларус» на верш Ніла Гілевіча. Паказаў ў Віцебску на семінары самадзейных кампазітараў ён Рыгору Пуксту. Той шчыра адобрыў яе, потым зрабіў апрацоўку і аддаў хору беларускага радыё. «Памятаю, як я ўскочыў з ложка, калі раніцай ўпершыню пачуў сваю песню па радыё. Гэта мяне акрыліла, выклікала жаданне працаваць далей. Так я стаў самадзейным кампазітарам. Праз усе жыццё нясу гэтую нялёгкую, але захапляючую цягу да музычнай творчасці.

Песня «Ручнікі» была маёй 27-ай песняй. Тады я працаваў намеснікам дырэктара

Ветрынскай школы-інтэрната імя У. І. Леніна. Давялося кіраваць хорам школьных работнікаў. У ім спявалі настаўнікі, выхавальнікі і нават дырэктар Барыс Яроцкі. Адночы, гартаючы часопіс «Полымя», я звярнуў увагу на верш В. Вярбы «Ручнікі». Ен выклікаў цікавасць і пэўныя музычныя асацыяцыі. У ім ёсць і сюжэтная лінія, і лірызм, і лёгкі гумар, якія часта ўласцівы народным песням, што запалі ў душу яшчэ з дзяцінства. А ў вёсцы Быкаўшчына, дзе знаходзілася Ветрынская школа-інтэрнат, прырода адпавядала той, пра якую сказана ў вершы: тут і рэчка, і возера, і вербы...

Пачаў працаваць над песняй. Праз некалькі дзён я прынёс яе ў хор, паказаў, песня не выклікала захаплення. Відаць, нечага ў ёй не хапала (яна нагадвала банальны вальс). І вось зноў і зноў я вяртаўся ў вольны час да верша, было можа 13 ці 14 варыянтаў песні, і ўсё не задавальнялі мяне. На працягу трох месяцаў я амаль кожны дзень браўся за песню. Адночы ў абедзены перапынак, калі жонка рыхтавала абед, у мяне ўзнік новы пачатак песні, толькі адзін такт на 2/4: *У су-бо-ту Ян-ка*, другую музычную фразу я пачаў таксама з такта на 2/4 — і песня зайграла, заіскрылася, пайшла. Калі я прынёс нотны запіс зноў у свой хор, то мелодыя спадабалася. Мы развучылі песню і ў той, 1959 год, на канцэртах праспявалі шмат разоў. Песня палюбілася працаўнікам Ветрынскага і Полацкага раёнаў. На аглядзе мастацкай самадзейнасці калгасаў і саўгасаў у Віцебску была паспяхова выканана Астровенскім хорам, якім кіраваў старшы метадыст абласнога Дома народнай творчасці Пётр Масленікаў. Па яго прапанове песню я паслаў у рэспубліканскі Дом народнай творчасці. Але нечаканасць. Праз месяц атрымаў ліст, у якім ноты песні з рэзалюцыяй чырвоным алоўкам: «Песня вялая, плохая, к исполнению не рекомендуем» (подпіс неразборлівы). У пакоі палілася грубка, і я, узрушаны, спаліў ноты песні. (Цяпер шкаду: быў бы цікавы дакумент.)

А праз два месяцы ў Мінску, у рэспубліканскім ДOME народнай творчасці, я сустрэўся з намеснікам дырэктара Уладзімірам Гарачуном. Ен запрасіў да сябе ў кабінет і прапанаваў заключыць дамову на набыццё права выконваць маю песню. Я здзівіўся: песня ж не ўхвалена. Уладзімір Дзмітравіч выказаў шкадаванне: сказаў, што ў Брэсце на аглядзе мастацкай самадзейнасці песню праспявалі 7 калектываў, спяваюць яе і ў іншых месцах. Так песня сама прабіла сабе дарогу”, - успамінаў Мікола Пятрэнка.

У 1960 г. песня была запісана на беларускім радыё ў выкананні дуэта дзяўчат з Лёзна Т. Дзятковай і В. Вільхоўскай. Не было таго дня, каб песня не гучала ў эфіры.

Затым «Ручнікі», як народную песню, спявалі жаночая група Дзяржаўнага народнага хору БССР пад кіраўніцтвам народнага артыста СССР Генадзя Цітовіча і ансамбль «Песняры» ў апрацоўцы Уладзіміра Мулявіна. У іх выкананні яе, як народную, запісала фірма «Мелодыя» на грампластцінку. Безумоўна, гэта вялікі гонар, калі твая песня стала народнай. Але ж... Толькі пры другім выданні песня атрымала аўтарства.

Песня выдадзена ў многіх зборніках, увайшла ў «Анталогію беларускай народнай песні», у «Анталогію беларускай савецкай песні».

Аднаго разу атрымаў ад Генадзя Цітовіча паштоўку. У ёй ён паведамляў, што праводзіў семінар з кіраўнікамі самадзейнасці беларусаў, што жывуць за мяжой. І якое ж у яго было здзіўленне, калі дзве дзяўчыны з Бельгіі сталі падпяваць, слухаючы песню «Ручнікі» з грампластцінкі. «Цяпер,— пісаў Генадзь Іванавіч,— «Ручнікі» папльылі ў Манрэаль і Таронта». Ведаю, што маю песню спяваюць ў Балгарыі, Канадзе, ЗША, Польшчы і інш. Можна пачуць яе і ў розных кутках Беларусі і ўсёй краіны.

Мелодыя песні «Ручнікі» выкарыстана ў інструментальным творы «Беларускі сувенір», які выконваецца Дзяржаўным народным аркестрам БССР.

“Я не сказаў бы, што «Ручнікі» мая найлепшая песня, бо ёсць у мяне розныя і не менш цікавыя песні (іх каля 200), але такой папулярнасці не мела ні адна песня”, - расказваў М.Пятрэнка.

Апір

*У суботу Янка ехаў ля ракі,
Пад вярбой Алёна мыла ручнікі.
- Пакажы, Алёна, броды земляку,
Дзе тут пераехаць на кань раку?*

*-Адчапіся, хлопец, едзь абы-куды,
Не муці мне толькі чыстае вады.
У маркоце Янка галавой панік,
Упусціла дзеўка беленькі ручнік.*

*- Янка, мой саколiк, памажы хутчэй,
Ой, плыве, знікае ручнічок з вачэй.
-Любая Алёна, я вады баюсь.
Пацалуі спачатку, што як утаплюсь?*

*Супыніўся гнеды пад вярбой густой,
Цалаваў Алёну Янка над вадой,
Стала ціха, ціха на ўсёй зямлі,
Па рацэ далека ручнікі плылі...*

Мікола Макаравіч Пятрэнка — працаваў выкладчыкам Полацкага педвучылішча імя Ф. Скарыны, самадзейны кампазітар.

Нарадзіўся ў 1919 г. у вёсцы Варбараў Мазырскага раёна. Закончыў філалагічны факультэт Мінскага педагагічнага інстытута імя А. М. Горкага (1940). Удзельнічаў у Вялікай Айчыннай вайне. Выў паранены і ўзяты ў палон фашыстамі. Пасля вайны працаваў інспектарам Палескага аблана, завучам Петрыкаўскага педвучылішча, выкладчыкам Лепельскага педвучылішча, завучам Ветрынскай школы-інтэрната.

Мікола Макаравіч — аўтар метадычнай кнігі «Практыкаванні з выбарочным адказам» (1990). Пераклаў на беларускую мову тры падручнікі для педвучылішчаў. Аўтар праграмы па беларускай мове для педвучылішчаў (1965). Напісаў звыш 200 песень.

Выдатнік народнай асветы (1959), заслужаны настаўнік ВССР (1966). Узнагароджаны ордэнам Айчыннай вайны I ст., медалём «За працоўную адзнаку» і іншымі ўзнагародамі.

« БЕЛАРУСАЧКА »

Гэта песня ўзнікла параўнальна нядаўна. Верш напісаў Алесь Ставер і змясціў у сваім зборніку «Жураўлі ляцяць...» (Мн., 1972). Музыку да верша напісаў Юрый Семяняка. Здарылася так, што ўпершыню яна прагучала не ў нас, а ў ЗША. І заспяваў яе беларус Багдан Андрусішын (Данчык) у 1975 г. Калі праз год прыехалі «Песняры» ў ЗША, яны пачулі гэтую песню ў выкананні Данчыка. «Песняры» яе прывезлі ў Мінск.

У 1977 г. Данчык запісаў першую грампласцінку, якую назваў «Беларусачка».

Цяпер «Песняры» выконваюць яе рэдка, а ў Данчыка, як і раней, яна каронны нумар праграмы, бо песня пранікнута тым пачуццём, якое ўзнікае, калі чалавек знаходзіцца далека ад сваёй радзімы і перажывае тугу.

Пісьменнік Алесь Ставер расказваў: “З 60-х гг. мне даводзіцца часта ездзіць па Беларусі, па Саюзе. Пабываў на Кольскім паўвостраве, у Расіі, на Украіне. Неяк сам сабою склаўся зрокавы вобраз беларускай дзяўчыны. Уяўлялася яна мне з белым тварам, русымі валасамі, у белай кашулі з чырвонымі ўзорамі на манішцы і рукавах, падперазаная чырвоным поясам. У сувязі з гэтым ду-малася аб яе ўнутраным свеце: памяркоўная, дабрадушная і ў пэўнай меры сціплая. Такі вобраз і стаў асновай для стварэння верша, які склаўся ў дарозе, калі зімою 1967 г. я ехаў у аўтобусе з Барысава ў Мінск пасля чарговай сустрэчы з чытачамі. Калі вярнуўся дамоў, запісаў новы верш, які назваў «Беларусачка». Праз нейкі час я сустрэў на вуліцы Свядлова кампазітара Юрыя Семяняка. Ен папрасіў у мяне верш для стварэння песні, бо меў вольны час.

Песня спачатку загучала ў аматарскіх калектывах, потым яе заспявалі ў ЗША і Аўстраліі. За мяжой яна стала папулярнай. У 1980 г. ансамбль «Песняры» прадстаўляў песняй «Беларусачка» нашу рэспубліку на Маскоўскай алімпіядзе. Неўзабаве яна набыла папулярнасць і на Беларусі.

На пачатку 80-х гг. на адным з конкурсаў аўтарскай песні за гэты твор я атрымаў памятны прыз”.

Я гляджу на твае косы русыя
Не магу наглядзецца ніяк,
Беларусачка, беларусачка,
Дарагая сяброўка мая. -2 р.

У краях незнаемых, нязведаных
Буду ў радасці я ці ў журбе,
Беларусачка, беларусачка,
Не забуду ніколі цябе. - 2 р.

Я вярнуся к табе, сінявокая,
Калі ў кветкі адзенецца гай.
Беларусачка, беларусачка,
Ты хоць зрэдку мяне ўспамінай. -2 р.

«ЛЮБЛЮ НАШ КРАЙ»

Каго не кранае песня «Люблю наш край»?! Песня, якая стала нашым народным гімнам. Песня, мелодыя якой стала пазыўнымі беларускай радыёстанцыі «Крыніца» і гучыць у эфіры штодзённа. Яна сімвалізуе беларускую музыку. Яна нібы сімвал самой Беларусі.

Гэтую песню ў розных варыянтах не раз запісвалі фалькларысты. У «Анталогіі беларускай народнай песні» Генадзя Цітовіча яна змешчана першай.

Верш «Люблю...» напісала Канстанцыя Буйло, і ён быў змешчаны ў першым зборніку паэтэсы «Курганная кветка» (Вільня, 1914).

ЛЮБЛЮ...

Люблю наш край, старонку гэту,
Дзе я радзілася, расла,
Дзе першы раз пазнала шчасьце,
Сьлязу нядолі праліла.
Люблю народ наш беларускі,
І хаты ў зеленыя садоў,
Залочаныя збожжэм нівы,
Шум нашых гаяў і лясоў.

Люблю ржу, што свае воды
Імчыць ў няведамую даль,
І жоўтасьць берагаў песчаных,
І яснасьць чыстых яе хваль.

Люблю вясну, што ў кветкі, ў зелень
Прыстроіць цэлую зямлю;
На гнёздах буслаў клетатаньне
І сьпеў жаўроначка люблю.

Люблю гарачу сьпеку лета
І буру летнюю з дажджом,
Як гром грыміць, а ў чорных хмарах
Маланка зігаціць агнём.

І восень сумную люблю я
І першы звон сярпоў і кос
Як выйдучь жнеі збожжэ жаці,

А касары — на сенакос.

Люблю зіму з яе марозам,
Што вокны прыбярэ ў вузор,
І белы сьнег, што ўсё пакрыўшы,
Ірдзіцца блескам ясных зор.

Люблю ў пагодную я ночку
Да позна на дварэ сядзець,
Сьлядзіць за зорчак дрыжаньнем,
На месяц залаты глядзець.

Люблю, як сонейка заходзіць
І берэг хмаркі залаціць,
Вячорнага як голас звону
К нам з ветру хваляю ляціць.

І песьню родную люблю я,
Што дзеўкі ў полі запяюць,
А тоны голасна над нівай
Перэліваюцца — плывуць.

Усё ў краю тым сэрцу міла.
Во я люблю край родны мой,
Дзе с шчасьцем першым я спазналась
І з гора першаю сьлязой.

Беларусы блізка ўспрынялі гэты верш, наклалі на музыку. Існуе некалькі варыянтаў мелодыі. Аўтары музыкі невядомыя. Найбольш пашырана і спяваецца ўрачыста наступная мелодыя:

J=128

Лю-блю наш край — ста-рон-ку гэ-ту,
 дзе я ра-дзі-ла-ся, рас-ла,
 дзе пер-шы раз паз-на-ла шча-сце,
 — лі — ла // ла.

*Люблю наш край — старонку гэту,
 Дзе я радзілася, расла,
 Дзе першы раз пазнала шчасце,
 Слязу нядолі праліла. 2 р.*

*Люблю народ наш беларускі
 І хаты, ў зеленыя садоў,
 Залочаныя збожжам нівы.
 Шум нашых гаяў і лясоў. 2 р.*

*І жніва час душой люблю я,
 І першы звон сярпоў і кос,
 Калі на поле выйдуць жнеі,
 А касары на сенакос. 2 р.*

*І песню родную люблю я,
 Што ў полі жнеі зацяюць,
 Як гукі звонкія над нівай
 Пераліваюцца, плывуць. 2 р.*

*Люблю ў пагодную я ночку
 Да позна ў садзіку сядзець,
 Сачыць за ясных зор мігценнем
 На месяц залаты глядзець. 2 р.*

З кувэрка гісторыі.
Вандроўка ў мінулае.
“У якія лялькі гулялі вашыя бабулькі”

Мэта : *расказаць, з якімі цацкамі ў нашым краі бавіліся дзеці ў пачатку мінулага стагоддзя і ў больш старажытныя часы.*

Як ні складана ўявіць, але нашы прабабулі і прадзядулі таксама былі маленькімі і ў іх былі любімыя цацкі. А пра тое, якімі цацкамі ў нашым краі бавіліся дзеці ў пачатку мінулага стагоддзя і ў больш старажытныя часы, нам расказала старэйшы навуковага супрацоўнік Лідскага гісторыка-мастацкага музея Таццяна НІКІФАРАВА, бо ў запасніках музея ёсць своеасаблівая калекцыя пачатку ХХ стагоддзя:

- Самай старажытнай цацкай на Беларусі лічыцца гліняная. Найбольш распаўсюджаныя былі свістулькі ў форме звяроў, птушак, людзей. У нас аддавалі перавагу фігуркам пеўнічкаў і конікаў. З карычневай гліны (у нашай мясцовасці яна менавіта такога колеру) ляпілі таксама званкі, якія падвешвалі да калысак немаўлятаў. Найбольш жа старажытнае паходжанне мае "бразготка" - прататып сучаснай "погемушкі". Яна ўяўляла сабой полую цацку з гліны, у сярэдзіне якой перакочваліся гліняныя шарыкі або каменьчыкі. Такія "бразготкі", дарэчы, былі знойдзеныя пры раскопках у Лідскім замку.

Выраб цацак з гліны было, як правіла, дадаткам ганчарнага промыслу. Ганчар рабіў посуд, а яго жонка і дзеці з астаткаў гліны ляпілі цацкі. Вядома, што ганчарны промысел калісьці квітнеў у вёсцы Ганчары. Верагодна, рабілі тамака і цацкі.. І не ці звязана з гэтым назва вёскі *Цацкі*, дзе працавалі прышлыя ганчары?

Рабілі даўней цацкі і з іншых прыродных матэрыялаў - дрэва, льна, бяросты, тканіны і, вядома, *соломкі*. Дарэчы, лялькі з *соломкі* - унікальнае вынаходства старажытных беларускіх майстроў-лялечнікаў і брэнд сучаснай Беларусі. Больш нідзе ў свеце такіх лялек не рабілі, іх і цяпер выконваюць па старадаўніх тэхналогіях. І сто, і дзвесце гадоў назад яны выглядалі менавіта так, як гэтая лялька: са ўсімі асаблівасцямі нацыянальнага касцюма, з касой з ільняной кудзелі. Калі жа гэта была лялька-жанчына, то абавязкова з хустачкай на галаве і з маленькай (таксама саламянай) лялячкай-дзяўчынкай на руках. Для іх нават плялі маленькія саламяныя калысачкі! Саламяных птушчак падвешвалі немаўлятам да калысак. А для хлапчукоў даўней з *соломкі* плялі *конікаў*.

Але мяжой летуценняў хлапчукаў на пачатку мінулага стагоддзя былі вялікія драўляныя конікі з грывай і хвостом з кудзелі, якіх можна было засядлаць, або, у крайнім выпадку, так званы *конік-палка*. Праўда, не шматлікія бацькі маглі на іх раскашэліцца. Хоць, хлапчукі цешыліся і іншым з дрэва - салдацікам, музыкам, лодачкам, караблікам (яны ёсць і ў музеі). А памятаеце механічныя драўляныя цацкі ўжо нашага дзяцінства: вавёрачка б'е ў барабан, мішка пілуе пілой? Яны таксама дайшлі з даўніны. Але іх, як і вялікіх конікаў, рабілі дасведчаныя майстры-цацачнікі, і даступныя яны былі не ўсім.

Наогул, функцыі цацак (забаўляльная, развіваючая і выхаваўчая) са старажытных часоў не змяніліся. Дзяўчынак гульні рыхтавалі да мацярынства, хлапчукі ўваходзілі ў ролю гаспадара, ваяра. Канешне, самі лялькі змяніліся. Сёння будучыя лэдзі гуляюць з "*барбі*". Гадоў сто назад маленькія гараджанкі з замжных сем'яў любілі лялек фабрычнай вытворчасці з фарфоравымі тварыкамі. А бедныя сялянскія дзяўчынкі гулялі ў лялькі з анучак, якія хоць і былі самаробныя, але майстраваліся па вызначаных правілах. Рабілася галоўка шляхам скочвання тканіны (альбо напайнялася сенам, саломай), фармаваліся ручкі, ножкі.

Гулялі дзеці і з больш прымітыўнымі цацкамі. Напрыклад, бралі звычайную дзеравяку, малявалі твар, прыладжвалі "валасы" з кудзелі, а ўяўнае тулава "апраналі" у лапікі тканіны. Рабілі цацкі і з іншых падручных матэрыялаў -шышак, жалудоў, *лучынак*... А цацкі-аднадзёнкі - з пучка травы, кветак. Тутак ж, у траве, будавалі для іх "хаткі".

Дарэчы, цацачныя хаткі, мэбля і посуд прыдумалі ўпершыню не для "барбі". У лялек, у якія гулялі нашы прабабулі, гэта таксама было, у тым ліку і мініяцюрныя прылады працы. Дайшлі з даўніны і размаляваныя драўляныя велікодныя яйкі. І сняжынкi, выразаныя з паперы, - таксама. Толькі зваліся яны "выцінанкамі".

Новы час спарадзіў новыя цацкі - машынкi, самалёцікі... Але думаецца, што і ў далёкай будучыні ці наўрад знойдуць замену прыйшоўшым са старажытнасці лялькам, конікам і бразготкам.

Дадатак13

Кажушок для моднага вяскоўца.

Тое, што мы зараз называем "дублёнкой", некалі звалася проста - "кажушок". Гэтая вельмі зручная зімовая вопратка была неад'емнай часткай вясковага гардэроба многіх лідчан пачатку ХХ стагоддзя.

У той час кожны жыхар вёскі меў у сваёй гаспадарцы розных хатніх жывёлін. У тым ліку авечак. Кожны год, калі наступала восень, селянін рэзаў адну-дзве авечкі. Мясца спажываў, а аўчыны збіраў, каб пасля іх вырабіць і пашыць сабе цёплую і прыгожую вопратку - гэты самы кажушок.

У нашай Лідскай акрузе выраблялі аўчыны татары па прозвішчы Якубоўскія, што жылі ў вёсцы Беліца, на той час - мястэчка. Былі, праўда, і іншыя, але гэтыя слылі самымі вядомымі. Аўчыны не толькі выраблялі, але і фарбавалі ў розныя колеры: белы, чорны, карычневы. Белы не карыстаўся попытам, бо вельмі хутка пэцкаўся. Чорны занадта дорага каштаваў. Таму быў больш распаўсюджаны колер карычневы.

Шылі кажушкі адмысловыя мясцовыя краўцы. У Зблянах такіх было двое: "Пятрушка" - Пятро Бурдун, і Сцяпан Паўловіч па мянушцы "Глушняк". Гэтая мянушка прыліпла да яго з-за таго, што ён дрэнна чуў. Іншы раз наймалі краўцоў з суседніх вёсак.

Восенню ці на пачатку зімы, хто хацеў набыць кажушок, запрашаў да сябе краўца, і той выконваў заказ. Акрамя таго, што майстар атрымліваў плату за выкананую работу, ён яшчэ і жыў некалькі дзён у заказчыка.

Кравец у хаце быў жаданым і паважаным госцем. На ноч яму рыхтавалі асобную пасцель. Частавалі лепшай стравай. На сняданне пяклі блінцы, а да іх смажылі скварку з каўбасой ці кумпяком, а то і яечню. Лепшую ежу ставілі на стол і ў час абеду, і на вячэру. У адрозненне ад сённяшняга часу не было там толькі гарэлкі: тады яна не карысталася "попытам".

Дзеці ў гэты час сядзелі дзе-небудзь у кутку ці на печы і адтуль з цікавасцю сачылі, што адбываецца за сталом. Вынікам работы краўца быў прыгожы новенькі кажушок з футравым каўняром ды такой жа футравай аблямоўкай па краях полаў і рукавоў. Гэтая рэч была для кожнага предметам гонару. Дзяўчаты ды жанчыны да таго яшчэ вышывалі побач

з аблямоўкай каляровымі ніцямі прыгожыя ўзоры-арнаменты.

Шылі і доўгія кажухі, аж да пят. У такім, ды яшчэ ў валенках, не страшны самы вялікі мароз.

Іншая справа абутак. Тут кожны сам сабе майстра. Большасць жыхароў Заходняй Беларусі ў той час хадзілі ў "хадаках". Гэты просты, незамыславаты звонку і "па тэхналогіі вырабу" абутак кожны рабіў сабе сам. Трэба было толькі паехаць у Беліцу на рынак ці да яўрэя ў краму, купіць кавалак скуры (юхты), а далей, як кажучь, справа тэхнікі.

У кожнага гаспадара былі ўжо загадзя падрыхтаваны калодкі-капылы адпаведнага памеру. Бацькі ці хто-небудзь са старэйшых мужчын у сям'і прыступаў да "вытворчасці" традыцыйнага абутку - хадакоў. Гэтае цудадзейства адбывалася часцей за ўсё доўгімі восеньскімі ці зімовымі вечарамі пры святле газавай лямпы ці лучыны.

З размочанай скуры выкрывалася загатоўка. Яе нацягвалі на капыл, распраўлялі кожную, нават самую маленькую, складачку, разгладжвалі, роўненька падразалі край, выразалі са скуры доўгія (каля метра) шырынёй 1,5-2 сантыметры аборкі.

Майстры завочна спаборнічалі адзін з другім, хто зробіць лепшыя і прыгажэйшыя хадакі.

Падэшву дадаткова падшывалі больш тоўстай скурай. Сцяжкі шва рабіліся роўненька, а дратву намазвалі воскам. З рук майстра выходзіла цудоўная, прыгожая рэч. І што галоўнае: гэта быў самы лёгкі, самы зручны абутак, які прыходзілася калі-небудзь насіць. Ніхто і ніколі не меў мазалёў.

Абувалі хадакі на дамацканыя белыя з ільну анучы, таўшчыня і памер якіх залежалі ад надвор'я: у мароз - большыя, а калі не вельмі холадна - меншыя.

Ніжняю частку нагі абвівалі шчыльна аборкай так, што здавалася, гэта не аборка, а скураная халяўка. Аборкі пры-давалі хадакам не толькі прыгажосць, але яшчэ і ўтрымлівалі хадакі, каб не звальваліся з нагі.

Мелі, канешне, і іншы абутак. Але той быў "святочны". А ўвогуле, усю вясну і лета да позняй восені хадзілі боса.

Гэта былі хоць і звычайныя рэчы, але яны вызначалі асаблівы нацыянальны стан жыцця лідскай вёскі.

Дадатак 14

Малавядомае з гісторыі нашых мясцін

*Лідскі вяяз аўтара кінафільма "Знахар" Тадэвуша Далэнгі-Мастовіча
(прагляд фільма і яго абмеркаванне)*

Уступнае слова:

У красавіку 2003 года мы мелі магчымасць на экранах сваіх тэлевізараў паглядзець двухсерыйны мастацкі фільм па аднайменным творы вядомага польскага пісьменніка, майстра сямейнага рамана, папулярных і сатырычна-бытавых аповесцей Тадэвуша Далэнгі-Мастовіча "Знахар".

На гэты раз яго нам прапанавала Беларускае тэлебачанне. Колькі б ні глядзеў яго, кожны раз здаецца, што глядзіш упершыню. Фільм вабіць да сябе шчырай шырынёй паказу жыцця звычайных местачковых абывацеляў даваеннай Польшчы, а яно шмат у чым падобнае да тага, што было ў нас да 1939 года. Вабіць глыбінёй псіхалагічнага зместу і драматызму лёсу людзей ніжэйшага саслоўя. Гэтаму спрыяюць не толькі сам цудоўны твор і сцэнарый, але і гульня акцёраў, выконваючых галоўныя ролі фільма.

Большасць твораў пісьменніка інсцэніраваны і па іх пастаўлены мастацкія фільмы. Апроч "Знахара", "Кар'ера Нікадэма Дызмы", "Дзённік пані Ханкі".

А хто ж такі Тадэвуш Далэнга-Мастовіч? Якое ён мае дачыненне да Ліды? На жаль, звестак аб пісьменніку знайсці ўдалося небагата. Нават у польскіх крыніцах. Нарадзіўся ён

у 1898 годзе ў сям'і адваката Стэфана Дапэнгі-Мастовіча. Прыдатак "Далэнга" - па зместу антонім, супрацьлеглае значэнне, слова "недалэнга" (пол. расцяпа, цюхцяй - аўт.). Але не адсюль ён паходзіць. Род Мастовічаў меў свой радавы герб, які зваўся "Далэнга". Меў ён наступны вонкавы выгляд. На блакітным фоне геральдычнага шчыта - срэбраная падкова, павернутая выгібам уверх і ўвенчаная зверху залатым крыжам. У падкове страла вастрыва ўніз. Менавіта герб і стаў дапаўненнем да прозвішча роду пісьменніка.

У прадваенныя гады, да 1939 года, пісьменнік неаднаразова наведваў Лідзу. Па запрашэнні кіраўніцтва дзяржаўнай гімназіі імя гетмана Караля Яна Хадкевіча ён прыязджаў на спатканне з гімназістамі і выкладчыцкім калектывам (у сучасным педвучылішчы). Сустрэкаўся з грамадскасцю горада. У прыватнасці, з рабочымі і служачымі чыгуначнай станцыі ў клубе чыгуначнікаў. Зараз гэтага будынка няма: ён згападання бомбы ў час налёту нямецкай авіяцыі ў чэрвені 1941 года. І зусім не выключана, што нейкія рысачкі з жыцця нашых гараджан засталіся адлюстраваны ім у сваіх творах.

Акрамя гэтага, у Лідзе, у той жа гімназіі, на працягу некалькіх гадоў перад другой сусветнай вайной працавала выкладчыцай лацінскай мовы ягоная малодшая сястра, Ядзвіга Мастовіч, будучая жонка прадваеннага прэм'ера Рэчы Паспалітай генерала Феліцыяна Славоі Складкоўскага. І пісьменнік часцяком наведваў яе ў Лідзе.

У прадваенныя гады Ядзвіга Мастовіч узначальвала маладзёжную арганізацыю скаўтаў. Восенню 1939 года ўваходзіла ў склад пвдпольнай арганізацыі супраціўлення, за што органамі НКУС была арыштавана. Але хутка адпушчана і эмігрыравала.

Больш пісьменнік у Лідзе ўжо не бываў, таму што ў 1939 годзе, ва ўзросце 41 памёр.

Дадатак 15

Фальклор Лідчыны ў запісах Амеліі Даравінскай (БІРУТЫ)

Жанчын, імёны якіх упісаны ў беларускую фалькларыстыку, няшмат. І сярод іх ёсць адно, што нібы знічка на небасхіле, прамільгнула і хутка згасла: Бірута. Над гэтым псеўданімам прыходзіла да чытача на працягу нядоўгага свайго жыцця Амелія Даравінская /Derewinska/. Нарадзілася яна ў вёсцы Ройсталі, што знаходзілася побач з тагачаснай Вільняй, а з сённяшняй даўно злілася. Выхоўвалася і атрымлівала адукацыю будучая збіральніца народнай паэзіі ў Варшаве, вярнуўшыся адкуль пачала працаваць настаўніцаю ў Лідскім павеце. З'яўленне маладой адукаванай жанчыны ў правінцыі несумненна магло толькі ўзмацніць яе жаданне глыбей пазнаёміцца з наваколлем, з жыццём сялян, іх матэрыяльным і духоўным светам. Назіранні Даравінскай пастаянна выклікалі ў яе жаданне занатаваць убачанае і пачутае ў народзе.

Адной з першых яе публікацый за подпісам „Бірута" стаў прыкметны этнаграфічны нарыс „Дажынкі на Літве", апублікаваны ў краязнаўчым часопісе „Вісла" ў 1889 г. Прадстаўлены матэрыял быў запісаны ў вёсцы Шаўры Лідскага павета, дзе настаўніца назірала за абрадам уласнымі вачыма. Яна адзначыла, што час і характар правядзення дажынак амаль аднолькавы ва ўсіх маёнтках правінцыі. Бірута паказала падзеі апошняга дня жніва, калі жнеі і касары, скончыўшы на полі справы, вяртаюцца ў панскі двор, дзе на расстаўленых сталах іх ужо чакалі пачастункі. Па ходу аўтарка робіць заўвагі пра парадкі, заведзеныя ў гэтай мясціне (напрыклад, што песні тут спяваюцца толькі жанчынамі). Як на сапраўднае ўпрыго-жанне свята, указвае Бірута на жніўныя песні: „Мелодыя песні, падцягнутая некалькімі дзесяткамі галасоў за запявалаю, дадала характава нязмушаным, але сваёй натуральнасцю кранальным сэрца словам". У якасці ілюстрацыі прывяла песню „Дажалі жыта аж да аблогу", на вялікі жаль, пераклаўшы яе на польскую мову, хоць і пакінуўшы выдзеленыя курсівам некаторыя беларускія словы, якія стваралі прыкметы мясцовага каларыту і захоўвалі ў песні рыфму.

Дажалі жыта па каласочку,
Пазнай нас, паня, па галасочку...

Бірута падрабязна расказала пра ўсе моманты ўрачыстасцяў на дажынках: як спяваюцца пану і пані велічальныя песні, як вядучая песельніца здыме з галавы залацісты вянок, сплечены са збожжа і віншуе ім пана, цалуючы яму руку і прымаючы ўзамен хлеб-соль з грашыма, як пасля вясёлага пачастунку пачынаюцца вясёлыя танцы. У ацэнцы правядзення абраду прысутнічала, аднак, не столькі адчуванне і разуменне народнай душы, колькі крыху сентыментальная замілаванасць паненкі сялянскім святам, песнямі простых людзей: „Песня гэтая, якая пачынаецца на полі, пры нета-ропкай хадзе з сярпамі, і заканчваецца пасля заходу сонца перад дваром, пакінула пранікнёнае, прыёмнае ўражанне”.

Неўзабаве Бірута апублікавала ў „Вісле” некалькі паданняў. Адно з іх - „Сосны ў Лідзе” - расказвае пра дзве сасны, якія выраслі на месцы забойства дзевяці францішканцаў, што з’явіліся ў гэты край, калі тут яшчэ панавала язычніцтва, каб пасвяціць людзей у хрысціянскую веру. Паданне гаворыць, што са зламаных галін цячэ кроў, і таму ніхто не адважыцца падняць сякеры на дрэвы, узросшыя над магілаю пакутнікаў.

Пасылаючы падборку паданняў, Бірута пісала рэдактару „Віслы” Яну Карловічу: „...Прыемна мне будзе бачыць матэрыялы надрукаванымі, тым больш, што пра маю радзіму Літву так мала польскія часопісы пішуць, нібыта яна зусім не існуе!” Гэтыя творы, на вялікі жаль, аказаліся апошнімі, якія Бірута магла пабачыць у друку. У 1891 г. часопіс паведаміў пра яе заўчасную смерць: „Здольная і вельмі заслужаная ў айчынным народазнаўстве панна Амелія Даравінская, вядомая чытачам „Віслы” пад прыдуманым імем Біруты, народжаная ў 1863 г... літаратарка і настаўніца, памерла ад хваробы сэрца 27 ліпеня г.г. у Варшаве, пахавана на Павонзках. Пасля яе засталася багата рукапісаў і сярод іх „Апісанне Лідскага павету”. Няхай зямля ёй будзе такая лёгкая, як страта яе нам і сям’і - цяжкая!”

Пакінутае Бірутаю ў рукапісах мела значнасць не меншую, чым тое, што пры яе жыцці паспела пабачыць свет, іначай наўрад ці салідны часопіс ацаніў бы так высока яе краязнаўчую дзейнасць. Толькі праз год пасля смерці Біруты часопіс „Збюр вядомасці до антрополёгіі краёвэй” змясціў паводле яе рукапісаў падборку „Беларускія песні з Лідскага павета”, куды ўвайшло 25 тэкстаў. Усе песні пазаабрадавыя, у асноўным, сямейна-бытавыя, любоўныя, рэкруцкія. Амаль ля кожнага тэксту указана месца запісу: веска Красна, Лазяны, Кемейшы, Сядзеймы. Звесткі пра выканаўцаў у публікацыі адсутнічаюць за выключэннем заўвагі збіральніцы да рэкруцкай песні „Стаяла каліна, стоячы завяла”. У аснове сюжэта - развітанне з роднымі і суседзямі хлопца, якога забіраюць у салдаты „праз красну дзвяціцу”. Бірута, відаць, сама адчула пры запісванні нейкую незразумеласць у змесце і папрасіла выканаўцу даць тлумачэнні: „Дыктуючы мне гэтую песню, русінка дадала, што яна спяваецца на падставе фактаў, якія парой здараліся ў час прыгону. У войска даўней у нас выбіралі галоўным чынам са сваіх вёсак толькі тых хлопцаў, што вызначаліся благім характарам і паводзінамі... Бывала часам і так, што хтосьці, маючы злосць на маладога хлопца, наўмысна прадстаўляў яго ў такім святле ў двары, а аканом, падахвочаны хабарам, выдаваў яго ў рукі паліцыі, ці тых, хто фарміраваў палкі, і абвінавачаны мусіў ісці ў войска. Такім восв чынам карысталіся помстаю, здаралася, дзяўчаты, прымаючы на сябе ролю даносчыц”. З іншых салдацкіх песень сустракаюцца такія, як „Скора восені дажджом, мы ў Расію жыць пайдзём”, „Дзяўчына жаўне-раньку любіла”, „Не дай Божа смерці ў чужом краю ўмерці”. У апошняй перадаецца змрочная карціна смерці салдата на чужой старонцы і яго апошняя просьба да птаха: „Орле мой, орле, ты сіненькі браце, нясі маёй маці косці пахаваці...”

Разнастайнасцю вызначаюцца лірычныя і сямейныя песні. Тут і скарга жанчыны на жыццё ў сваякрошынай хаце, успаміны пра матчыну ласку. Тут і ўзаемныя кпіны хлопцаў і дзяўчат. Жартоўныя матывы чуюцца ў песнях „Бедавала пападдзя сваёю бядою” У гародзе на ўзгорках зялёна бацвінка”. Чысціня каханна апяваецца у песнях „Ой пайдзі я

каля луга", „Пад калінаю, пад зялёнаю". Тэму няўдалага замужжа раскрывае песня „Не стой, міла, над вадою."

Не размінулася ў сваёй збіральніцкай дзейнасці Бірута і з новымі сацыяльнымі матывамі, што праніклі ў фальклор. Адна з песень перадае цяжкія ўмовы працы на будаўніцтве чыгункі. Занесена ў беларускую вёску песня была хутчэй за ўсё кімсьці з рабочых-адыходнікаў. Шурпатаць тэкста сведчыць пра нядаўняе яе паходжанне.

Нізка песень з пасмяротнай публікацыі пры ўсёй сваёй нешматлікасці выглядае досыць разнастайна. Нягледзячы на адсутнасць сёння дадатковых матэрыялаў, можна меркаваць, што гэтая публікацыя - відаць, не адзінае, што было ў песенным рэзерве збіральніцы. Наўрад ці не трапляліся ей у часе даследавання Лідскага павета песні каляндарныя і сямейна-абрадавыя, а таксама і казкі. Напэўна, іншыя матэрыялы адкладваліся асобна, для самастойных публікацый.

Лёс рукапісаў, пакінутых Бірутаю, склаўся неаднолькава, часам нават драматычна. Несумненна, самай значнай яе працай была манаграфія „Апісанне (Народ) Лідскага павета". У мясцінах, добра вядомых даследчыцы, напэўна ж, было знойдзена ёю багата матэрыялаў для грунтоўнай навуковай працы, у якой яна падагуліла ўвесь вопыт сваіх назіранняў. Шкада, што да гэтага часу рукапіс манаграфіі не адшуканы. І толькі па пісьмах Біруты мы можам цяпер уяўляць пра яго каштоўнасць. За год да сваёй смерці Амелія Даравінская пісала Яну Карловічу: „...Цяпер апрацавала этнаграфічны нарыс „Народ Лідскага павета", але не ведаю, ці будзе ў гэтай форме прыняты ў „Віслу", ці яе „Бібліятэку" (Дадатак да часопіса, які выходзіў асобнымі кнігамі - Ул. В.) Насылаю... толькі яго палову, з якой легка мець уяўленне пра нарыс у цэлым... Другую частку гэтага нарыса, якая ахоплівае паданні, загадкі, прыказкі і г. д. маю гатовую, але да тых часоў не буду яе перапісваць, пакуль не даведаюся, ці прыдасца на што. Як толькі шанюны Пан праінфармуе мяне ў гэтым пытанні, у выпадку патрэбы заканчэння гэтай працы, у хуткім часе перапішу і прышлю..."

Карловіч азнаёміўся з рукапісам Біруты яшчэ пры яе жыцці, з задавальненнем адзначыўшы яе творчы рост. У адказ на яго водгук Даравінская пісала: „Невыказаную прыемнасць зрабіла мне добразычлівая... падтрымка маёй працы і шчырыя словы ліста Пана. Прысылаючы заканчэнне „Народа Лідскага павета", са спакойнымі думкамі буду чакаць часу, калі шанюны Пан знойдзе магчымым гэта надрукаваць. Звыш першапачатковага плану дадала назвы мясцовасцяў і са шматлікага збору некалькі дзесяткаў народных паэтычных твораў.

За тры месяцы да смерці Бірута паводле ўказанняў Карловічы актыўна працавала над удасканаленнем сваёй галоўнай працы. З асаблівай паўнатаю гэта выяўляецца ў яе апошніх лістах да Карловіча: „Шанюны Пана рэдактар! „Народ Лідскага павета" не можа быць так хутка выпраўлены, таму што асоба, якую я прасіла дапамагчы ў пошуках правінцыяналізмаў, абяцала іх толькі на наступім тыдзень... Беларускае тэксты, якія паддаюцца - перакладаю. Большую частку песень выкрэсліваю, паколькі ў перакладзе шмат транілі ў форме. Правінцыяналізмы, за выключэннем пары толькі выра заў, не ідуць ад няведання, я іх сама цяпер падкрэсліваю, але... мам віна, што раней гэтага не зрабіла... Суровы прыгавор з вуснаў І Іанн за выказванне супраць цензуры вельмі закрануў мяне, але прынялі яго пакорліва, як пакаранне за маю непрактычнасць на літаратурнай ніве..."

Але жаданне Яна Карловіча выдаць „Народ Лідскага павета" асобна - не здзейснілася. У перапісцы Карловіча маюцца звесткі, звязаныя з перашкодаю гэтага намеру: „Цензура канфіскавала у мяне рукапісы кс. Пляшчынскага і Біруты „Народ Лідскага павета І Іершы ўзяў на пару тыдняў, каб перапісаць; што датычыць другога, то падаў прашэнне ў Пецярбург. Гэта меліся быць тамы ІХ і Х „Бібліятэкі „Віслы"... Так прае ускосныя звесткі праглядаюцца аПрыш асноўнай працы жыцця Біруты. Дзе сёння шукаць рукапіс „Народ Лідскага павета"? Верагодней за ўсё ў Санкт-Пецярбурзе, куды ў свой час запатрабавала яго царская цензура. Але не выключана, што нейкімі шляхамі неапублікаваны нарыс завандраваў у варшаўскія ці кракаўскія архівы.

Невялікая творчая спадчына Амеліі Даравінскай - Біруты, так за адмеранае лёсам кароткае жыццё не паспела да канца вымніш, свае навуковыя здольнасці, не збылася з бегам часу.

публікацый, якія яна прысвяціла блізкай ёй Лідчыне, сепія ікм руская фалькларыстыка і этнаграфія выглядалі б хай сабе трошкі, але бяднейшымі.

Дадатак 16

Гульня “Што, дзе, калі і як”

Нацыянальная мазаіка насельніцтва Ліды.

Мэта гульні: сфарміраваць уяўленне аб жыцці роднага горада, выхоўваць павагу да людзей іншай нацыянальнасці;

Падрыхтоўка: клас дзеліцца на групы (гісторыкі), кожная група збірае матэрыял па тэме “Многанацыянальнасць нашага горада”, загадзя падбіраюцца сцягі краін жыхароў, якія пражываюць у нашым горадзе.

Ход гульні:

У прыгожа прыбранай зале знаходзяцца групы. Яны сядзяць за сталамі. У кожнай групы абраны капітан.

Уступнае слова вядучага:

Родны мой горад, любоў мая,
Казка кахання чароўная.
Ты, калі ласка, чакай мяне..

Многанацыянальнасць нашых беларускіх гарадоў - з'ява звычайная. Згодна з перапісам насельніцтва ў 1999 годзе ў амаль статысячнай Лідзе мірна пражываюць прадстаўнікі 47 нацыянальнасцей. Найбольш шматлікія: беларусы, палякі, рускія, украінцы, літоўцы, яўрэі, татары. Ёсць і нешматлікія, як напрыклад, цыганы, адзін курд і адзін якут.

Гульня наша называецца “Нацыянальная мазаіка насельніцтва Ліды” і будзе праводзіцца ў форме гульні “Што, дзе, калі і як”.

I тур гульні: “Мы беларусы”.

Размінка-віктарына:

Якія плямёны пражывалі на тэрыторыі Беларусі? (крывічы, дрыговічы, драўляне, балты).

Тэрміны “Беларусь” і “беларусы”, узніклі ў якім стагоддзі?
(ў XII-XIII стагоддзях)

У 1840 годзе указам рускага імператара была прадпрынята спроба забараніць ужыванне тэрмінаў “Беларусь” і “беларусы”, Назавіце імя гэтага імператара? (Мікалай I)

Колькі (па апошнім перапісе 1999 года) беларусаў у Лідзе налічваецца? (44479 чалавек, альбо 44 працэнты ад агульнай колькасці насельніцтва.)

Якая мова для лідчан лічыцца роднай? (беларуская)

Падвядзенне вынікаў. Выконваецца беларускі танец “Лявоніха”

II тур : “Руская супольнасць”

Тэст (раздаюцца карткі, тэст рашаецца 2-3хв іліны):

Першае пасяленне рускіх у Беларусі адносіцца да якіх стагоддзяў?

+а) у XV-XVI стагоддзяў;

б) у XII-XIII стагоддзяў;

в) у пачатку прошлага стагоддзя
2. Які працэнт складае рускае насельніцтва сярод іншых нацыянальнасцей горада?

- а) 13%;
- +б) 14%;
- в) 15%.

3. Колькі рускіх пражывае на тэрыторыі Беларусі зараз?

- +а) каля 1342 тысячы чалавек;
- б) каля 200 тысяч чалавек;
- в) два мільёны чалавек.

4. Ці магла колькасць рускіх да іншых нацыянальных груп горада ў значнай ступені залежыць і мяняцца ў залежнасці ад палітычных стасункаў паміж Расіяй і Польшчай?

- +а) так; б) не.

5.3 вобразам якога дрэва асацыіруецца слова “ Русь”?

- а) рабіна;
- +б) бяроза;
- в) дуб.

Падвядзенне вынікаў тэста. Выконваецца гульня-песня”Во поли берёза стояла». Умовы гульні. Усе ўдзельнікі стаяць і паказваюць рукамі словы з песні:

Во поли берёза стояла,
Во поли кудрявая стояла .
Люли-люли стояла,
Люли-люли стояла.

Во поли- разводзім рукі ў бакі і паказваем, што вакол нас поле;
берёза стояла- правую руку сагінаем у локці, левай яго прытрымліваем;
Во поли- разводзім рукі ў бакі і паказваем, што вакол нас поле;
кудрявая- паказваем рукамі вертыкальныя крывыя лініі, што бяроза кучаравая;
стояла- правую руку сагінаем у локці, левай яго прытрымліваем;
Люли-люли- нібы качаем на руках немаўлятка
стояла- правую руку сагінаем у локці, левай яго прытрымліваем
6-7 паўтараюцца два разы.

Спачатку гульнію паказвае вядучы поўнасьцю, усе паўтараюць і пяюць словы. Затым па аднаму слову песні паказваюцца рухі, а словы песні не выконваюцца. У канцы атрымаецца песня без слоў, а толькі адной пантамімай можна зразумець сэнс песні.

III тур: Адкуль да нас прыйшлі палякі?

Конкурс капітанаў.

Капітанам прапаноўваецца матэрыял па тэме, яны павінны яго расказаць.(Глядзець дадатак №3).Улічваецца правільнасць звестак, падрабязнасць і ўменне пераказаць (аратарскія дадзеныя). Падрыхтоўка 3 хвіліны.

Падвядзенне вынікаў.

И тур: Мазаіка

Умовы конкурса:кожнай групе прапаноўваюцца фотаздымак, які парэзаны на часткі, у чкасі мазаікі (фотаздымак-выява горада ці людзей).Неабходна сабраць і назваць, што на ім знаходзіцца

I тур: “Геаграфічны”(конкурс на лепшага знаўцу геаграфіі)

Заданне для ўсіх груп:

Назва якога населеннага пункту адпавядае месцу пражывання татар на Лідчыне?
(Татарцы каля Бердаўкі)

Падвядзенне вынікаў гульні.

Рэфлексія:
Што новае, цікавае адкрыў для сябе на гульні?
Ці ганарыўся ты гісторыяй свайго горада?
Як ацэньваеш сваю актыўнасць?
Выконваецца песня "Ліда".

Дадатак №1 для гульні.

Тэрміны "Беларусь" і "беларусы", як сцвярджае даследчык А. Рагалёў, узніклі ў XII-XIII стагоддзях. У 1840 годзе указам рускага імператара Мікалая I была прадпрынята спроба забараніць іх ужыванне. Але з гэтага нічога не выйшла: беларушчына выжыла.

Наш нацыянальны этнас фарміраваўся на аснове плямёнаў, якія дагэтуль пражывалі тут: крывічоў, дрыговічаў, драўлян, балтаў. Пад уплывам прыроднага асяроддзя, этнічнага атачэння і адбываючыхся гістарычных працэсаў складаліся вонкавы выгляд, абрады, традыцыі, быт, якія з часам сталі адметнай рысай беларусаў. Выклікаюць здзіўленне заявы некаторых сучасных палітыкаў, як расійскіх, так і беларускіх, маўляў, беларускай нацыі не існуе, а гэта тыя ж рускія, толькі карыстаюцца яны, як сказаў некалі К.Ф. Рылееў, "по-польски холопским наречием".

Па апошнім перапісе 1999 года, беларусаў у Лідзе налічваецца 44479 чалавек, альбо 44 працэнты ад агульнай колькасці насельніцтва. Амаль 77 працэнтаў з іх ведаюць і карыстаюцца роднай мовай

№2

Руская супольнасць

Рускіх у Беларусі зараз 1342 тысячы чалавек, альбо 13,2 працэнта. У Лідзе гэты паказчык вышэй - 14 працэнтаў.

Першае пасяленне рускіх у Беларусі адносіцца да XV-XVI стагоддзяў. Гэта былі "военные служивые люди" і "панцирные бояре", якія пасяляліся ў ВКЛ уздоўж усходняй мяжы з Расіяй.

Пасля апошняга, трэцяга, падзелу Рэчы Паспалітай у 1795 годзе доля рускага насельніцтва на прасягах Беларусі і ў Лідзе значна павялічылася. У час першага перапісу ў 1897 годзе колькасць рускага насельніцтва ў Лідзе складала 1484 чалавекі, або 45 працэнтаў. Адносіна колькасці рускіх да іншых нацыянальных груп горада ў значнай ступені залежыла і мянялася ў залежнасці ад палітычных стасункаў паміж Расіяй і Польшчай.

№3

Адкуль да нас прыйшлі палякі?

У адказе на гэтае пытанне існуе шмат розных версій. Неабходна прытрымлівацца той, якую выказаў выдатны беларускі вучоны - этнограф, археолаг, гісторык - Адам Кіркор у сваёй манаграфіі "Литовское Полесье", надрукаванай у "Живописной России" у 1882 годзе ў Пецярбургу.

Па гэтай версіі, у пачатку XIII стагоддзя жыўшыя на захадзе княства Літоўскага плямёны ятвягаў прынялі каталіцтва. І з гэтага часу сталі лічыць сябе палякамі. З гэтай нагоды папа Рымскі Інакенцій IV у 1264 годзе падараваў заселеныя імі землі польскаму князю Баляславу Сарамліваму. Пасля гэтага тая частка ятвягаў, якая не прыняла каталіцкае веравызнанне, была гвалтоўна выціснута з абжытых месц на поўнач, а затым і ўвогуле фізічна вынішчана. Сёння не засталася ніводнага нашчадка гэтага некалі шматлікага балцкага племені.

Месца ятвягаў пачалі засяляць перасяленцы з заходніх і цэнтральных рэгіёнаў Польшчы. Пачалася актыўная паланізацыя мясцовага насельніцтва. Асабліва яна ўзмацнілася пасля падпісання ў 1569 годзе Люблінскай уніі. Рашучую ролю ў гэтым

сыграла каталіцкая царква. Да сённяшняга дня прыналежнасць да каталіцкай канфесіі памылкова атаясамляецца з польскай нацыянальнасцю.

Беларуская мова, якая на працягу 400 гадоў была ў ВКЛ дзяржаўнай, з-за засмечання паланізмамі ў 1696 годзе замяняецца на польскую. Пры прыняцці Сеймам рашэння па гэтым лёсавызначальным пытанні, ніводзін голас не прагучаў у абарону роднай беларускай мовы.

Напярэдадні другой сусветнай вайны палякі ў Лідзе складалі больш за 50 працэнтаў. У той час беларусаў было не больш як 2 працэнты. У выніку міграцыі ў апошнія 50-60 гадоў устанавілася амаль колькасная раўнавага паміж палякамі і беларусамі - адпаведна 38,3 працэнта і 44,2 працэнта (1999 год).

№4

Насельніцтва яўрэяў у горадзе

У Беларусі яўрэі ўпершыню з'явіліся па запрашэнні вялікага князя Літоўскага Вітаўта. Гэта былі высокакваліфікаваныя майстры: мастакі, музыканты, рамеснікі. Яны будавалі і аздаблялі Вільню, Гродна, Слонім, Мінск. Галоўнай адметнай рысай яўрэяў, выхаваных ва ўмовах шматвяковых блуканняў, стала здольнасць ужывацца з мясцовым насельніцтвам і падзяляць з ім агульны лёс. Уся іх сіла і ўменне шырока выкарыстоўваліся ў дробным гандлі, банкаўскай справе і рамёствах, а таксама ў сферы абслугоўвання.

На момант перапісу 1897 года ў Лідзе пражывала амаль 57 працэнтаў яўрэяў ад усёй колькасці насельніцтва горада. І такі стан суадносін да іншых нацыянальных груп у Лідзе трываў да другой сусветнай вайны. У 1896 годзе паміж вуліцамі Савецкая, Кірава і плошчай Леніна былі ўзведзены сінагога і ешыбот (рэлігійная школа) Райнеса. Яўрэям належалі буйнейшыя прамысловыя прадпрыемствы, гандлёвыя аб'екты горада. У 1942-1944 гадах яўрэйская супольнасць Ліды падверглася жудаснаму халакосту. Восенню 1942 і вясною 1943 года было вынішчана 5670 яўрэяў. Адзін дзень з такіх акцый фашыстаў апісапа ў сваім дзённіку настаўніца Кляйдзінст. Але мужнасць, адвага выручаюць нават і ў такой крытычнай сітуацыі. Вядомы два выпадкі, калі асуджаныя на смерць уцякалі з-пад расстрэлу. Гэта былі ўрач Кальфа і маладая дзяўчына Цыля Левін.

У выніку насельніцтва яўрэйскай нацыянальнасці ў Лідзе рэзка зменшылася. Да гэтага прычынілася яшчэ і пасляваенная эміграцыя ў краіны Заходняй Еўропы, Ізраіль, ЗША, Канаду, Аўстралію. Зараз, па апошнім перапісе насельніцтва, у Лідзе пражывае ўсяго 110 яўрэяў. Тым не менш, у горадзе створана і юрыдычна зарэгістравана яўрэйскае мемарыяльнае таварыства.

№5

Дыяспара татар.

З'яўленне ў Беларусі і ў Лідзе татараў гісторыкі паясняюць па-рознаму. Адны схільны лічыць, што яны з'явіліся тут разам з уцёкшым з Залатой Арды, прайграўшым барацьбу за ханскі трон Тахтымышам. Другія прытрымліваюцца думкі і лічаць, што татар на Беларусь прывёў пасля пераможных паходаў на Азоў у 1395 і 1398 гадах вялікі князь Вітаўт. Апошняя версія, пэўна, больш верагодная.

Да другой сусветнай вайны найбольш буйныя дыяспары татар былі ў Беліцы, Бердаўцы. Непадалёку ад апошняй знаходзіцца веска Татарцы. Не выключена, што паходжанне яе назвы звязана з ранейшай прысутнасцю тут татар. Асноўным заняткам іх быў гарбарны промысел. Найбольш распаўсюджанае прозвішча - Якубоўскія.

У Лідзе зараз татар усяго 124 чалавекі (1999 г.). Тым не менш, у горадзе створана і зарэгістравана рэлігійная абшчына, якую ўзначальвае былы дырэктар саўгаса "Лідскі"

М. Крыніцкі..

Вялікдзень на Лідчыне

Выступленне вучняў 9-10 класаў на раённым краязнаўчым конкурсе “Галасы гісторыі”.

На экране высвечваецца выява мясцовай царквы. Звоняць званы.

Выходзіць дзяўчынка і пачынае:

Вясна, вясна
ў нашым краі.
Усіх у госці на Вялікдзень
Сардэчна запрашаем!

Ідзе запіс спева птушак. На фоне музыкі паяўляюцца дзве дзяўчынкі, перад імі ідзе хлопчык, які выконвае ролю дзядзькі Сцяпана.

1 дз: Ганначка, пайшлі хутчэй дадому. Напэўна, мяне тата з мамай зачкакаліся.

2 дз: Праўда, ідзём хутчэй. Трэба абагнаць дзядзьку Сцяпана, каб у нашых хатах раней закончыліся палявыя работы і вырас лепшы ўраджай, чым у яго, бо лічыцца, хто першы пасля Усяночнай дадому дабярэцца, у таго ў гаспадарцы справы лепш будуць ладзіцца ў гэтым годзе.

Спыняюцца на сярэдзіне сцэны.

1дз: Ганначка, бачу ў цябе новая сукенка.

2дз: Так, мама на Вялікдзень пашыла. Праўда, прыгожая? Вялікдзень – гэта вялікае гадавое свята, таму усе стараюцца справіць новую вопратку, нават у самай беднай сям’і. А ў цябе ж таксама новая ?

1дз: Новая, сама вышывала. А таба ці падабаецца?

Праходзяць каля хаты, з якой выйшла бабулька Марылька. Да яе падыходзяць дзяўчынкі.

1 і 2 дз: Хрыстос Уваскрос! (3 разы) Добрай раніцы, бабулька.

Баб: Ваісціну Уваскрос! І вас дзяўчынкі са святам віншую. Заходзьце ў хату, пачастую!

2 дз: Дзякуй бабулька.

1дз: Дзякуй, даражэнькая. Да вас мы зойдзем абавязкова, але пазней, бо зараз спяшаемся на снеданне дадому. Бацькі дзесьці чакаюць.

2 дз: Мы з Усяночнай. З вечара пірагі пяклі, потым стравы асвятчалі ў царкве. Стаміліся. Усю ноч не спалі.

1дз: Пабяжым хутчэй дахаты.

Бабуля: Ай, якія вы малайчынкі! Вось у царкву схадзілі, і, напэўна, даведаліся, што з яйкамі старажытныя людзі яшчэ ў дахрысціянскай веры звязвалі тайну нараджэння жыцця, а з хлебам(пасхай)- само жыццё. Яйкі фарбавалі ў розныя колеры, каб духі звярнулі на іх увагу. Асноўным колерам, канешне, лічыўся чырвоны, таму што кроў з'яўляецца, па ўяўленню старажытных людзей, прывабнай стравой для духаў. Таму і гавораць у народзе: "Свята Вялічка з красным яечкам". Зразумелі?

Дзяўчынкі з бабулькай абменьваюцца яйкамі, і тут кукуе зязюля.

1 дз. Ах, чуеце, зязюля кукуе?

Баб: На Вялікдзень, кажуць у народзе, першы раз зязюля кукуе.

2 дз: Бабулечка, то мы ўжо пойдзем. А вунь да вас якраз ўнукі ідуць. Сустракайце, свянцонным частуйце.

Унукі: Хрыстос Уваскрос,бабулечка!(з р. гавораць і цалуюцца).

Баб: Ваісціну Уваскрос!

Ун: Які ж сёння вялікі і цудоўны дзень! Столькі святла і цеплыні.

Баб: Дык на Благавешчанне было добрае надвор'е. Павер'е ёсць такое: "Якое Благавешчанне, такі Вялікдзень дудзе. Нябось, людзі некалі праўду казалі.

Ун: А яшчэ мы чулі, што з вялікадня птушкі пачынаюць спяваць. Вось ужо дзе будзе прыгожа ў прыродзе!

Ун: Бабуля, а што ты яшчэ не разгаўлялася свянцонным яйком.А дзе ж дзед Мікола? Нешта яго не відаць.

Баб: Заходзьце ў хату, недзе дзед там будзе. Вас толькі і чакалі, каб разам паразгаўляцца.

Заходзяць у хату, чуецца скрып дзвярэй(фанаграма).Недзе лаюць сабакі.

Дзед з галінкай:

Вярба б'е,
Не я б'ю.
Сёння Вялікдзень,
Будзь здаровы,
Як тая вярба,
Будзь вясёлы,
Як тая вясна.

Баба:

Слухайце бацькі,
Слухайце маці,
Не забывайце ўсім памагаці
Старэнькім, маленькім,
Ці хворым, можа,
А вам усім няхай
Бог дапаможа!

Дзед і баба: Запрашаем вас да нашага стала.

Фанаграма шуму посуду.

Усе становяцца вакол стала і дзед пачынае.

Дзед: Ва імя Айца, і Сына, і Духа святога Амінь. А цяпер давайце з'ямо па кавалачку свянцонага яйка, хлеб бярыце і пасыпайце соллю.

Бабка:

Вялікдзень свята
ачышчэння,
Свята сонца і вясны,
З пакалення ў пакаленне
Аднаўляюць нас яны.

Дзед:

Зноў ад ранку ў цэрквы
Мы спяшаем
прычасціцца...
Молім Бога і анёлаў:
“Хоць на міг з вышынь зірніце”.

Дзед: Ну, унучкі, мусіць, трэба вам знайсці моцнае яйко, каб маглі выйграць у іншых.

Усе бяруць па яйку і мацаюць, потым пачынаюць “біцца” паміж сабою. Дзед з кішэні тайна дастае драўлянае яйко і хоча пашуціць з унукамі, але яны гэта заўважаюць.

Потым дзеці паказваюць падарункі і гасцінцы, якія перадалі ім бацькі.

Дзед: А хто са мною хоча пакачаць яйкі? У мяне і прылада ёсць.

Дзед пакавае ўнукам гульні, і адначасова расказвае.

Дзед: Мяне хочацца вам нагадаць, што ўсе гульні з яйкамі звязаны са старажытным абрадам катання яек у полі з мэтай апладатварэння зямлі, забеспячэнню добрага ўраджаю. Гушкацца на арэлях – гэта, каб усё добра расло, вадзілі карагоды- гэта звязвалася ў народзе з рухам сонца. Глянь ты, Марыля, нехта стукаецца.

Стук у дзверы(фан.). Чуюцца галасы.
Скрыпяць дзверы і ўваходзяць дзяўчынкі, якія сустрэліся бабулі.

Баба: Гэта дзяўчынкі прыйшлі. Кажуць, што вяртаюцца ад сваіх хросных бацькоў.

1дз: Здрасце таму, хто ў гэтым даму,
Гаспадынечы і гаспадару.

2 дз: Ці не супраць гаспадар,
Каб да вас завітаць,
Віншаванні свае перадаць?

1дз: Добра пажывайце,
Бяды, гора не знайце.

3 дз: Так ці дазваляеце песню заспяваці?

Дзяўчынкі:

Вясна шуміць, вясна гудзе,
Вялікдзень па зямлі ідзе.
Ліецца песня да нябёс:
Хрыстос Васкрос! Хрыстос Васкрос!

Звініць званочкамі ручэй,
Зазялі сонейкі ў вачах.
За цёмны лес пабег мароз..
Хрыстос Васкрос! Хрыстос Васкрос!

Зямля на сонцы грэе бок,
Чароўны белы галубок
Святую вестку нам прынёс:
Хрыстос Васкрос! Хрыстос Васкрос!

Сыходзіць з твараў сумны цень,
Святочны час, святочны дзень,
Вясна, вясна - пара дзівос:
Хрыстос Васкрос! Хрыстос Васкрос!

Дзед: А давайце станцуем вясёлую польку. Эх, гуляць дык гуляць!

Ідзе ўрываў танца, калі час дазваляе, можна і ўвесць.
Потым дзяўчынкі гавораць:

1 дз:
Дзякуй людзям гаспадарлівым,
Што ў працы дбайныя,
Шмат усяго маюць,
“Жачак” шчыра вітаюць.

2 дз: Дзядуля!
Бывай здароў, жыві сто гадоў.

3 дз: Бабуля!
Хадзі каля рэчак, май сто авечак.

4 дз: Кацярынка!
Хадзі каля ладак, май сто цялятак.

1 дз: Іванка!
Хадзі каля нівак, май сто свінак.

2 дз:
Дай, божа, пані-гаспадыні
Жыцці – быцці, унукаў пажаніці,
Праўнукаў дачакаць
Ды нас у госці пазваць.

Фінальная песня: “Валачобныя, людзі добрыя”

Некаторыя моманты запісаны са слоў маёй мамы Альшэўскай Зоф’і
Вацлаваўны, 1932 г. н.
Лідскі раён, п. Першамайскі

Дадатак 18

Свята “Калядкі”

(для вучняў малодшага і сярэдняга школьнага ўзросту СШ
№1. г.Ліды)

.Дзеючыя асобы Калядак (удзельнікі клуба “Адраджэння” і жадаючыя
старшакласнікі)

1 пачынальнік са званочкам у руцэ:

Звон звiнiць, звон звiнiць,
звон звiнiць званчэй.

2 удзельнік: Прыемна адчуваць, як конік мой бяжыць,
Як ззяе зорны снег вакол ды звон званчэй звiнiць .

3 удзельнік: Спяшаюцца ўсе ўсіх павiншаваць,
І звон збiрае ўсіх Каляды святкаваць.

Уваходзіць гурт з песняй “Добры вечар таму, хто ў гэтым даму” і размяшчаецца ў
аўдыторыі.

Завітальнік: Добры вечар у хату! Добры вечар! Дазвольце маёй кампаніі разам з

казой павіншаваць вас са святам і развесяліць усю грамаду?!

Вучні класа: Дазваляем, дазваляем!

Выконваецца песня “ Шчодры вечар”

Механоша: Добры вечар таму, хто ў гэтым даму! Сардэчна вітаем і ўсіх віншуем з Ражством Хрыстовым і зваротам сонейка да лета!

Цыган: Я- цыган багаты! У мяне ў адным кармане вош на аркане, а ў другім блыха на цапе! (па ходу разыгрываецца дзеянне)

Цыганка: Я- цыганка маладая! Я- цыганка не прастая!
Умею варажыць! Пакажы, даражэнькі(ая), ручку, палажы грошай кучку – усё праўду скажу, усё ісціну.

Цыганка ідзе па класе і варажыць вучням. Дзяўчынкі з гурта таксама дапамагаюць варажыць (1. На падносе галушкі, яны накрытыя сурвэткай, кожны выцягвае і глядзіць, пара ці лішка.2.У пучок звязана салома, дзеці цягнуць па адной і глядзяць: кароткая ці доўгая саломінка, такое і будзе жыццё).

Цыган: Досыць ужо гадаць, можа трэба паскакаць!
Запрашаем на вясёлую польку!

Музыкі выконваюць беларускую польку ці можна ў запісу на магнітафоне.

Удзельнікі Калядак запрашаюць усіх танцаваць.

Звезданоша: Добры вечар таму, хто ў гэтым даму! А ці рады вы нам?

Вучні: Рады, рады!

Звезданоша: То і вы нам да парады!

Дазволіш, гаспадар,
Каляду заспяваці ці так
Калядзе даці?

Вучні: Дазваляем!

Звезданоша: А ўчора з вячора засвяціла зора,
А Божая маці сына нарадзіла.

Мы прыйшлі павіншаваць з Божым нараджэннем.

Павадыр казы: Мы не самі ідзём,
Казу з сабой вядзём.

Ідзём з далёкага краю,

З-пад самага раю.

Ну-ка , козачка, паскачы,

Людзям на новае лета,

На добрае жыццё!

Усе разам: Го-го-го, каза,
Го-го-го, шэра!

І пераходзяць на песню-карагод.

Дзяўчынка-каза танцуе разам з усімі і раптам падае на падлогу. Усе яе абступаюць.

Механоша: Каза шуткі прытварыла: абмахнулася, упала. Людзі добрыя, а ці ёсць тут сярод вас лекар, каб казу вылечыць? Лекара!

Усе: Лекара!

Лекар: Я лекар! Галоўны аптэкар – кароў лячу, корпію ўстаўляю, людзей на той свет адпраўляю! (Імітуе агляд казы, потым, нібы зразумеўшы, звяртаецца да казы). І штож, каза, жадаеш?

Каза: Мэ-э-э!

Лекар: Давайце, дзеткі, каўбасу, бо каза кажа: усё хату растрасу!

- Пакладзіце, хлопцы, па цукерачцы, каб кахалі вас дзевачкі
- Даруйце казе сушкі, каб не аб'ела яна вам вушкі
- Дайце ёй абаранак, бо не ўстане аж да ранку
- Адрэзце кавалак пірага, каб ў казы не балела галава (ідзе выпрошванне каляды)

Удзельнікі Калядак збіраюць і падносяць да казы, тая нарэшце ўстае і просіць заспяваць калядную песню.

Выконваецца песня на густ калядуючых.

Павадыр мядзведзя: Мы не самі ідзём,
Мядзедзя з сабой вядзём.
Мядзведзь у нас вучоны,
Кіем ахрышчоны.
Вучыўся ў лідскай акадэміі,
Ведае многія навукі,
Паказвае розныя штукі.

- А ну, Мішанька, пакажы, як вучні ў школу збіраюцца.
- А як вучань са школы вяртаецца?
- Калі ласка, пакажы, як дзяўчынкі на дыскатэку прыхарошваюцца?
- А як хлопцы на дыскатэцы танцуюць?

Мядзедзь усё паказвае жэстамі.

Павадыр мядзведзя: Малайчынка, Мішка, добра справіўся. А цяпер нізка пакланіся і людзям усміхніся.

Каза: Сябры, сёння мы адзначаем вясёлыя навагоднія Калядкі. Гэтае свята вельмі любілі нашы дзяды і прадзеды. Вось і мы калядуем таксама, як некалі яны. Дапамажыце нам паклікаць каляду. Калі я, каза, стукну ў бубен, крычыце як мага грамчэй :

Каляда-калядзіца,
Прыхадзі павесяліцца. 3 разы

Усе ўдзельнікі па чарзе віншуюць са святам і выказваюць пажаданні:

- З Новым годам!
- З новым шчасцем!
- Вясёлых Каляд!
- Смачных аладак!
- Майце ўсяго даволі!
- А бяды- ніколі!
- Здаровы бывайце!
- Нас не забывайце !

У сцэнар не ўключаны калядныя песні. Глядзець падборку песень з выданняў "Беларускія народныя песні" / Запіс Р. Шырмы. Т. 3. Мн., 1962 і "Зімовыя песні" з серыі БНТ Мн., 1975.

Дадатак 20

Святочны ранішнік "Гуканне вясны"

Зала ўпрыгожана вясновай сімволікай: зялёныя галінкі (вярба), кветкі, сонейка, плакаты ці насценгазеты, мультымедыяная ўстаноўка.

Гучыць беларуская народная песня "Вясна, дзе бувала, дзе бувала".

Дзеці і госці заходзяць у залу.

Слова настаўніка:

Сёння наша свята як бы аб'ядноўвае ў сабе ўсе вясновыя святы: і Гуканне вясны, і Саракі, і Благавешчанне, і Вялікдзень. Гэтыя святы ў народным календары ідуць адно за адным, пачынаючы з сярэдзіны сакавіка да пачатку мая. «Гукаць», клікаць Вясну пачыналі глыбокай зімой. «Вяснянкі» спявалі першы раз на Грамніцы, або Стрэчанне - дзень славянскага бога Перуна і сустрэчы зімы з летам у католікаў. Пасля Грамніц не спявалі, пакуль не пацяплее. А з першых дзен сакавіка гукаць Вясну можна кожны дзень да таго часу, пакуль не пачыналася вяршыня абрадавых дзеянняў па закліканню Вясны - Ляльнік.

Беларусы называюць вясну Лялей (відаць ад Леля, Лада). У вобразах народнага мастацтва Вясна — часцей за ўсё юная, стройная, прыгожая дзяўчына. На ролю Лялі выбіралі самую прыгожую дзяўчынку. Апрапаналі яе ў белую кашулю, шыю, рукі і стан упрыгожвалі зелянінай. На галаву надзявалі вянок з леташніх кветак.

Вядучы (гучыць спачатку ціха, а потым грамчэй песня жаваранка):

- Ціхая раніца. Сонейка толькі што ўзышло. У полі яшчэ ляжыць снег. Толькі ўзгоркі чарнеюць. Лужыны сцягнуліся за ноч лядком. Але ўжо чуваць вясна, і ўсё пазірае па-вясенняму. (Слайды №1,2,3,4,5) Выйшаў маленькі Ясь на двор. Весела так яму, лёгка на сэрцы Прыгрэе зараз сонца, добра будзе на дварэ гуляць. Чуе! Нешта звоніць у небе тоненькім срэбраным званочкам? Так хораша, так міла - душа замірае! Ясь прыслухоўваецца. Не відаць нічога, а ў небе ціха разліваецца песенька, як грае хто на срэбнай дудачцы.

Ясь (хлопчык выконваў усе дзеянні, пра якія гаварыў вядучы):

-Гэта жаваранак! Мілая птушачка вярнулася з далёкае старонкі.

Вядучы: - Але, жаваранак. Зараз і шпак прыляціць, а там і бусел, а за ім і ўсе птушкі. А вы ведаеце, як на свеце з'явіўся жаваранак? Тады паслухайце легенду.

Неяк увесну, даўным-даўно, вандраваў па Беларусі добры чараўнік. Здарожыўся ён. І есці не меў чаго. Ажно бачыць — арэ непадалёку палетак селянін. Зямля пячаная, а сям-там ка-мяністая. Конік ледзьве цягне драўляную саху. А ў самога гаспадара кашуля на спіне хоць выкручвай ад салёнага поту. Прывітаўся чараўнік з хлебаробам; слова за слова — разга-варыліся. Потым араты запрасіў падарожніка папалуднаваць. Хоць які там полудзень! Акраец чэрствага хлеба, некалькі горкіх цыбулін ды крынічнай вады збанок.

Але нездарма людзі кажуць: не дораг абед, а дораг прывет. Падсілкаваўся трошкі падарожнік-чарадзеі, пачаў распытваць у аратага пра ягонае жыццё-быццё, якую ён хацеў

бы мець палёгку.

«Ніякай мне не трэба палёгкі, — адказаў яму селянін. — Толькі слухаць абрыдла, як гукае каменне аб саху...»

Добры чараўнік счакаў, пакуль адыдзеца, налягаючы на саху, хлебароб, потым узяў у рукі маленькі камень і штосілы шпурнуў яго ў неба. І толькі ён тое зрабіў — зашчабятала, за звінела ў паднябессі шэрая пташка. (Муз , слайды) Вяселей пацягнуў саху знясілены конь, упершыню за цэлы дзень усміхнуўся араты...

А жаўрукі з таго часу гняздзяцца проста на зямлі. (Муз , слайды)

ЯСЬ: - Сябры, сябры, жаваранак прыляцеў! Выходзьце на двор слухаць першую песню вясны!

Выходзяць хлопчыкі і дзяўчынкі, сябры Яся.

Першы: - Свята песенькай сустракаем,
Вясну весела мы гукаем:
Усе разам: - Жавароначкі, прыляціце,
Цёпла лецейка прынясіце.
Другі: - Ходзім радасна карагодам.
Выглянь, сонейка, дай пагоду!
Трэці: - Шчасце долечку мы гукаем,
Мы зямлю сваю адмыкаем.
Усе разам: - Жавароначкі, прыляціце,
Зямлю-матухну абудзіце.
Чацвёрты: - Жыта-жыцейка хай рунуе,
Кветкі - красачкі хай квітнеюць.
Пяты: - Свята шчырае мы сустрэлі.
Птушкі з выраю прыляцелі.

Падкідаюць птушак, зробленых з наперы.

Вядучы: - А ці ведаеце вы, хлопчыкі і дзяўчынкі, птушак, якія жывуць на Беларусі?

Дзеці: - Ведаем!

ВЯДУЧЫ: - А калі ведаеце, дык адгадайце загадкі.
(Загадкі задае вядучы ці яго памочнікі.)

1. Доктар дзюбкай стукае,
Трубкаю не слухае:
Тук-тук-тук ды тук-тук-тук.
Пэўна, чулі ў лесе стук?
Ледзь паспее адпачыць -
І давай ізноў лячыць.
(дзяцел) (У.Мацвеенка)

2. У керамку жыве,
Прыгожы голас мае.
Спяваць вялікі ён мастак.
Ну а завецца птушка... (шпак)

3. Доўгая шыя,
Чырвоныя боты,
Белы ды шэры

Ідзе ля дарогі. (бусел)

4. Круглыя як мячыкі,
Быццам адуванчыкі,
На дварэ ля хаты
Ходзяць ... (кураняты)
(А.Лойка)

5. Падымае ўсіх на золку,
Носіць на хвасце вясёлку.
Што за кавалер, каторы
Мае рыцарскія шпоры? (певень)
(У.Мацвеенка)

6. Усю ноч лятае,
Мышак эдабывае.

А пры яркім святле
Спіць у дупле (сава)

7. Тут лапоча, там стракоча,
Усе навіны ведаць хоча.
Гэта птушка белабока
Балбатлівая ... (сарака).

8.3 выраю
першы вяртаецца,
з песняй да свету звяртаецца,
поля і неба сябрук,
гэта, вядома, ... (жаўрук).
(В.Жуковіч)

Вядучы: - Малайцы, вельмі добра ведаеце птушак. Абяцала да нас завітаць і сама Вясна – Ляля, маладзенькая ды прыгожая. Ходзіць па праталінах, будзіць вясну. Дзе Ляля ступіць, там зелянее трава, распускаюцца кветкі. Наладжвайце карагод, гукайце Вясну!

Гучаць вяснянкі. слайд + карагод № 1

На палянку выходзяць дзяўчаты.
1 дзяуч: Дзяучыначкі хутчэй сюды!
2—Што такое здарылася?
3. Хто з нас у гэтым годзе будзе лялей?
4. Давайце, выберам Згодны?

Наперадзе ўсіх стаіць Ляля. На ўзвышша, якое заслалі загадзя, сцелюць посцілку. На гэтае прыгожае месца саджаюць Лялю. Ля яе ног расцілаюць абрадавы ручнік, на які кожная дзяўчынка кладзе свой вянок, упрыгожаны зелянінай, абрадавае печыва і ежу: хлеб, яйкі, масла, сыр. Пры тым яны кажуць :

1 дзяўчынка:
Давайце павітаем вясну, скажам ёй розныя

зычэнні:

1. Дай жа, Божа, што лета то гэта!
2. Прыспары, Божа, хлеба-солі да канца веку!
3. Радзі, Божа, на камені і пад каменем!
2. Шоўкам, лён!
4. Каб былі мы здаровы, як вада, каб былі мы багаты, як зямля!

5. Правіла ў хату, а крывіна ў лес!
6. У зямлю зярнамі, а ў гумно тарпамі!
1. Хай здароўе і шчасце нас не пакідаюць!
2. У арудзе спорам, а ў прудзе напорам!
6. Каб нас ліха ніколі не спаткала.

Дзяўчаты становяцца ў кола і водзяць танок №2

Праспяваўшы, дзяўчаты падыходзяць да Лялі, бяруць з ручніка свайго печанага жаўрука і кідаюць яго дагары, а злавіўшы, кажуць адзін за адным традыцыйныя для сваеі сям'і прыказкі, выслоўі. Напрыклад.

Ой, Вясна-маці,
Хадзі да нас гуляці! Гу!

Вядучы:

-Лічылася, што чым вышэй кіне дзяўчына жаўрука, тым лепш у яе будзе доля.

Дзяўчаты кладуць свайго жаўрука да Лялі на

ручнік і пры тым па чарзе кажучь зычэнні (тыя ж, што ў пачатку абрада альбо новыя)

Ідзі, зіма, да Кракава!
Ізноў ты прыйдзеш аднакава.
Ідзі, зіма, да Кіева,
Ты нам лета пакінула.
Ідзі, зіма, да крыніцы
Ды забірай рукавіцы!

Дзяўчаты спяваюць вяснянку і запрашаюць у карагод усіх прысутных. Прыпеў вяснянкі робіцца нахталт перагуквання з суседнім гуртом. Калі сціхне апошня нота прыпева суседняга гурта, тады спяваюць новы куплет, і гэтак да канца песні:

Вясна, Вясна на калочку
Не напрала на сарочку.
Вясна, Вясна на прыпечку,
Не напрала на світачку.
Вясна, Вясна да й на печы,
Не напрала да й на плечы

Дзеці вядуць карагод, захопліваючы глядачоў у яго і спяваюць:
Гаманкі ручаёк.

Ты - вясны пачатак.
Карагод, карагод -
Спадарожнік свята.
На рацэ крыгаход,
Светлае крушэнне.
Карагод, карагод –
Свята прадаўжэнне.
Гаспадыня вясна стане ў нашым краі.
У дарозе яна, хутка завітае.
Станем мы ў карагод з добрай весялосцю
і сустрэнем прыход маладзенькай гасці.
(В.Жуковіч)

Карагод разыходзіцца на два бакі і, стоячы адзін насупраць другога, па чарзе гукаюць: "Вясна-красна, прыходзь да нас!"

Уваходзіць Вясна, вітае ўсіх. Глядачы садзяцца на свае месцы.

Ясь: - Што прынесла нам, вясна-весенька?

Вясна: - Я прынесла вам песні-песенькі, каб спявалі іх шчыра з году ў год, каб вадзілі вы карагод.

Ясь: - Што падарыш нам, вясна-весначка?

Вясна: - Падарую вам шмат пралесачак.

Будуць красачкі ўсюды расцвітаць.

Будуць пташачкі звонка шчабятцаць.
(В.Жуковіч)

Вядучы: - Вясна-Ляля, а ці памятаеш ты, як цябе раней сустракалі?

Вясна: - Ой, і весела ж было. Усе жыхары вёскі выходзілі на высокае месца, раскладвалі вогнішча, спявалі песні - вяснянкі, вадзілі карагоды, у розныя гульні гулялі.

Вядучы: А зараз настала часіна
Весяліцца, танцаваць.
Веснавыя святы ўспомніць
І ў гульні пагуляць.

Гульня № 1:

Усе жадаючыя выходзяць. Умовы гульні. Браць па аднаму бліну і класці ў свае талеркі. Хто больш паспее сабраць бліноў для сваіх гасцей.

ПАЯЎЛЯЮЦА ДЗЕЦІ.

1. Сніцца полю бярозка,
Набліжаецца вясна.
Клічам мы яе, гукаем
Ды прыпеўкі запяваем.

2. Прапалола лён Алёна,
Стала поле ўсё зялёным.
Толькі гэтая бяда –
Засталася лебядка.

3. Каця ўстала на світанку
І кашулю шыла Янку.
Вось якая масцярыца –
Атрымалася спадніца!

4. На занятку так старанна
Мы ляпілі з гліны гляк,
А ў Юры нечакана
Раптам выйшла птушка грак!

5. Мы прыпеўкі вам спявалі,
Тупалі нагамі.
На акне сядзелі птушкі,
Пелі разам з намі.

Усе прысутныя прымаюць удзел у канцэрце частушак.

Вядучы:
Вясна! Вясна!
Прыйдзі на зямлю!
Прынясі цёплыя дзянечкі,
Частыя дажджочкі!

Вядучы: А яшчэ можна пагуляць, а за адно ўявіць, як некалі нашым бабулям прыходзілася завіхацца каля печы.

Конкурс для дзяўчынак “Гаспадынька” Трэба чапялоў паставіць саганок з бульбай на пліту. Хто спраўляецца, таму салодкі прыз.

Вядучы: - Здаецца мне, Вясна, пра нешта ты не расказала нам, што яшчэ было на вясеннія святы.

Вясна: - Так, так. Але што казаць, калі нельга ўбачыць.

Ясь: - Пра што, Весначка, пра што? Раскажы, калі ласка.

Вясна: Паглядзіце сюжэт.(каменціруецца, як можна зрабіць ляльку-вяснянку)

Вядучы: Запрашаю вас зноў на гульнёвую пляцоўку. Давайце пагуляем у “Мост”.

Вясна: - Ой, малайцы! Добра гулялі! А цяпер адпачніце ды паслухайце верш пра птушку. А пра якую, здагадайцеся самі:

Праз горы, даліны,
Праз тысячы сёл
З далёкай краіны
Вярнуўся пасол.
Ён стаў на страсе,
У ботах чырвоных,
Каб бачылі ўсе. (бусел)
(Н.Гілевіч)

Паяўляецца бусел.

Ну ж і вясёлае сёння свята
І гасцей тут так багата,
Каб праз год зноў вясну сустракаці
Дазвольце, людцы, вам пажадаці:
Каб багатые былі,
І 100 год усе жылі.
- З вясной яснай
З долечкаю шчаснай!

Вядучы:

Дзякуй табе, Лялечка,
Ясная прыгажуня нашая,
Не крыўдуй калі што,
Бывай
І яшчэ раз праз год завітай!

Дадатак21

Для цікаўных

Ткацтва – адзін з найстаражытных відаў народнага мастацтва. Стагоддзямі складаліся спосабы апрацоўкі льну і шэрсці, тэхнікі і ным і тканым паясам адводзілася

значнае месца. У экспазіцыі прадстаўлены сялянскі гарнітур канца XIX – пачатку XX стст., рушнікі і дэкаратыўныя тканіны XX стагоддзя з розных рэгіёнаў Беларусі.

Непаўторнасць народнай вопраткі прадыхавана яе прызначэннем і мясцовым густам. Светлыя лянныя тканіны з чырвоным узорам традыцыйныя для Беларусі. Кашулі, фартухі, галаўныя ўборы ў калекцыі музея, нягледзячы на традыцыйнасць размяшчэння арнаменту і перавагу геаметрычнага ўзору, разнастайныя і маюць ярка выяўленыя рэгіянальныя асаблівасці. Валодаючы ўсімі вядомымі тэхнікамі ткацтва, выкарыстоўваючы ў асноўным спалучэнне адбеленага і неадбеленага льну з чырвонымі баваўнянымі ніткамі, ткачыі дамагаліся дзіўнай шматобразнасці дэкару.

Вырабы з шарсцяных тканін – поцілкі і андаракі – шматколерныя. Выкананы яны большай часткай самымі простымі прыёмамі перапляцення нітак. Варыянтнасць дасягаецца камбінацыяй разнаколерных нітак утка і асновы. З’яўленне ў беларускай вёсцы ў 80-я гады XIX стагоддзя фабрычных тканін і штучных фарбавальнікаў у значнай ступені паўплывала на каларыт тканых вырабаў і характар вопраткі. Старажытныя тканы галаўны ўбор рушніковага тыпу выцясняецца фабрычнымі шаўковымі, паркалёвымі і шарсцянымі разнаколернымі хусткамі. З фабрычнай тканіны – сукна, аксаміту, шоўку – шыюць камізэлькі, упрыгожваючы іх тасьмой, па-майстэрску ўплятаючы ва ўзор металічныя гузікі і кнопкі.

Заканаммерная эвалюцыя арнаменту, каларыту і тэхнікі ткання поцілак. Іх мастацкі вобраз склаўся ў першай палове XX стагоддзя. Для сучасных тканін характэрны буйныя арнаментальныя формы і кантрастнае выкарыстанне колеру.

Побач з традыцыйным начиннем экспануецца царская брама канца XVIII – пачатку XX стагоддзя. Майстар выкарыстоўвае некалькі элементаў пляцення – зубчыкі і квадраты розных памераў, з якіх складаецца мудрагелісты ўзор. У сярэдзіну кожнага квадрата змешчаны кавалачак яркага каляровага сукна. Залацістая саломы служыць яму своеасаблівай аправай, і кавалачак каляровай тканіны пачынае ззяць, як каштоўны самацвет. Царская брама – сведчанне высокаразвітага мастацтва пляцення з саломы, якім здаўна валодалі беларускія майстры.

Сучасныя мастакі захавалі традыцыйны промысел. Пры вырабе скрыначак і кошыкаў яны выкарыстоўваюць тыя ж прыёмы пляцення, што і іх папярэднікі ў XVIII стагоддзі.

Дадатак 22

Матэрыялы даследчай работы вучняў

Водгук на зборнік вершаў П.Чабора і М.Мельніка “Скрыжаванне”

Панёс ён людзям песен дар –
Агонь души і сэрца жар.
Якуб Колас

Мне вельмі сорамна за тое, што калі да мяне ў рукі трапіла маленькая шэранькая кніжка, я не адразу звярнула на яе ўвагу. Але, прачытаўшы назву зборніка «Скрыжаванне», я была заінтрыгавана. Цяпер я ведаю, што не дарма. “Скрыжаванне” – гэта не проста зборнік. Гэта люстэрка чалавечых пачуццяў, споведзь сэрца і палёт души. Гэта старонкі жыцця, мінулае і сучаснае. Гэта скарб паэзіі, якому няма цаны.

Радкі Якуба Коласа, якія я аднесла да эпіграфа, нібы пра іх – таленавітых песняроў нашай Радзімы – двух здольных паэтаў, якія шчыра, з усёй непасрэднасцю раскрываюць у сваіх звонкіх вершах заветнае.

Пра Пятра Чабора (Пятра Пятровіча Ільюкевіча) і Міхася Іванавіча Мельніка вы, магчыма, не чулі. Не чулі пра гэтых выдатных мастакоў слова, бо яны не такія вядомыя, як, напрыклад, Якуб Колас ці Янка Купала, але не менш адораныя і здольныя і, галоўнае, яны нашыя землякі і сучаснікі.

Пятро Чабор нарадзіўся 24 красавіка 1954 года ў вёсцы Моўчадзь Баранавіцкага раёна Брэсцкай вобласці. Скончыў філалагічны факультэт Брэсцкага інтстытута імя А.С.Пушкіна. З’яўляецца заснавальнікам і першым старшынёй Клецкага раённага Таварыства беларускай мовы імя Ф.Скарыны. Паэт друкаваўся ў розных вядомых газетах і часопісах. У “Скрыжаванне” ўвайшоў зборнік “Лісцвяны карагод”.

Міхась Іванавіч Мельнік нарадзіўся ў 1949 годзе ў вёсцы Майсеевічы Асіповіцкага раёна Магілёўскай вобласці. Скончыў філалагічны факультэт Гродзенскага педагагічнага інстытута імя Я.Купалы. Выдатнік Адукацыі Рэспублікі Беларусь, дэпутат Гродзенскага абласнога Савета дэпутатаў. Яго жыццё цесна звязана з Лідчынай: выкладчык беларускай мовы і літаратуры Лідскага педагагічнага каледжа, старшыня Лідскай гарадской рады Таварыства беларускай мовы імя Ф.Скарыны. Вершы паэта друкаваліся ў розных перыядычных выданнях, гучалі па радыё і тэлебачанні. У “Скрыжаванне” ўключаны яго зборнік “Вернасць”.

Прыгажосць, каштоўнасць слова, шчодрасць пачуццяў, эмацыянальнасць. Усё гэта мы можам аднесці да зборніка вершаў “Скрыжаванне”. Але чаму ён так называецца? Мне здаецца таму, што гэта не проста зборнік, а скрыжаванне розных, не падобных адзін да аднаго твораў, талентаў і лёсаў паэтаў, іх творчых шляхоў, скрыжаванне каштоўных думак і важных пытанняў.

У зборніку кожны чытач знойдзе што-небудзь для сваёй души, бо вершы, якія ў яго ўключаны, напісаны на разнастайныя тэмы. У “Скрыжаванні” ёсць творы і для дзяцей. Гэта загадкі П.Чабора. Мне вельмі спадабаліся вершы, бо яны багатыя тэматычна і па-дзіцячы непасрэдныя. Калі я чытала гэтыя вершы, то на маім твары з’яўлялася ўсмішка. Пятро Чабор, напэўна, вельмі добра адчуваў дзіцячую душу, таму ў яго так выдатна атрымалася напісаць цудоўныя вершы і цікавыя загадкі для дзяцей і пра дзяцей.

Але ўсё ж мне здаецца, што зборнік “Скрыжаванне” больш для дарослых, бо ў ім закранаюцца такія важныя тэмы, як юнацтва, каханне, прыгажосць прыроды, вернасць і адданасць сваёй радзіме, вера ў заўтрашні дзень, сэнс жыцця і каштоўнасць чалавечага шчасця, жорсткасць ваеннага часу і многае іншае. Кожны твор уразіў мяне глыбінёй думкі, а некаторыя вершы пакінулі ў маім

сэрцы вельмі адметны след.

Мне вельмі спадабаўся твор Пятра Чабора “Закружыла восень”. Калі я яго чытаю, то ў маіх вачах паўстаюць найпрыгажэйшыя малюнкi восеньскай прыроды, “сонечнай лістоты карагод”. Я бачу палёт журавоў, белыя туманы, чмяля ў астрах, задуменны бор, срэбраную раку і ўсё тое, пра што піша аўтар. Яшчэ мяне моцна ўразіў верш “Чыстае, яснае”. Гэты твор узбагаціў мяне сваёй духоўнасцю і светласцю. А колькі цудоўных, пяшчотных і прыгожых вершаў у зборніку пра каханне! Твор Пятра Чабора “Я ўбачыў” адзін з такіх. У ім аўтар так шчыра звяртаецца да сваёй каханай, што душа імкнецца дапамагчы ім зразумець адзін аднаго. А ў Міхася Мельніка мне спадабаліся цэлых шэсць твораў, прысвечаныя гэтаму найлепшаму пачуццю на зямлі, без якога нельга жыць: “Ты прыйдзі!”, “Азарэнне”, “Прызнанне”, “Як я жыў”, “Навошта ўсе трывогі”, “Бяроза”. Гэтыя лірычныя вершы застаўляюць цвісці кветкі ў нашых сэрцах, радавацца жыццю, усміхаюцца “ад шчасця гарачылі праменнем”; і так хочацца, каб і табе прысвячаліся подобныя радкі:

1. Ты – вытокі маёй добрыні,
Ты – прычына слязіны ўдзячнай..
 (“Як я жыў без цябе..”)

2. Твой празрысты смех –
Як веснавое азарэнне! І г.д..

Што мы ведаем пра вочы чалавека? У Міхася Мельніка можна знайсці адказ на гэтае пытанне. Яго вершы “Вочы Чалавека” і “Вочы”, змешчаныя ў зборніку, таму пацверджанне. У яго вершах вочы, нібы жывыя людзі, якія ўмеюць плакаць, “шчыра кахаць і верна”, азірацца, “глядзець праз ночы” і нават здраджваць. Нездарма гавораць, што вочы – гэта люстэрка чалавечай душы, гэта сам чалавек. Таму вельмі цяжка і амаль немагчыма “..страляць у вочы чалавека”.

Для чаго мы жывём? Міхась Мельнік у вершы “Шчасце” даў філасоўскі адказ, з якім я поўнасьцю згодна. Ён піша: “Мы жывём на зямлі, каб нашчадкам перадаць шум дуброў, звон празрыстых крыніц...”; “...каб прайсці шлях з калысак да вечных зорак недарэмна...”

А таму мы павінны заўсёды быць вернымі нашай “матулі-зямлі”, нібы той дуб з верша “Вернасць”.

“Яе словы, як вішні спелыя, \\ Што глытаю я з прагай салодкаю...” – можна падумаць, што гэтыя радкі пра каханне, але гэта пачатак верша “Родная мова”, у якім аўтар усхваляе “гордую, крамяную, светлую беларускую мову”.

“І так любя мне ў светлай зорнасці хараство тваё непаўторнае, даражэй няма тваёй шчодрасці, цеплыні твае жыватворнае.” Вы скажыце, што гэтыя радкі таксама пра каханне? Гэта так, яны з верша, у якім Міхась Мельнік прызнаецца ў каханні да сваёй Бацькаўшчыны, з верша “Беларусь мая”.

У творах зборніка “Скрыжаванне” аўтары выкарыстоўваюць шмат розных арыгінальных і непаўторных мастацкіх сродкаў: параўнанні: (Пятро Чабар) “першыя словы прызнання чыстыя, быццам крышталь”; “бялюткая, бы з ваты, футра”; “каханне, быццам бы зорка ўначы паказалася”; “ ты неадлучная, як цень”; (творы Міхася Мельніка) “мохам, як футрам шыкоўным, абшыты”, “стаіць, нібы волат”, “цяжка, бы птушцы, падбітай у лёце”, “туга, як зялёная раска, засмоктвае” і інш.

Метафары: (творы Пятра Чабора) «чары кахання – ясныя зоры, рэха

юнацкіх гадоў”, “ваўчыцай вые”, (творы Міхася Мельніка): “мова – палымная песня продкаў”, “рапіць пратэз – вайне пратэст”, “няўрымслівыя птахі – мае вучні”, “крадзеца восень хітраю лісіцай”, “месяц, пазалочанай падковай павіснуўшы на кране” і г.д.

Эпітэты: (творы Пятра Чабора) “бяздоннае воч”, “сонечная лістота”, “тужлівыя кроплі”, “пякучы снег”, “хвароба ліхая”, “салодкі сок”; (творы Міхася Мельніка) “светлая зорнасць”, “васільковая сінь”, “спрадвечная сутнасць”, “калючае слова” і інш.

Увасабленні, адухаўленні: (творы Пятра Чабора) “рака... тчэ ўзора...ніць», “вые завіруха... гудзе, скуголіць”, “думка галаву пячэ”, (творы Міхася Мельніка) “маленства блукае, галёкае”, “поле... хлебам... карміла”, “рукі вайна адабрала”, “поле сумуе” і г.д.; словы-прыдаткі: (творы Пятра Чабора) птушка-зязюля, папараць-кветка, гарбунок-канёк, мароз-мацак, блізнякі-браты; (творы Міхася Мельніка) матуля-зямля, кат-бюракрат, драпежніцы-ракеты, перашкоды-парогі, боль-трывогу і т.п. Такім чынам бачым, якая надзвычай разнастайная і багатая мова вершаў лідскіх паэтаў П.Чабора і М.Мельніка, і як трапна яны карыстаюцца ёю, каб перадаць нам праз гучныя словы энергію, якой прасякнуты ўсе іх творы.

Запрашаю ўсіх звярнуцца да дадзенага зборніка, пачытаць вершы і набыць добры лірычны настрой.

Аўтар работы: Санюк Яўгенія, вучаніца 10 “Б” класа.

СШ №1 Г.Ліда, 2008 г.

Тэма:

“Вобраз і паказ шанавання дуба ў творах лідскіх паэтаў”.

Мэтай даследавання: высветліць, вобраз якога дрэва часцей ужываецца ў вершах паэтаў Лідчыны, як ён раскрываецца.

Вось перада мною карта Лідскага раёна. Гляджу і здзіўлюся, колькі на ёй зялёнага колеру. Усё гэта лясы майго роднага краю. У які бок, па якой дарозе ты не ідзі або едзь, а ўсё роўна будзеш назіраць малыя ці вялікія лясы і пералескі. Каб быў парадак і чысціня, каб лясы раслі ўшыркі і вышыню, за гэтым сочаць нашы лясніцтвы. У структуру Лідскага лясгаса ўваходзяць Бердаўскі, Фалькавічскі і Бярозаўскі лясніцтвы. У Лідскім раёне 27% тэрыторыі займаюць лясы. Найбольшыя лясныя масівы знаходзяцца ва ўсходняй частцы Лідскага раёна.

Я вырашыў заняцца даследчай дзейнасцю і паназіраць, напрыклад, пра што пішуць у сваіх вершах паэты Лідчыны, якія тэмы і вобразы іх хвалююць сёння.

Шумяць над беларускай зямлёй лясы, і даносіць іх шум водгук вечнасці. Як крыніца многіх багаццяў лес вякамі карміў і саграваў наш народ, а ў цяжкі час службыў яму родным домам і надзейным абаронцам. За тысячагоддзі ён адыграў выключна важную ролю ў росквіце і ўмацаванні славянскіх плямён.

Сёння ў Беларусі лес раскінуўся амаль на сямі мільёнах гектараў. Гата роўна сумарнай плошчы лясных масіваў такіх краін, як Албанія, Бельгія, Вялікабрытанія, Грацыя, Данія, Швейцарыя. Ад паўнаводнай Прыпяці на поўдні рэспублікі да запаветнага Асвейскага возера на поўначы ў лясах расце многа дрзў, а найбольш распаўсюджаны сасна, бяроза, елка, вольха, дуб.

У любую пару года здзіўляе навізна ўражанняў і радуюць нечаканыя сустрэчы з ляснымі жыхарамі. Галінка вярбы і гудзенне чмяля, пяшчотная песня зябліка і глушцовыя світанкі, вогненна-чырвоны кляновы ліст і карычневы капляюшык баравіка — гэтыя прывабныя рысы лесу напаўняюць яго паэтычным зместам. Варта спыніцца, прысесці на пянёк або схіліцца — і перад вачамі адкрываецца іншае жыццё, сатканае з розных траў, імхоў і лішайнікаў, населенае мноствам маленькіх жывых істот. У нас, у Лідскім раёне, ляснога масіва налічваецца каля 34 тысяч гектара. У які бок ты не пайшоў, заўсёды натрапіш на цудоўныя баркі, дубровы, змешаныя ляскі. Гэтае лясное жыццё вельмі натхняла і прываблівала сваёй паэтычнасцю і паэтаў. Мяне заўсёды ўражвае дуб, і калі ён трапляецца дзесьці на лясной паляне, каля нейкага дарожнага тракта, хочацца спыніцца каля яго і падзівіцца велічнасцю і магутнасцю дрэва. Нам добра вядома, што такія дубы апісваў Адам Міцкевіч. А ці ідзе гаворка аб іх у вершах нашых лідскіх паэтаў? Што нам вядома з гісторыі пра гэта дрэва? Якія асацыяцыі выклікае ён у чалавека?

Чаму нашыя продкі адносіліся з пашанай да дуба?

Вось, напрыклад, перад намі волат-дуб.

Некалі побач з такім дубам, якому пакланяліся нашы продкі, магла знаходзіцца выразаная з дуба выява ўсемагутнага Рода. Перад гэтым богам, які ў старажытных славян-язычнікаў лічыўся галоўным, варажбіты распальвалі агонь і па яго водблісках прадказвалі далейшы лёс асобным людзям і цэлым народам.

Варажбітоў шанавалі як істот, непасрэдна звязаных з богам. Існавала павер'е, што вешчуны, якія ведалі закліцце ад засухі, калі трэба, выклікалі дождж ці ўказвалі яго тэрмін, яшчэ маглі ператварыцца ў ваўкоў і засціць месяц ці сонца. Нешта падобнае сцвярджаў і старажытны гісторык Герадот: «Гэтыя людзі (неўры; так называлі ў далёкія часы продкаў беларусаў, — А. Н.), мабыць, пярэваратні. Бо скіфы і эліны, якія жывуць у Скіфіі, гавораць, што раз на год кожны неўр на некалькі дзён становіцца ваўком і затым зноў прымае ранейшы воблік»¹.

У многіх славянскіх народаў былі заповітныя пушчы, дзе ніколі не раздаваўся стук сякеры і дзе нават самыя злыя ворагі баяліся ўступіць у бой паміж сабою. Дубы вельмі шанаваліся і ў Літве. Яны здзіўлялі тэўтонскіх рыцараў сваёй таўшчынёй і аграмаднасцю. Да нас дайшлі звесткі аб першым тэўтонскім умацаваным пункце, пабудаваным на літоўскай зямлі. Стаяў ён на мяжы тагачаснай Літвы і быў размешчаны не на зямлі, а на голлі вялізарнага дуба. Гэтая будыніна нечым нагадвала гняздо Салаўя Разбойніка. Вось якімі таўшчэзнымі і магутнымі маглі быць шматвяковыя дубы, што ў даўнія часы горда ўзвышаліся над неабсяжнымі прасторамі.

Вядома, што падчас сумеснага паходу ў Жмудзь (1413) польскага караля Уладзіслава Ягайлы з вялікім князем Вітаўтам іх воіны бязлітасна высякалі свяшчэнныя гаі і дубровы, разбуралі спецыяльна пабудаваныя месцы пакланення і ахвяраўскладання. Езуіты-прапаведнікі (ужо крыху пазней, у XVI ст.) пісалі ў сваіх даносах у высокія інстанцыі, што ім «...давялося ссекчы старадаўнія дубы, якія шанавалі літоўцы, і патушыць свяшчэнныя вогнішчы»².

Чаму ж так доўга царкоўным месіянерам не ўдавалася прымусіць просты народ (беларусаў, літоўцаў і інш.) прыняць хрысціянства? Яны дзейнічалі вельмі прамалінейна і жорстка, імкнуліся як мага хутчэй падпарадкаваць людзей новай веры. Язычнікі ў сваю чаргу супраціўляліся насіллю, і гэта прывяло да таго, што прыняцце хрысціянства ў Беларусі і Жмудзі зацягнулася ў асобных мясцінах на некалькі стагоддзяў.

Украінскі даследчык М. Максімовіч падкрэсліваў, што яшчэ ў XVIII ст. святары служылі малебны перад народам ля магутных дубоў, а галінкі акропленых святою вадою дрэў раздаваліся прыхажанам у якасці блаславення.

У некаторых мясцінах пакланенне дубам захавалася нават да пачатку XX ст. Вядома, што ў Баброўскім павеце Варонежскай губерні маладыя пасля вячання, непасрэдна пасля выхаду з царквы, едуць да дуба, які расце непадалёку ад сяла, і тры разы аб'язджаюць вакол яго. У мастацкіх творах, якія адлюстроўваюць падзеі даўняй мінуўшчыны, сустракаюцца апісанні вячання маладых ля свяшчэнных дубоў. Даволі часта гэта былі і звычайныя дубы, якія ў вачах патрыярхальных людзей усё роўна валодалі нейкай акрэсленай святасцю. У рамане Івана Мялы «Прынада» ёсць такія радкі: «Век пакланяйся яму (пану. — А. Н.), усё роўна па-добраму за цябе Алеську не аддасць. Чым так сязець — звёў бы ў лес... Абвянчайцеся вясной вакол дуба. Багі вас блаславяць...»³.

Свет, як вядома, уяўляўся старажытнаму чалавеку адушаўлёным. Часам нават кармілі дрэвы, якім пакланяліся (перад тым як трэба было ссекчы лес), ці, як у выпадку, прыведзеным Дж. Фрэзерам, імкнуліся схіліць на свой бок прынясеннем ахвяры: «...Дрывасек, па-першае, ахвяруе дрэву свойскую птушку; па-другое, пасля нанясення

першага ўдара сякерай ён надсмоктае з надрэзу крыху соку: такім шляхам ён братаецца з дрэвам, падобна таму, як і двое людзей становяцца братамі, высмактаўшы адзін у другога трохі крыві. Пасля гэтага можна без перашкоды для сябе ссекчы свайго брата — дрэва»⁴. Старажытны чалавек хацеў такім чынам задобрыць суровых лясных духаў, якія за самае дробязнае парушэнне іхніх канонаў, спакою маглі жорстка з ім разлічыцца.

Пачатак рубкі хутчэй нагадваў своеасаблівую падрыхтоўку вясковага знахара да таямнічага абрада, варажбы, чым звычайную працу дрывасека. Людзі, пэўна, думалі, што калі дрэнна падрыхтавацца да гэтага занятку, зрабіць гэта без належнай пашаны, то дрэва можа вельмі жорстка і бязлітасна расправіцца з тымі, хто яго пакрыўдзіў: забіць, разарваць, пакалечыць, напалохаць да смерці і г.д. Калі ж на дол валіцца спілаваны дуб, то ён так «крычыць» і «стогне», што гэтыя своеасаблівыя гукі разносяцца далёка па наваколлі. Гэтак жаласліва плача і развітваецца з белым светам таямнічы дух дрэва.

Калі закрануць тое дрэва, якое ў народзе лічылася свяшчэнным, той, хто гэта зрабіў, будзе абавязкова пакараны. Я прачытаў у А. Багдановіч, дзе прыводзіцца такі прыклад. Жыхары былога Ігуменскага павета раней верылі, што ёсць такія дрэвы, якіх нельга секчы: як ні сцеражыся, а яно цябе прыдушыць: «Паблізу старога Барысавапаляне, «старажытны дуб» вельмі вялікіх памераў. Калі яго ссеклі, то, падаючы ён раздушыў усіх, хто яго сек, і, акрамя таго цэлы тыдзень пасля гэтага лютавала бура з перунамі і маланкамі, якая прынесла многа гора. А раней, калі дуб стаяў, то з кожным, хто секане яго сякерай, абавязкова здаралася няшчасце. Не раілі таксама беларусы секчы дрэва, якое скрыпіць, бо пэўная прыкмета, што ў дрэве пакутуе чалавечая душа: чалавек, які ссек такое дрэва, прымушае яе шукаць сабе новы прытулак, за што можа заплаціць калецтвам, а калі і сваім жыццём» .

Нядаўна вучоныя даказалі, што нават хлеб старажытнага чалавека быў жалудовы. Нашы далёкія продкі спрабавалі на зуб усё, што дала прырода, і, безумоўна, ацанілі пажыўнасць жалудоў дуба. Можна ўявіць, як жалуды вымочвалі, сушылі, падсмажвалі на агні, малолі і паступова дайшлі да выпякання хлеба. На паселішчы пяцітысячагадовай даўнасці на Украіне археолагі знайшлі печ з адбіткамі жалудоў у гліне (печ на дзівя захавалася добра). Тут дарэчы будзе ўспомніць, што ў цяжкія ваенныя і першыя пасляваенныя гады жыхары Беларусі дамешвалі ў жытнёвую муку патоўчаныя жалуды.

Як бачым, прычын для пакланення дубу ў старажытных людзей было даволі, але асноўная з іх заключалася ў тым, што культ яго ў даўнія часы цесна звязваўся з культуам Перуна. Вядома, што ў грэкаў дуб асацыяваўся з Зеўсам, у рымлян — з Юпітэрам, у германцаў — з Перкуном, у літоўцаў — з Пяркунасам. Усе гэтыя багі з'яўляліся багамі-грамавержцамі. Усходнія славяне таксама заўсёды звязвалі існаванне дуба з жыццём Перуна — страшнага і магутнага бога грому і маланкі.

У сучасным жыцці, канешне, усё па-іншаму. Дуб у нас, як узор велічы, сілы, магутнасці, як месца сустрэчы каханых. Пры разглядзе зборнікаў паэзіі, я заўважыў частае ўжыванне назвы гэтага дрэва і вырашыў скласці цытатны даведнік, указаць аўтараў, вершы і выпісаць нават радкі, дзе пра яго ідзе гаворка. Я думаю, высветліўшы дадзенае пытанне, я звярну ўвагу на тое, што нельга дапусціць знішчэння такога дрэва як дуб.

№п\п	Прозвішча аўтара	Назва твора	Радкі з верша
1.	Пятро Макарэвіч	“Ода лідскім маржам”	Нясе нас шпарка дзень марозны У прастор іскрыста-белых гурбаў. Фарсяць напудраныя сосны Навідавоку зуха- <u>дуба</u> .
2.	Іван Саўко	“Родныя прасторы”	Люблю паглядзець на сады маладыя, Што ў квецені белай гамонку вядуць, На ўросшыя ў землю <u>дубы</u> векавыя, Што быццам адвечную вахту нясуць.
3.	Іван Саўко	“На двары завяя стогне, вые..”	На двары завяя стогне, вые, Гоніць снег сыпучы прад сабой, А <u>дубы</u> , як быццам вартавыя, Гнуць галіны нізка над зямлёй.
4.	Іван Саўко	"Дуб"	Магутны <u>дуб</u> развесіў шаты. Стаіць стагоддзі над ракой..
5.	Іван Саўко	“Мяцеліца ”	Гнуць галовы <u>дубы</u> векавыя, Стогнуць сосны ад долі ліхой...
6.	Іван Саўко	“Гудзе матор, шумяць калёсы.”.	Дай пакланіцца іх магіле, На памяць пасадзіць <u>дубок...</u>
7.	Пятро Чабор	“Летам у бары”	..завядзі лепш у чарніцы, пакажы, дзе шмат суніцаў, Дзе расце малы дубок, а пад ім – баравічок.
8.	Міхась Мельнік	“Успамін”	Дзе ж ты, мая светлая дуброва?! Там бягу я з пугай за каровай...
9.	Вера Ляцецкая	“Вітаю гнёзды буславыя...”	Вітаю гнёзды буславыя, Над Нёманам, у сасняку, дубы сівыя, векавыя і гэту родную раку.

10.	У.Васько	“Мой свет”	Мой свет не падобны на іншы, Няма ў ім бліскучых прыкмет. Ля плоту здзічэлыя вішні І дуб, як масціты паэт. ...І дубу майму тут стаяць, І духу майму тут лунаць.
11.	У.Васько	“Маме”	Вецер ціха размову заводзіць з дубамі, Мама сонцу махае квяцістай хусцінкай.
12.	У.Васько	“ А Нёман казаў..”	А бераг угору Імкнуў да вады, Дзе сойкі збівалі З дубоў жалуды.
13.	У.Васько	“Я тут нарадзіўся і вырас..”	А цені дубоў, як сумненні, Упалі ў агонь верасоў.
14.	У.Васько	“ Навальніца”	А раніцою ўсё так расцвіло: І луг, і поле, і дубы, і хаты...
15.	У.Васько	“Дома”	Ля плоту пажаўцела крапіва, Дубовы слуп пазелянеў ад часу...
16.	У.Васько	“Крутыя схілы берагоў”	Крутыя схілы берагоў Паміж арэшын і дубкоў, Пясок і лапінкі травы, І патаптаны мох сівы.
17.	У.Васько	“Шаршні”	А за вёскай Возера і гусі, Карані дубовыя, карчы.
18.	У.Васько	Я іду...	Сонца тут прасявае Праменні пры ўсходзе Праз лісцёвае сіта дубоў і бяроз.
20.	У.Васько	“Ад’езд”	..Бачыў: птушак прымалі дубы, Бор хваёвы-вялізнага вепра.
21.	Міхась Мельнік	“Вернасць”	Глыбока карэннямі зросся з зямлёю разлапы, прысадзісты дуб адзінокі, пасаджаны некалі продкам далёкім у полі за ціхаю вёскай маёю. Ён мохам, як футрам шыкоўным ,

			<p>абшыты, Стаіць, нібы волат, на роднай раллі... І з месца яго не зварушыш нічым ты- Навекі ён верны матулі-зямлі.</p>
22.	У.Васько	“Я твой апостал””	<p>Вось гэты дуб разгалісты, бы з муру, Непадуладны грому і агню, Хіба не ўвасабляе тваю мудрасць, развагу, прастату і глыбіню? Кара на ім, бы твар, уся ў маршчынах Не разгадаць яго святых задум. Найпрыгажэйшы ў свеце цуд- жанчына, А наймудрэйшы сярод дрэваў- дуб.</p>
23.	У.Васько	“ Баль у чаек і воблакаў”	<p>Пахнеш ты сенажацямі. Маладым васільком. Шчасце- проста Абняць цябе Пад зялёным дубком.</p>
24.	У.Васько	“Мі ж лоз белаватых ...”	<p>“Між лоз белаватых. Падбелу сівога Ідзе прыгажуня Да дуба старога. І што ён ёй толькі На вуха ракоча, Што так яна доўга, Гарэзна рагоча?</p>
25.	Станіслаў Суднік	“Лі пень”	<p>У ліпені мяккія травы, Іптушкі ўстаюць на крыло, І дзеці ў скляпеннях дубравы Шукаюць заранкі святло.</p>
26.	Ганна Камінская	“Кл юкавічы”	<p>Навучылася слухаць Я родную мову У шапаценні лістоты Магутных дубоў...</p>

27.	Іван Саўко	“Гу дзе маторумя ць калёсы..	Дай пакланіцца іх магіле, На памяць пасадзіць <u>дубок...</u>
28..	Пятро Чабор	“Ле там у бары”	..завядзі лепш у чарніцы, пакажы,дзе шмат суніцаў, Дзе расце малы дубок, а пад ім – баравічок.
29.	Міхась Мельнік	“Ш часце”	Мы жывём на зямлі, Каб нашчадкам Перадаць шум дуброў, звон празрыстых крыніц..
30.	Міхась Мельнік	“Ус памін”	Дзе ж ты, мая светлая дуброва?! Там бягу я з пугай за каровай...

Спіс літаратуры:

- 1.Надавец А. Пакланіцеся дубу. – Мн., 1993. – С. 41.
- Энцыклапедычны слоўарь Брокгауза н Ефрона. – Спб., 1896.Т. ХІІІ-А. Кн. 34. – С. 809.
- ³Мяло Н. Прыннада. – Мн., 1982. – С. 144.
- ⁴Фрезер Дж. Золотая ветвь. – Мн., 1980. – С. 133.
- ⁵Богданович А. Пережитки древнего мирозерцания у белорусов. – Гродно, 1895. – С. 29.
6. Міхась Мельнік і Пятро Чабор “Скрыжаванне”. Мн.МФ “Беларускі кнігазбор”, 1996- С.60
- 8.Васько У. На схілах берагоў.- Ліда, 1997.
9. Ад лідскіх муроў №4, 2000
10. Ад лідскіх муроў №5, 2001
- 11.Ад лідскіх муроў №6, 2002

Змест даследчай работы

“Вобраз роднага краю ў творчасці паэтаў Лідчыны”

Уступ.....	
Глава I. Што такое пейзажная лірыка.....	
Глава II. Асноўныя мастацкія сродкі прыродаапісальнай лірыкі.....	
Глава III. Пейзаж для паэтаў — гэта з’ява псіхалагічная, а таксама духоўна-філасофская.....	
Заклучэнне.....	
Дадатак.....	
Бібліяграфія.....	

Уступ

Я твой апостал, вечная
прырода,
Ты мой настаўнік і суддзя
цяпер.
Ніякая зямная загарода
Мяне не адгародзіць ад цябе.

У.Васько

Творчасць паэтаў Лідчыны немагчыма ўявіць без шматлікіх прыродаапісальных твораў. Калі сабраць усе паэтычныя пейзажы, то атрымаецца своеасаблівая мастацкая галерэя, якая шматаблічна раскрывае свет нашай роднай беларускай зямлі, даволі шырока знаёміць з малюнкамі і вобразамі прыроды роднага краю. Таму мне захацелася паказаць гэту мастацкую галерэю пейзажаў-вобразаў Лідчыны.

Тэмай для свайго даследавання я абрала “Паэты Лідчыны - песняры і абаронцы роднай прыроды”, бо лічу, што яна патрабуе нашай увагі і вельмі актуальна сёння. Акаляючая нас прырода, яе краявіды знаходзяцца ў працэсе знішчэння, і хто, як не паэты, могуць узяць гэту праблему і вынесці на паверхню нашага існавання. Мы ўжо прывыклі не звяртаць увагу на тую прыгажосць, што існуе вакол нас, думаючы, што яна вечная і заўсёды будзе такою. Але гэта пытанне часу: ці будзе?

Я вырашыла правесці анкеціраванне сярод вучняў старэйшых класаў школы і высветліць некаторыя пытанні:

1. Ці любіце вы чытаць мастацкую літаратуру? Так. Не)
2. Калі вы любіце і вам цікава чытаць, то выбіраеце
а) паэзію б) празаічныя творы?
3. Ці ведаеце вы імёны сучасных паэтаў Лідчыны? Калі ведаеце, то назавіце прозвішчы і якім чынам вы атрымалі звесткі пра іх.
4. Як вы лічыце, ці актуальна сёння пейзажная лірыка?
5. Ці паўстаюць перад вамі малюнкi, якія апісвае паэт у вершы?
6. Вы спрабавалі пісаць вершы? Калі так, то на якую тэму?
7. Ці трэба запрашаць на сустрэчы ў школу мясцовых паэтаў, мастакоў, музыкантаў?
8. Як вы лічыце, ці заслугоўвае ўвагі паэтаў наша Лідчына як узор для вершаскладання?
9. Калі ў вас ёсць вольная хвіліна, летам любіце вы бываць
а) у лесе б) на возеры ці рэчцы в) у горадзе
10. Ці хвалюе вас экалагічная праблема нашага раёна ?

Варыянт адказу	1 пыт	2 пыт	3 пыт	4 пыт	5 пыт	6 пыт	7 пыт	8 пыт	9 пыт	10 пыт.
Так	44	46	41	48	51	9	51	52	A-14 B-15 B-13	51
Не	1	6	2	4	1	42	1	-	-	-
Не магу адказаць	7		9	-	-	-	-	-	-	1

Усяго прынялі ўдзел 52 вучні 10-ых класаў.

Прааналізаваўшы сабраны матэрыял, я магу сказаць: мэта маея работы - паказаць прыгажосць лідскай зямлі, раскрыць прызначэнне і ролю паэтаў Лідчыны ў звароце да сучаснікаў і нашчадкаў аб захаванні родных з дзяцінства малюнкаў прыроды.

Шкада толькі, што мала матэрыялу можна адшукаць аб паэзіі паэтаў-сучаснікаў. Тэарытычная значнасць маея работы заключаецца ў тым, што я сабрала зборнікі паэзіі нашых мясцовых паэтаў, іх прааналізавала і абагуліла па пэўнай тэме. Практычная значнасць, я думаю, будзе ў тым, што паслухаўшы вершы або вытрымкі з іх, кожны пранікне пацуццямі гонару і абавязку перад прыродай.

Глава I. Што такое пейзажная лірыка.

Пейзаж - рус. пейзаж (ад французскага) і азначае мясцовасць, краіна.

Лірыка прыроды, або пейзажная лірыка — з'ява надзвычай універсальная, шматвобразная, пра што красамоўна гавораць матэрыялы, сабраныя мною ў даследчай працы. Гэта зборнікі вершаў У.Васько “На схілах берагоў”, І.Саўко “Насуперак лёсу” і “Рэха жыцця”, С.Цішук “На крылах белай вароны”. Мастакі слова апаэтызавалі ўсе поры года і сутак, вобразы ландшафту, стыхіі і з'явы прыроды, яе ўспрымальныя элементы, беларускую флору і фауну, касмічныя краявіды. Заўважаецца і асаблівая прыхільнасць паэтаў да пэўных пейзажных вобразаў, улюбёнасць у пэўную пару года і сутак. Звернемся да частотных паказчыкаў. Так, вясновых вершаў у творчасці лідскіх паэтаў я знайшла 49. Супаставім гэтую лічбу з колькасцю твораў, прысвечаных паэтам і іншым порам года: восень — 42, зіма — 27, лета — 19. Як бачым, пейзажная тэма вясны ў паэзіі паэтаў мае важнае сэнсавыяўленчае значэнне. З пораў сутак паэты аддаюць перавагу раніцы і апісанню дня. Вобразы вясны, раніцы, усходу сонца ў іх творчасці становяцца сімваламі-алегарычным увасабленнем ідэі нацыянальнай свабоды, духоўнага адраджэння:

1. Я смеласць люблю ручаёў
гаваркую.

Слязу веснавой капяжыны
люблю.

Увесну і птушка гняздоўе ладкуе.

Кідаю я новае семя ў раллю.
(Святлана Цішук “Люблю”)

2. Яшчэ іскрацца белыя сняжынкi,
Іх вецер лёгка носіць над зямлёй.

А днём вадую ззяюць каляінкі.
Паветра ў небе дыхае вясной.

І хутка прыйдзе час для ўсіх жаданы,
Зямелька-маці скіне зімні сон.
Зялёным шоўкам высцэле паляны,
І лес напоўніць птушак перазвон.

І зачаруюць сэрца пералівы,
Жыццё разбудзіць першы гучны гром.
І выйду я на вуліцу шчаслівы
Вітаць вясну над рэчкай за сялом.

І гэтай непаўторнаю парою
Ахвота ў неба птушкай палянецць.
І будуць людзі маладзецць душою,
А я хачу гадамі маладзецць.
(Іван Саўко “Вясна”)

Вельмі часта пейзажны позірк выбірае аб'ектамі жываапісання дарогу і поле, раку і возера, дождж і вецер, лес і сосны, жаўранка і жураўля, сонца і зоркі.

1. Ляжаў і грэўся летні дзень
Пад цёплым сонцам, бы каток,
Ці нейкі млявы абібок,
Які з лянотаю глядзеў
На краявіды, на людзей,
Не робячы да іх масток.
А людзі, рэчка ўвачавідку
Перад вачамі дня былі.
Па рэчцы ў чоўніку плылі
Дзяўчыны дзве і два хлапчыны,
Пачуццем радасці спавітыя,
Як кветачкі ў вяночку чыстыя.
Плылі па хвалях рэчкі велькай
І параходы, і чаўны...
Хлапцы, дзяўчаты веславалі.
І чоўнік рухаўся. Званочки
Звінелі смеху, весялосці —

(Святлана Цішук “Летнім днём на рацэ”)

2. Не адарваць мяне нічым

ад гаю,

Я тут, як толькі пачынае дзень:
То раўчукі ў ім пераглядаю,
Каб што прыкмеціць
на пясчаным дне,
То слухаю, як лісце лекаціць
Ад ранішняй таемнай прахалоды,
То птушак запрашаю пагасціць
З любой нагоды ды і без нагоды.
А што рабіць?
Я пушчай узгадаваны,
Таму і цягне кожны дзень сюды,
Не на халодныя ільды,
не на барханы,
Не да брыльянтаў і не да слюды.
Я не ўцякаю ад ліхіх падзей
І ад жыцця ў кусты не ўцякаю.
Сілкуюцца душа энергіяй надзей
Ад салаўіных песень
і ад гаю.

(У.Васько “Не адарваць мяне нічым”)

Прытым многія з гэтых і іншых вобразаў найперш знітаваны з малой і вялікай радзімай— Лідчынай, краявідамі Нёмана і яго ўлоння, Беларусіяй. Прырода радзімы назаўсёды зачаравала і прыгарнула да сябе паэтавы сэрцы, а таму і ў жыцці, і ў думках-згадках, і, зразумела, у вершаваных радках дарога нязменна прыводзіла да родных мясцін: “Я тут нарадзіўся і вырас, \ Да маці зрабіў першы крок, \ І твару майго просты выраз падобны на гэты куток” (У.Васько “Я тут нарадзіўся і вырас”).

«Чалавека і паэта перш ад усяго фармуе прырода», - так у сваім інтэрв'ю сказаў Р. Барадулін «ЛіМу» ў жніўні 1996 года, і я з гэтым выказваннем згодна. Прырода, яе малюнкi і вобразы - гэта асноватворная крыніца паэтычнай свядомасці: “Наканавана Богам жыць \ Мне на зямельцы гэтай, \ Дзе салаўі ёсць і сліжы, \ І здольныя паэты” (У.Васько “Ля крынічкі”).

Пейзаж у паэтаў з'яўляецца самакаштоўнай і арыгінальнай мастацкай з'явай, а

таксама надзвычай значным духоўным і ідэйным асяродкам іх вершаў.

Глава II. Асноўныя мастацкія сродкі прыродаапісальнай лірыкі

Пейзаж — лірыка ў жывапісе... Малюнкi прыроды ў вершах вылучаюцца жывапіснай вобразнасцю, метафарычнасцю, яркасцю параўнанняў: «Астравок, як пеўнік малады, пачынаў з туману вылупляцца...» (У.Васько. “Астравок”). Так паэт Уладзімір Васько здолеў стварыць індывідуальна-адметныя, шэдэўральныя выявы прыроды, і мы можам, напрыклад, гаварыць пра гармонію чалавека і прыроды: “Ва ўсім я бачу сэнс: \ У пошумах бароў, \ У залатых сузор’ях \ І заламах рэк, \ У статках затуманеных кароў, \ У тваім твары, \ Добры чалавек”.

Апісваючы вясну ці восень, зіму і снег, вечар ці ноч, жытнёвае поле, раку і сонца, паэты ўжываюць усе мастацкія сродкі, каб старыць жывапісны пейзаж. Колькі індывідуальнай непаўторнасці ў творчасці нашых паэтаў.

Вось, напрыклад, верш “Поясам Нёмана” У.Васько:

Шукаю для вершаў
сваіх вітаміны
Ў старым Наднямонні,
у пушчы глухой.
Аглядваю поймы,
крутыя страмніны,
Ці раюся проста
з прыгожай ракой.
Я ім нараджэннем
сваім абавязан,
Што сёння паэт,
а не подлы крэцін.
Я поясам Нёмна навечна
прывязан
Да роднага краю,
да гэтых мясцін.
Усё так спакойна мне ў кроў
пранікае –
І выспы, і плёсы, і сведкі-буслы, -
Бы штосьці святое наўкола вітае
І радуе дух мой,
і цешыць мой слых.

Бачым, што для У.Васько, паэта-пейзажыста, характэрна незвычайная адухоўленасць светаўспрымання, чуйная знітаванасць з жыццём прыроды, яе рытмамі, зменамі яе станаў, фарбаў.

Калі гаварыць далей, і зіма і восень, лес і поле, наогул уся прырода, як і ў фальклоры, існуе на метафарычны лад, яна нясе рысы адушаўленасці: мае жывы голас, ходзіць, спявае... Як да жывых істот звяртаюцца паэты да вярбы і рабіны, коласа і жыта, зямлі-маці.

У С.Цішук мы можам паназіраць, што ў вобразе бярозы, якая параўноўваецца з дзяўчынай-красуняй, паўстае перад намі вясна ў вершы «Бяроза ажывае».

Бяроза дзяўчынай у скверы
Сумотнай, прыціхлай стаіць.
Здаецца, глядзіць не наперад.
Здаецца, ёй сэрца баліць.

Не бачыць бяроза, што побач
Ужо вяртухае вясна,
Што сілаю сонечнай поўніцца
Да самага донца яна.

Не бачыць бяроза, А людзі
Ўдыхаюць вясновы настрой.
Вясна цёплым подыхам будзіць
Застылы, няўважлівы зрок...

Зазыяюць зялёныя вочы,
І знікне сумоціны здань,
Пачне завушніц ёй званочкі
Гарэзлівы ветрык гайдаць.

Вясна атагрэе бярозу,
Адгоніць сумоту яе,
Растопіць і выгляд марозны.
Бяроза вясной ажыве!

І стане бяроза красуняй
Прад горадам, светам усім.
Вясновы настрой запульсуе
І ў дрэве і ў сэрцы жывым!

Паэтка піша з жывапіснай сакавітасцю і разгорнутаю дэталізацыяй малюнка, эмацыянальнай захопленасцю пачуцця:

Стаяць бярозы на пагорку —
Стаяць, вясны чакаюць баль.
Музыка-ветрык струнаў голлейка
Настройвае дзеля забаў...
І кажа ўслых птушыны гоман,
Які вясновы спеў прыдбаў:
- Чакайце баль! Вясна ўжо побач...

Пачнецца баль з вясновай полькі.

У такіх вершах выяўляецца зайздросная глыбіня і пранікліваць назіранняў, дакладнасць і ў той жа час раскаванасць у сваіх зрокавых параўнаннях і асацыяцыях. У лідскіх пейзажах ўражае сіла мастацкай выяўленчасці, незвычайная паэтызацыя, здавалася б, звычайнага ў прыродзе, што набывае для нас, дзякуючы мастаку слова, чароўную дзівоснасць і прывабнасць. Паэты могуць знайсці яркія і жывапісныя сродкі і фарбы пісьма, а наша, чытачоў, задача – усё гэта адчуць.

У мастацкім свеце важнае нападзенне набыла эстэтыка колеру («Колер снегу», «Колер зямлі» і інш.). Прыродаапісальныя выявы нярэдка нясуць у сабе цэлую гаму святлаколеравых абазначэнняў:

.. Калі гамоніць лес зялёны... (Іван Саўко “Як добра жыць на белым свеце”)

..Застылі ў чаканні белых крыл\ Двугорбыя пакатыя ўзгоркі,\ I жоўты жвір, бы россыпы ікры,\ залёг між траў, завітых у вярхоўкі. (У.Васько “Дарожнае”) і інш.

Эстэтыцы святла і колеру, напрыклад, той жа У.Васько, надае важнае значэнне таму, каб узмацніць эмацыянальную і вобразна-выяўленчую глыбіню вершаў, бо святло - гэта адзін з найбольш уражальных вытокаў нашых адчуванняў, таксама і колер, па сутнасці, выклікае эмацыянальныя адчуванні. У апісаннях прыроды паэты дасягаюць насычана яркай каларыстыкі, жывапіснай святлаколеравай метафарычнасці пісьма.

Ім уласціва і гіпербалізаванасць у пейзажна-метафарычным светаадлюстраванні, нават кінематаграфічнасць малюнка. Згадаю хаця б наступны вобраз-пейзаж: “На зубчастыя \ Голья стромы\ Ранні вечар бяшумна прысеў” (У.Васько “Пасля палётаў”) ці “Бо тут, дзе спіць прыбой пясчаны,\ Пад спеў чароўны салаўёў...” І. Саўко “Марна блукаю”

Паэтыку пейзажу немагчыма ўявіць без унутранай музыкі слова, інтанацыйна-гукавой суладнасці радка. Музыканасць-надзвычай характэрная і вядучая рыса пейзажнага пісьма паэтаў. Чытаючы прырода-апісальныя вершы, я адчуваю ўсё хараство музыкі вясны і песні жаўранка, музыкі сосен і хваляў Нёмана, станаўлюся запалоненай шолахамі траў, рытмам касавіцы, гукамі такіх маленькіх істот, як камар, пчала, чмель. «На ўсе лады пяюць дзяўчаты - \ Без іх работа не ідзе.\ Плыве над рэчкай водар мяты, \ I рыба плёскае ў вадзе”- усклікае Іван Саўко ў вершы «Калі падчас прыеду ў вёску..» і стварае тут цэлую сімфонію гукаў. Музыкачы спосаб гукавядзення ўласцівы і такому пейзажнаму твору, як «Дзедаў двор..», ці ў У.Васько ў вершы “ Я іду, дзе карчы..” «Праз дзятлоў пасылаю\ Свае тэлеграмы,\ Сабіраю арэхі\ З вавёркамі я.\ Самаробны мой кошык\ Сябруе з грыбамі, \ А з птушынымі песнямі-\ Песня мая.» і інш. Мелодыка слова выяўляе стан і настрой душы паэтаў, прыдае радку рытмічную стройнасць, гарманічнасць і прыгажосць гучання.

У гэтай сувязі дарэчы прывесці меркаванне рускага кампазітара Ц. Кюі, які гаварыў, што «слову музыка паведамляе незвычайную сілу выяўлення», а «спалучэнне паэзіі з музыкай можа павялічыць сілу ўражання той і другой, давесці яе да найвышэйшай мяжы...». Такія паэты Лідчыны як І.Саўко, У.Васько, С.Цішук ў сваіх прыродаапісаннях прадэманстравалі бліскучае майстэрства гукавой вобразнасці, выявілі высокія фанетычныя магчымасці беларускага паэтычнага слова.

Нельга не заўважыць міфалагізаванасці пейзажнага мыслення паэтаў. Пейзажныя вершы часта засяляюцца таямнічымі і дзіўнымі казачнымі істотамі, чарадзейнымі здарэннямі, як у народных казках. Міфалагізацыя прыдае пейзажу нейкую незвычайную атмасферу першароднасці, адчуванне таямнічасці хараства:

Прыйшлі яны ў поўдзень на бераг-
І ў сэрцы маім пацяплела...
Устаў я асілкам з падбела
І выпрастаў дужае цела.

Русалкі яны ці лідчанкі-
Здалёк распазнаць было цяжка.
Віталі іх белыя чайкі,
Хлапчына размахваў цяльняшкай.
(У.Васько “Пацяплела”)

Пейзаж у многіх вершах нібы акунае нас у свет наіўнай дзіцячай веры ў казку: «Ці бачыў ты, як летам у гары\ Паволі дагараюць кветкі зорак\ І як квітнеюць у рачным віры \ Сузор’ і акунёў, чырвонапёрак.. \ Дзень пачынае абыход зямлі, \ Вітаецца з паэтам і казаяўкай. » (У.Васько “Ці бачыў ты.”) У падобных малюнках праз казачнае ўспрыманне паэт вяртае сучаснага чалавека да вытокаў непасрэдна-шчырага стаўлення да прыроды, свету наогул. Міф, казка — першааснова жыцця нашых далёкіх продкаў. У пейзажнай творчасці, я лічу, суседнічаюць рэальная вобразная канкрэтыка і міфапаэтычнае адлюстраванне прыроды. Ці няма тут нейкай парадаксальнасці, пытаю я ў сябе? Рэальнае і міфічнае, відаць, узаемадапаўняюць мастацкае пачуццё прыроды, робяць яго больш глыбокім, нават універсальным.

Паэзія – не забаўка.
Не хобі.
А патаемны ўздых усяго нутра.
Яна святую справу робіць,
Ды прыйдзе яе зорная пара.

Я на сябе туман не напускаю,
Але радкі яе не буралом.
І кожны раз паэты ўваскрасаюць.
Калі іх кнігі ў рукі
мы бяром.

(У.Васько “Паэты ўваскрасаюць”)

Такія словы істотна пашырылі духоўна-мастацкія далягляды беларускай паэзіі, якія набылі новы ракурс і машаб светаадлюстравання.

Умела і арганічна выкарыстоўвае, напрыклад, Іван Саўко пейзажныя малюнкi і фрагменты і ў эпічным творы, надае ім шматаспектную функцыянальнасць, пра што сведчыць паэма “Жыццё”. У гэтым творы карціны прыроды напісаны разгорнута, месцамі нават размашыста, асабліва ўражваюць у паэме радкі “Быў дзень асенні, дзень прыгожы,\ \ На небе хмаркі ні адной.\ \ Ну, проста дзень, як кажуць, божы\ \ І вельмі шчодры цеплыней.\ \ Плылі ў паветры павуцінкі,\ \ Іх шоўк лажыўся на траву.\ \ То каласок над імі цінькаў, \ \ То ўвысь нясліся – ў сіняву...”

Глава III. Пейзаж для паэтаў — гэта з'ява псіхалагічная, а таксама духоўна-філасофская

Як бачым, у паэзіі пейзажнай лірыкі сучасных паэтаў нашага краю знайшлі ўвасабленне разнастайных відаў, тыпаў і функцый пейзажу. Яны — майстры роднага пейзажу. Іх паэзія нясе ў сабе глыбокае пачуццё роднай прыроды, крэска якой склалі пранікнёны гімн. Беларускае пейзаж для сучасных паэтаў Лідчыны стаў ўвасабленнем любові да радзімы, самай дарагой святыняй душы, аб чым сказана ў вершаваных радках : «А сёння зніклі ў садзе слівы, \\ Бо Стронцый, Цэзій знішчыў іх. \\ Я стаў душою нешчаслівы, \\ І боль у сэрцы не заціх. \\ ...» (І.Саўко “Сад”)

Паэты Лідчыны— апантанія пясняры краявідаў, чуйныя і спагадныя сыны і дачкі прыроды, яе заступнікі. Такія паэты, як У.Васько, Іван Саўко, М.Мельнік, С.Цішук, пасланія Богам на нашу зямлю, каб мы адчулі і зразумелі мову ручая і дажджу, травы і дрэва, святло сонца і зорнага неба, адкрылі для сябе, што без прыгажосці нельга існаваць ні на гэтай зямлі, ні ў Сусвеце.

Нікуды адсюль не паеду,
Хоць рамантык і вандроўнік сам.
Памяць тут гранітная па дзеду,
Побач з ёй – зямлянка партызан.

Тут мяне алашыны люлялі
На руках даверлівых галін,
Каб жыцця разгушканыя хвалі
Са шляху і з ног збіць
не маглі.

Ды і пушча ў чамадан не ўлезе,
Нёман па пятах не пабяжыць.
Вельмі шмат бруіць
у мне жалеза,
А магніт Радзімы тут ляжыць.
(У.Васько “Магніт Радзімы”)

Пейзаж для паэтаў — гэта з'ява псіхалагічнага, а таксама духоўна-філасофскага парадку. Праз апісанне прыроды яны глыбока раскрываюць свет унутраных пачуццяў, выказваюць заветнае, інтымнае. Пейзаж становіцца сродкам паглыбленага самааналізу і філасофскага роздуму. Некаторыя вершы паэтаў можна вызначыць як пейзажна-філасофскія, натур-філасофскія. Прыкладам псіхалагізаваных пейзажных замалёвак і прыродаапісанняў могуць паслужыць такія творы, як «Маё аблічча!» Цішук С., «На схіле дня за горад выйду» Васько У., «Акунёк» Саўко І. і інш.

Выяўленне інтымна-любоўных перажыванняў вельмі часта атрымлівае пейзажную падсветку. У такіх выпадках пейзаж стварае эмацыянальна-настраёвы фон твора, раскрывае незвычайную прыгажосць месца падзеі:

Вецер ціха калыша рабіну
І гамоніць з красуняй-Дзітвой.
Я ў турбоце чакаю дзяўчыну,
Бо ў сэрцы маім неспакой.
(І.Саўко “Над красуняй- Дзітвой”)

Прырода тут сугучная чалавечым адчуванням, прыроднае ўлонне нібы лучыць закаханых. У душы і сэрцы яго лірычнага героя краявіды і каханне паядноўваюцца ў гарманічным адзінстве і высокай крэска.

Важнай рысай многіх вершаў аб прыродзе з'яўляецца іх вострая экалагічнасць гучання. Паэты заклікаюць: “Але трэба сабрацца нам з сілаю, // Праявіць у душы

дабрыню.// І ў дружбе з зямелькаю мілаю// Мы адчуем яе цеплыню...» (Саўко І. «Дзе ні гляну - справы трывожныя»). Гэтая просьба можа перарасці ў магутны гуманістычны, заступніцкі пафас у абарону ландшафту, флоры і фауны, прыроды наогул. Паэты бачаць усю небяспеку, якую несла з сабой руйнаванне і збыдненне навакольнага свету, хвалююцца і трывожацца, бо за бяздумны гвалт над прыродай прыйдзеца расплочвацца будучыняй, цяжкімі наступствамі. Яны стварылі не адзін уражальны малюнак прыроды-пакутніцы, дзе дамінуюць балючыя матывы, драматычны пафас. З асаблівай трагедыйнасцю намалявана карціна пасля Чарнобыльскай трагедыі ў вершы «Сад» І.Саўко. Пейзажны вобраз роднай зямлі стаў у паэзіі ідэйна-сэнсавым цэнтрам, і таму так абвострана ўспрымаецца паказ экалагічнага бедства ў творы: «А сёння зніклі ў садзе словы, // Бо Стронцый, Цэзій знішчыў іх. Я стаў душою нешчаслівы, // І боль у сэрцы не заціх.//...»(І.Саўко «Сад»)

Для паэтыкі некаторых вершаў экалагічнага зместу характэрны пералічэнні пейзажных вобразаў, з якімі паэты развітваюцца, нібы з самым дарагім і бліжнім на гэтым свеце. У свой памінальнік запісвае родныя вобразы — вобразы памерлых рэк, траў, дуброў і іх жыхароў. Кожны паэт адчувае і бачыць, як знішчаецца навакольнае асяроддзе, са скрухай гавораць, што мы не ўмеем хадзіць па зямлі. Іх трывога і боль крэўныя і шчырыя, бо ідуць з самых глыбіняў чалавечай душы. Руйнаванне роднага пейзажу, нацыянальнай этнапрасторы ўспрымаецца і паказана паэтамі як вялікая катастрофа, трагедыя быцця.

Апошні час у беларускай паэзіі і прозе пачынаюць гучаць ноткі заклапочанасці і трывогі за будучае нашай прыроды. І для гэтага нямала падстаў.

Бурны тэхнічны прагрэс паляпшае ўмовы жыцця, аблягчае цяжкую працу чалавека і ў той жа час адмоўна ўздзейнічае на навакольнае асяроддзе. Усім вядома, што паветра, вада, зямля — аснова ўсяго жывога на нашай планеце. Без паветра чалавек не можа пражыць і пяці мінут. Для нармальнай жыццядзейнасці людзей неабходна чыстае, насычанае кіслародам паветра. Яно ж усё больш забруджваецца прамысловымі прадпрыемствамі, выхлапнымі газамі. І кіслароду становіцца ўсё менш і менш... Асабліва забруджана паветра буйных гарадоў і прамысловых цэнтраў. У такіх гарадах рэспублікі, як Наваполацк, Магілёў, Гродна, праблема чыстага паветра — адна з найбольш вострых. А я яшчэ дбаю пра свой маленькі горад і пра яго жыхароў: сваіх суседзяў, знаёмых, родных, аднакласнікаў.

Без вады таксама немагчыма ніякае жыццё. Аднак нашы рэкі і азёры забруджваюцца, атручваюцца рознымі адходамі і ядахімікатамі, зусім перасыхаюць малыя рачулки, якія два-тры дзесяцігоддзі назад былі чыстымі і рыбнымі. Значыць, і вады становіцца ўсё менш і менш...

Нават нашым мясцовым рэчкам і азёрам пагражае забруджванне. Ужо і цяпер вада ў возеры не такой на дзіва зайздроснай чысціні і празрыстасці, якой яна зусім яшчэ нядаўна ўсіх здзіўляла і захапляла.

Нарэшце, зямля, якую народ нездарма называе карміцелькай. Звычайна мы ўспрымаем яе, як штосьці натуральнае, вельмі прывычнае, будзённае, нават праязічнае, не заўважаючы матэрыяльнай каштоўнасці. А ёй цаны няма: яна корміць і поіць усё жывое на планеце. Калі знішчаецца верхні яе пласт, урадлівая глеба, яго ўжо пельга аднавіць, стварыць нанова, як, скажам, завод, фабрыку і г. д. Таму зямлю нашу трэба берагчы асабліва. На вялікі жаль, даводзіцца сустракацца і з безадказнымі адносінамі да зямлі, асабліва на месцы розных распрацовак, на будаўніцтве буйных аб'ектаў. Там знішчаецца ўсё начыстую: урадлівая

глеба, расліннасць, нават жывёльны свет. Паднятыя з глыбінь і перапрацаваныя выкапнёвыя пароды, так званыя адходы вытворчасці, іншы раз становяцца на паветры не толькі шкоднымі, але і атрутнымі для ўсяго жывога. Квітнеючыя навакольныя мясціны літаральна на вачах ператвараюцца ў безжыццёвыя пустыні.

Сама прырода не можа выстаяць перад нястрымным наступам магутнай сучаснай тэхнікі, не можа захавацца ў натуральным, здаровым стане. Ёй неабходна неадкладная дапамога, разумна мэтанакіраваная дзейнасць чалавека па яе ахове. Усе прыродныя

багацці, атрыманыя намі ў спадчыну, мы абавязаны пакінуць сваім нашчадкам: ім таксама трэба будзе жыць, патрэбна будзе паветра, вада, зямля і ўсё тое жыццёва неабходнае, што яны давалі спрадвечу і пакуль яшчэ даюць чалавецтву. Каб захаваць цудоўную і непаўторную прыроду нашай Радзімы для будучых пакаленняў, усе мы павінны вельмі беражліва, па-гаспадарску і з выключнай адказнасцю ставіцца да ўсяго навакольнага.

Таму, мне здаецца, нямала прыемных хвілін чытачу прынясуць вершы нашых лідскіх паэтаў, бо яны дапамогуць іншы раз убачыць прыроду з таго боку, на які ён не звяртаў увагі, глыбей адчуць яе чароўную прыгажосць і непаўторнае характэрнае.

Магчыма, гэта характэрнае і прыгажосць прыроды навядуць каго-нікаго на думку, што ўсё навакольнае можна зрабіць прыгажэйшым, або прымусяць задумацца, ці ўсё намі зроблена, каб кожны куток нашай зямлі стаў яшчэ лепшым, каб усё тое, што мы пастаянна бачым вакол сябе, і прыносіла карысць чалавеку, і цешыла, радавала яго вока.

Я думаю, што дадзеная работа напамінь пра тое, што ўсе блізкія і знаёмыя з маленства мясціны, дзе мы выраслі ці жывём, і ёсць часцінка таго вялікага і святога, што мы называем дарагім словам **А й ч ы н а, Б а ц ь к а ў ш ч ы н а, Р а д з і м а.**

Заклучэнне.

Геаграфічныя каардынаты пейзажнага светаадлюстравання сапраўды разнастайныя: вёскі, рэчкі, вуліцы і завулачкі роднага горада. У лепшых творах на тэму прыроды роднага краю дасягаюць паэты маляўнічай вобразнасці, выяўленчай яркасці формы, тонкай пластыкі гукавога пісьма і інш. Прыкладам тут могуць быць вершы «Кветка-васілёк» І.Саўко. Пры гэтым, апісваючы краявіды, паэт выяўляе непрыхаванае захапленне дзіўнай прыгажосцю, рамантычную прыўзнятасць беларускай душы, выказвае іншыя глыбокія эстэтычныя пачуцці. Адметнасцю такіх твораў з'яўляецца тое, што ў іх гучаць матывы Прынёмання і прысутнічаюць вобразы беларускай прыроды. Так адказам на кветку васілёк, прысланую з Беларусі на Далёкі Усход, выйшаў у І.Саўко верш “Кветка-васілёк”

Як цяжка апець мне табе, дарагая,
Як кветачка пахне, бо слоў не хапае...
Над морам бязмежным, дзе буры гуляюць,
Дзе глянеш навокал - лясы і туманы,
Дзе горы маўклівай задумай скаваны,
Як быццам сакрэты багацця хаваюць.
Я цешуся кветкаю кожны дзянёчак,
Бо гэта радзімых палёў васілёчак –
Краса беларускага, мілага краю.
І сэрца трывожна баліць, як ніколі,
Бо тут іх не бачу ні ў лузе, ні ў полі,
Хоць вольнай хвілінай заўсёды шукаю.
І мне ўспамінаюцца тыя дзянёчкі,
Калі я з табою збіраў васілёчкі
Між спелых палёў і лугоў на расстанні,
Як брава з табою вадзіў карагоды,
Дзе сэрца маё ты ўзяла назаўсёды,
А клятву сваю мне дала аб каханні.

І хочацца закончыць сваю даследчую работу словамі У.Васько, які звяртаецца да мяне і да кожнага з нас з такімі словамі, якія аўтар піша ў вершы “Нашчадку”:

Немагчыма зусім нам
У гэты абсяг не ўлюбіцца.
А ўлюбіўся –
Душой родны край падпірай.

У. Васько
Нашчадкам

Вечны сімвал жыцця -
Гэта сімвал
Празрыстай крыніцы,
Узаранага поля
 ўзрушаны грай.
Немагчыма зусім нам
У гэты абсяг не ўлюбiцца.
А ўлюбiўся –
Душой родны край падпірай.
Ні яму, ні сабе
Не давай у адхон лiхалецця
 звалiцца.
У смугу даляглядаў
Свой агонь пачуцця пасылай.
Б'ецца ў грудзi гадоў,
Нiбы сэрца,
Святая крыніца.
Не давай замуцiць яе
Чужаку не давай, не давай!
I нiколі нiдзе
Не адчуй сам сябе сiратою.
Калi лёс выпадкова
Цябе занясе за мяжу,
Хай у снах i ўяўленнi
Наш кут ды прабудзе з табою,
Хай заўжды развярэдзiць
Да болю душу.
Ач'шчайся
Ад смецця чужога
Вадою радзiмай,
Да духоўнай крыніцы
Народа свайго прыпадай.
Хай жа будзе табе
I падмогай,
I ўцехаў адзiнай
Наш хваёва-пралескавы,
Свiцязанска-наднёманскi
Край!

Бiблiяграфiя

- 1.Цiшук С.А.На крылах белай вароны, Лiда 1999г.
- 2.Саўко I. Насуперак лёсу.
- 3.Васько У.Г. На схiлах берагоў, Лiда 1997г.
4. Ад лiдскiх муроў №4, 2004, г.Лiда ст.21, №6, 2002
- 5.Слоўнiк лiтаразнаўчых тэрмiнаў, Мн.,!987

Дадатак 26

Урок беларускай літаратуры ў 5 класе.

Тэма ўрока:

Дасціпнасць і мудрасць беларускіх загадак, іх тэматычнае багацце.

Мэта і задачы ўрока:

- вывучыць азначэнне загадкі як жанру;
- пазнаёміцца з паходжаннем і прызначэннем загадак;
- разгледзець выразнасць і вобразнасць мовы загадак, іх тэматычнае багацце і разнастайнасць;
- адзначыць у загадках дасціпнасць і мудрасць беларускага народа.

Эпіграф да ўрока:

Не рубашка, а сшыта.
Не куст, а з лістамі,
Маленькага росту,
Прыгожага стану,
Хто яе знае,
Той розум мае.
Н.Гілевіч.

Афармленне дошкі:

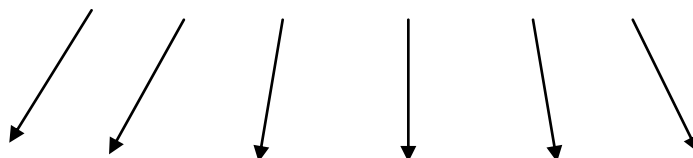

Ход урока:

I. Арганізацыйны момант

II. Праверка дамашняга задання. Фронтальнае апытванне.

Жанры вуснай народнай творчасці

- 1 пыт. Назавіце жанры фальклору, якія мы вывучалі?
- 2 пыт. Які вам жанр найбольш падабаецца?
- 3 пыт. Дайце азначэнні, што такое “казка”, “легенда”, “паданне”, “прыказка”, “прымаўка”.
- 4 пыт. Назавіце любімую прыказку або прымаўку, якую найчасцей гаворыце вы ці хтосьці знаёмы.
5. Раскажыце гісторыю, дзе была ўжыта дадзеная прыказка або прымаўка.

III. Самааналіз і самаацэнка адказаў.

IV. Работа над новым матэрыялам .

1. Уступнае слова настаўніка.
2. Паспрабуйце даць азначэнне паняццям , што такое дасціпнасць і мудрасць. Пабудуйце асацыяцыйны рад да слоў.
3. Работа з падручнікам старонкі 62-65.
 - А) Чытаем раздзел і вызначаем галоўнае ў змесце
 - Б) Пытанні для абмеркавання:
 - Калі і чаму ўзніклі загадкі?
 - Якім прыёмам карысталіся людзі пры стварэнні загадак?
 - Той, хто добра адгадвае загадкі лічыцца ...
 - Дайце азначэнне, што такое загадка?
 - Якая мова загадак?
 - Што выяўляецца ў загадках?
 - Ці ствараюцца загадкі ў наш час?

В) Праца ў групах.

Мы казалі, што загадка – гэта вобразнае апісанне ўтоенага прадмета або з’явы, таму будзем адгадваць загадкі і правяраць сваю кемлівасць. (па 6 загадак на кожную групу)

V. Прымяркуй адгадкі да загадак, правядзі адпаведныя лініі.

1. Ішоў даўгавяз – у сыру зямлю ўвяз
2. Малы мальшак упаў з вышак, ён не забіўся, толькі шапачкі пазбыўся.
3. Без ног бяжыць, без

вачэй глядзіць
4.Прыйшла чорная карова, усіх людзей пабарола.
5.Зялёная, а не луг, белая, а не снег.
6.Не хвора, а ўсё стогне, нічога не згубіла, а ўсё шукае.

1.ЖОЛУД
2.ДОЖДЖ
3. СВІННЯ
4.БЯРОЗА
5.НОЧ
6.ВАДА

- Па якіх прыкметах вы зразумелі адгадкі? Да якой тэматыкі трэба аднесці дадзеныя загадкі?

VI. Фізкультхвілінка. Забароненыя рухі.

VII. Да нас ў госці прыйшоў аўтар цікавых загадак, наш лідскі паэт Пятро Чабор. Давайце паглядзім, якія мы кемлівыя, ці здолеем адгадаць іх.

VIII. Замацаванне новага матэрыялу.

Паспрабуем пабудаваць загадкі самастойна пра тэма рэчы, якімі карыстаемся кожны дзень (камп'ютэр, мабільны тэлефон, тэлевізар, школа...)

IX. Дамашняе заданне.

- 1 узровень: выпісаць 10 загадак;
- 2 узровень: вучыць 10 загадак;
- 3 узровень: выпісаць 5 загадак па адной тэме;
- 4 узровень: малюнкi-адгадкі да загадак у падручніку;
- 5 узровень: саставіць уласныя загадкі ці вуснае выказванне; "Для чаго варта ведаць шмат загадак і ўмець іх адгадаць".

X.Рэфлексія

Пяцёра братаў, гадамі роўныя, а ростам розныя. Пальцы. Адрысуйце ў сшытках сваю руку і напішыце па пачуццю і свае ўражанні ад урока.

ХІ. Творчае заданне:

Пабудуйце крыжаванку па пытаннях,

1. Мова ў іх?
2. Што яна развівае ў чалавека?
3. Яна пашырае?..
4. Яна прывучае да ...?
5. Яна заўсёды патрабуе...?
6. Яна можа быць рэбусам, сканвордам ...
7. Яны бываюць народныя і

Заданне для груп. Работа з карткаю.Размясціць адказы ў таблічку.

У краўца іголак сотня, але з ніткай-аніводнай.	Цэлы дзень лятае, усім дакучае, а ноч прычкае, тады адпачывае.
Лажыцца вусаты, устае гарбаты	У чырвоных ботах, захаваўшы лапкі, ходзіць па балоце, спрытна ловіць жабкі.
Ва ўсіх дзетак адзенне з манетак.	Не рыба, а плавае, не конь, а ходзіць, не піла, а рэжа.

Дадатак 21 Заданне для творчай работы.

Падпішыце малюнкi назвамі багоў або міфічных істот.

